

Universitätsbibliothek Wuppertal

M. Tvllii Ciceronis Opera Omnia

Cicero, Marcus Tullius

Basileæ, MDCLXXXII

De officiis

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1133](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1133)

justitiam, nec liberalitatem. fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summam bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quae quaequam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputatae. Haec disciplinae agitur si sibi contentanex esse velit, de officio nihil queat dicere. neque ulla officii praecipua firma, stabilia, conjuncta natura, tradidi possunt, nisi aut ab iis qui solam; aut ab iis qui maxime honestatem propter se dicant expectandam. Itaque propria est ea praecipua Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis Herilli, iam pridem explosa sententia est: qui tamen non habent jus suum disputandi de officio. si rerum aliquam delectum reliquissent, ut ad officii inventionem addideret effectus. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & haec in quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes: sed ut solemus, & fontibus eorum, iudicio, arbitrioque nostro, & quantumque modo videbitur, haeremus, Placet igitur, quoniam omnis disputatione de officio futura est, ante de hunc, quid sit officium: quod a Panxio praetermissum esse miror, OMNIS enim quae a ratione suscipitur de aliqua re institutio debet a definitione proficisci: ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quaestio, unum genus est quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in praecipuis, quibus in omnes partes usus vitae confirmari possit. Superius generis huiusmodi exempla sunt: Omne officium perfectum sit, nam quod officium aliud alio maius sit: & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum praecipua traduntur, ea, quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii, nam & medium quoddam officium dicitur & perfectum, perfectum officium, rectum (opinor) vocemus; quod Graeci *εὐνομία* est: hoc autem, commune, quod *κοινὸν* vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiunt: medium autem officium id esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panxio videtur, & consiliis capiendi deliberatio, nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit, in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tamen aut aut inquirunt, aut consultant ad vitam commo ditatem, iucunditatemque, ad facultates rerum, atque copias ad opes, ad potentiam, quibus & se possint parare, & laas: conducit id, necne, de quo deliberant. quae de liberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubi-

tandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere honestas contra revocare ad se videtur, fit ut distrahatur deliberando animus, & iterum; accipitem curam cogitandi. Haec divisione, (cum praeterite aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo praetermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Itemque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partibus distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum discernendum. Principio generi animantium omni est a natura attributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quae nocitura videantur, omniaque, quae cumque ad vivendum sint necessaria, inquirat, & patet, ut passum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune autem animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quaedam eorum, quae procreata sunt. Sed inter hominem, & beluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod ad est, quodque profertur, se accommodat, paululum admodum sentiens praeteritum, aut futurum, 6 Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & res praesentibus adiungit, atque annectit futuras: facile totius vitae cursum videt, ad eamque degendam praeparat res necessarias: eademque natura, vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitae societatem: ingeneratque in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: 7 impellitque ut hominum coetus & celebrationes esse, & a se obiri velit: ob earumque causas studeat parare ea, quae suppedient & ad cultum, & ad victum; nec sibi soli, sed conjugii, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quae cura exsuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. In primisque hominis est propria & veri inquisitio, atque investigatio. Itaque cum sumus necessarii negotiis, curisque vacui, 9 tum avemus aliquid videre, audire, addiscere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, 10 ad beatè vivendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturae hominis appetitum. Hic vari videtur cupiditati adjuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere aumus bene a naturam informatum velit, nisi praecipienti, aut docenti, aut utilitatis causa, iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, & humanarumque rerum

Mimum 2 con-

1. Sequimur igitur haec &c. Sic omnes nostri, non sequimur, ut perlerit
 2. Quae quaequam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputatae. Ita
 3. Haec autem commune *κοινὸν* vocant. Est a Lambino, aut potius Marantio, connotantur nota Camerarii. Pall. nostri & Gol. habent
 4. *εὐνομία* est: hoc autem, commune, quod *κοινὸν* vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiunt: medium autem officium id esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panxio videtur, & consiliis capiendi deliberatio, nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit, in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tamen aut aut inquirunt, aut consultant ad vitam commo ditatem, iucunditatemque, ad facultates rerum, atque copias ad opes, ad potentiam, quibus & se possint parare, & laas: conducit id, necne, de quo deliberant. quae de liberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubi-

6. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, &c. Sic G. fanius, si: Gulelmus cod. sic Pall. nisi quod p. qui rationis, quomodo & primae edd. nam sobleque, quomodo rationis, &c. ut mirer postea irrepisse, qui rationis eff
 7. Impellitque, ut hominum coetus & celebrationes, &c. esse, & a se obiri velit. Sic Turnebus e. m. l. s. neque aliter Langianus duo, Pal. sec. M. D. V. C. primus culi, ut hominum coetus & celebrari inter se & sibi ob
 8. Veri inquisitio. Adnotat Goliel. in Langianis inveniri inquisitio
 9. Tum avemus aliquid videre, audire, addiscere. Ita Lambinus etque aliter M. V. D. Cr. primae enim editiones, audire, sed & vel ad, sicut sic sane liber editus Romae MD CCCCXVIII. per Vlicum Han de Vienna. m. l. alii ad discere
 10. Ad beatè vivendum. Haud secus Pal. M. Cr. V. D. C. codicesque Lamb. ni; non, ad beatè vivendum; ut praeter in primis temporibus excussit.
 11. Humanarumque rerum contentio. Sic & Pall. & M. recte, ut Suffridus noster jamdudum docuit Gulelmus verò addit, contentioem haec non tantum significat studium; sed & comparationem quom

contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est, rationisque quod unum hoc animal sentit, *1* quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis, dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ ad spectu sentiantur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit, quam similitudinem naturæ, ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in 2 consiliis, fastisque conservandum putat: caveretque ne quid indecorè, etiam minate faciat: tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat aut cogitet, quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quæritur honestum: quod etiam in nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque verè dicimus, etiam, si a nullo laudetur, natura esse laudabile. Formam quidem ipsam, Marce fili, 3 & tanquam faciem honesti vides: quæ si ocula cerneretur, mirabiles amores, (ut ait Plato) exciteret sapientia. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua, aut enim in perspicua veritate, solertiaque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique & rerum contrarium fide, aut in animi excessu, atque invicti magnitudine, ac robore: aut in omnium, quæ sunt, quæque dicuntur, ordine, & modo, 4 in quo inest modestia, & temperantia. Quæ quatuor quamquam inter se colligata, atque 5 implicita sunt, tamen ex lingulis certis officiorum genera nascuntur, velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veritatis: ejusque virtutis hic munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, qui que acutissimè, & celerissimè potest 6 & videre, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus titè haberi solet. quocirca huic, quasi maioria quam tractet, & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio vitæ continetur: ut & societas hominum, conjunctioque seruetur; & animi excellentia magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis cluceat. Ordo

autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versatur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quadam, non solum mentis agnatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam & ordinem adhibentes, honestatem & decus conferrebimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque divimus, primus ille, qui in verè cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. OMNIS enim trahitur & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus: 7 labi autem, errare, velere, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, NIMIS COGNITA pro cognitis habere, hisque temere assentiri: quod vitium effugere qui vult, (omnis autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam NIMIS magnum studium, multamque operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitis declinat quod in rebus honestis, & cognitione dignis, opera, curaque ponitur, id jure laudabitur: 8 ut in astrologia C. Sulpicium audivimus: in geometria Seip. Pompeium ipsi cognovimus: multos in dialectica, plures in iure civili, quæ omnes artes 9 in verè investigatione versantur: 10 cuius studio à rebus gerendis abduci, contra officium est. virtutis enim laus omnis in actione consistit, 11 à quatuor tamen sæpe fit intermissio: multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, 12 potest nos in studiis cognitionis, etiam sine opera nostra continere. OMNIS autem cogitatio, motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, & beateque vivendum; aut in studiis scientiæ, cognitionisque versatur. 13 ac de primo quidem officii fonte diximus. De tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quæ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur, cuius partes duæ sunt. Justitia, in qua virtutis splendor est maximus: ex qua boni viri nominantur: 14 & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut; 5 ne cui quis noceat, nisi

quandam rerum humanarum, quæ permagna sit à viro magnanimo & forti: eodem enim sæpe magni faciendæ, sæpe despiciendæ sunt. Sic infra: *capessentibus autem Remph. u. hila minus quam Philosophu, hanc sive aut magis etiam, & magnificentiæ & despiciendæ adhibenda est verum humanarum.*

1. *Quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus.* Est à mss. M. F. V. D. E. C. neque est ter ferè primæ editiones, ac enim Pal. pr. quid sit quod deceat in factis dictisque qui modus sine illo, quid sit ordo quod restat quidem in sec. sed 15, quid deceat, solum habet, exclusis sit quid, placeatque.

2. *In consiliis fastisque consuetudinem.* Editio vetustior ac Pal. nec non M. F. D. *transferendam, manifesta veritas, conservanda, inquit Gulelmio.*

3. *Et tanquam faciem.* Vetusta editio etiam tanquam faciem, quod placebat Gulelmio. Sic Carone: *Non modo est qui sunt nobis, sed etiam pariter: etiam autem, & infra hoc libro; non respiciam solum sed ignominiam, etiam calamitatem.* Facies heic pulchritudinem signat & venustatem; eic enim *1. 16. 200.* Terentius: *et faciem pulchram?* Virgilius: *quisque assere quendam Visa maris facies.*

4. *In quo inest modestia & temperantia.* Nihil cortius quam veram hujus loci scripturam habere. in Pal. pr. qui habet, *in quo inest modestia & temperantia, quo quid forcius?*

5. *Implicita sunt.* Pal. pr. & vetustior cum implicita, sed malebat Gulelmio cum Langianus & M. V. D. *implicita, quomodo citat à Grammaticis repetitur in mss. aliis dudum restitutus est in Epistolice suis doctissimus Parthasius.*

6. *Et videre & explicare rationem.* Pal. pr. *rationem. E. oratione, quod non displicet secund. videtur habere rationem: eadem.*

7. *Labi autem, errare, velere.* Gulelmio in eo putabat delendum illud *velere*: sed re amplius del berat sententiam mutavit, vulgoque alludi ad Rulorum vulgare dictum, *velere*.

8. *Ut in Astrologia C. Sulpicium audivimus.* Palat. sec. M. & V. *audivimus, recte: per verse enim hactenus accepit, locus non enim hoc dicitur sibi investigatum fuisse Sulpicium; sed sanctorum accepit, de ejus in astrologia studio: quod sequentia liquido docent: repetendum ubique*

deò 1. 16. 200. posse optam. Est hic Sulpicius Gallus, qui bello Perfico lanx deliquit prædixit, de quo sæpe alibi; quem certe docentem audisse Cicero non potuit.

9. *In verè investigatione versantur.* M. V. D. Palat. prim. item Langianus, *investigantur*, neque in super habuerim. placebat quoque Gulelmio.

10. *Cuius studio à rebus gerendis.* Prima editio, Pal. M. L. E. F. D. hanc scripturam tulerunt, non vulgaram *agenam*.

11. *Quæ tamen sæpe fit intermissio.* Non libenter indulgeo conjecturæ; sed ut hoc insulam faciunt aliquot libri: veteri in quibus reperio, *et quæ tamen fit intermissio sæpe* legebam, *et quæ tamen fit intermissio* sapientis, venulit in malis: aut à re militari ducta; in qua intermissio, honesta ad vitandos nostros sæpe ter facimus, itaque peritens in eadem metaphoras adjicit, *multis, e dantur ad studia reditus.* Hoc suspicabatur eruditus judicet sic Gulelmio; & verò Pal. nec non F. V. E. habet, *fit intermissio* sapientis, quod & in editione principis, laud tamen ac quæ everim suspitioni huic amici nostræ, & longius petat. & positio verborum mirè turuæ.

12. *Præter in studiis cogitationis.* Lambini libri 5, ut ait, omnibus invitit cogitationis; male, si quid judico. Studia aut sunt lectiois aut cogitationis. illa interruptit sæpe occupatio rerum agenda: in h. 5 nos condinet agitatio mentis perpetua, quæ & in mediis negotiis cogitatione sæpe respicitur ad studia litterarum, probant & sequentia: induci enim dicitur, buctionem quandam eorum rerum de quibus cogitatur. Gulelmio.

13. *Ac de primo quidem officii fonte diximus.* Adlubecebat Gulelmio illud *Præter nos: Verum factis diximus*: sed sic tamen nullum exemplar scriptum. Si conjecturæ quid liceret, mallem: *Ac de primo quidem officii fonte, omnia d. C. one, d. ximus.* Pal. sic habet: *duximus*.

14. *Et huic conjuncta beneficentia.* Haud aliter Langianus ac Lambiniani; sicque etiam Pal. ac Gulelmio. M. F. V. D. *amotatque dicit, ut est: non ad beneficentiam pugnat verò pro analogia ista Gifanius in Lucretio, ad D. 1. 1. 1. 1.*

15. *Ne quis nocent nisi laqueus injuria.* Vox postrema non est in Pal. prim. displicent acutiores: liber enim notæ est planè selectæ.

Itaque eos ad remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos. æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tacent, aut odio quodam hominum suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: et qui altero injuria genere vacantiam alterum incurrunt. desunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injuria propolitis, ad junximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur: facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficultis cura rerum alienarum. quamquam Terentianus ille Chremes hominem nihil de se alienum putat. Sed magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris: quæ quasi longo intervallo interjecto videmus: aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui verant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniustum. Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat injuria. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutatur, fiuntque contraria: et ut reddere depositum; promissum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non servare, sit iustum. Refertur enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviat. ea cum tempore commutantur, commutatur officium; & non semper est idem: potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset oratus. Ex tribus enim optatis ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Næc promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris, inutilia: nec si plus noceant, quam illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut si constitueris te cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ob officio discedat, si se desitutum queratur. Jam illis promissis standum

non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ decipiens dolo promiserit? Quæ quidem plerique jure patrio liberantur, nonnulla legibus. Existant etiam læpe injuria calumniam quadam, & nimis callida, sed in iustitia juris in perpetuum. Ex quo illud, SUMMAM INIURIAM INIURIA, factum est jam iratum sermone proverbium. Quo in genere etiam in rep. multe peccantur: ut ille, qui, scum triginta dierum essent cum hoste pæctæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pæctæ, non noctum induciæ. Nec nosse quidam probandum, si verum est, Q. Fabium Labconem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolani, & Neapolitanis 7 de finibus à senatu datum, cum ad locum venisset, cum utriusque partis locum, & ne cupidè quid ægerens, ne appetentur; atque ut regredi, quam progredi mallet. Id cum utriusque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum finis, sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relicto quod erat, populo Rom. adjudicavit. decipere hoc quidem est, non iudicare, quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. EST ANIM UICIDENDI, & PUNIENDI MODUS, atque haud scio, an satis sit, eum, qui læcesserit, injuriæ saxe pœnitere: & ut & ipse ne quid tale posthac, & ceteri sint ad injuriam tardiores. Atque in rep. maxime observanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: unum per disceptationem alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum: confugiendum est ad posterius: si ut non licet superiore. Quæ sunt præcedenda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur, pæctæ autem victoria, in conservandis, qui non crudeles in bello, non inanimates fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, & quos, Volcos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Karthaginem, & Numantiam funditus suffulerunt, nollem Corinthum: sed credo aliquid secutus, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquid sententia, pæctæ, quæ nihil habitura sit invidiarum, semper est consulendum. 12. In quo si mihi esset obtemperatum, seti non optimam, at aliquam rem pœb. quæ nonnulla est, haberem. 13. Et cum in, quos vi deviceris, consulendum est, tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugunt, quamvis murum aries percussorit, recipiendi sunt, in quo, tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem receperint, earum patroni essent, more majorum

1. Qui aliter injuria generi.) Vult, qui dum alter, quæ dictio abest Palatin. M. F. D. V. & editioni 1468. habetur tamen in omnium prima.

2. Ut reddere depositum, promissum facere &c.) Ausus sum reformare hunc locum, ad eam faciem quam ei optabant Langius, Suffridus, Gifanici: neque abibant in Pall. aliorumque plarum, quam quod præterea interponerent, *etiam fieri* &c. quod & expressit Victorius, placebatque Guilhelm. ego glossam marginalem arbitror. sequentia certe palam clamant, Tulliam illo loco exemplum commutat: officii pœnæ nondum potuisse. consulatur Schœtes nosse lib. 11. Nodor. Cic. cap. 12. item Horomauus lib. 11. Observ. c. 22.

3. Et non semper est idem.) Gul. elmius malebat, ut non semper sit idem, cum duobus libris Suffridi. ego nihil mutavi cum altera lectio firmaretur omnibus mss. ipsius, item Pall. præterque editionibus antiquioribus, nam secundum non semper est idem.

4. Contra officium est majus damnum anteponi minori.) Monuit Guilhelmus vocabulum damnum abesse M. V. D. E. placeat: dummodo istud sic connectantur præcedentibus verbis, *cui promiseris, contra officium est majus anteponi verum cum Langius editione secundâ publicavit, est majus non anteponi minori, sicque palam exister in Pall. præterque lectio: et magis acceperit, una cum Guilhelmo.*

5. Nonus abida, sed mal. iusta.) Sic M. F. V. D. E. neque aliter Palatin. aut ead. primæ: non est mal. haud celo tamen lectorem an eandem esse in editioe principis omnium anni feliciter C. C. C. C. L. X. V. seu malitiosa male. nam si abist malitia, calliditas propria fore consulatur, ut annotat hec Guilhelmus.

6. Cui XXX. dierum essent cum hoste pæctæ induciæ.) Guilhelmii mss. &

Pall. induciæ factæ, unde suspicor, eam vocem interceptam, abieciendamque, certe cum paullo post sequatur iterum pæctæ, hinc locum iustum vix belle reator.

7. De finibus à Senatu datum.) Ita Pall. ed. quæ proximæ à prima, nec non Guilhelmii M. V. D. F. sine voce agri, quæ in aliis adiecta non necessaria.

8. Ne capi de quid ægerens, ne appetentur.) Est ab Pall. M. & V. firmataque auctoritas Turcobi lib. XXVI. Adversariorum cap. 32. publicati: ne appetentur minus venuste.

9. Ut & ipse quid tale posthac, & ceteri, &c.) Sic mss. ead. scripserunt, quos secutus Lambinus & Aldus Nepos, neque aliter M. ant. Pall. item editio Romana princeps. solum Palatinus præterpositis, & ut ipse, quod placet: ut ne quid tale posthac, sit depr. caudi formula: sic illud apud Terentium: *si unquam posthac occideris*, quod & annotat Guilhelmus: adeantur annotationes Langii nostri publicati, posthac committat, & ceteri.

10. Consulendi si qui non crudelis in bello, non inanimatus fuerunt.) Haud aliter mss. quos excussit Guilhelmus sine verbo *suus*, Palatin. præterque huc abist: non innotat.

11. Sed credo aliquid secutus & opportunitatem, &c.) Sic mss. fore Gul. elmi. & Langii & Palatin. sec. nam prim. & ed. Romana prima aliquos leg. *illud*: veniebat in mentem aliud: sed non est necesse.

12. In quo si mihi esset obtemperatum.) Guilhelmus motus fide m. M. delectum vix sit, tanquam inculcatum à cicilolis, veniebatque subintelligeretur, nimis calidè.

13. Et cum in quo vi deviceris, &c.) Editio vetus devictis, inquit Guilhelm. at Pall. vi devictis.

ne oblit benignitas; & iis ipse, quibus benignè videbitur fieri & ceteris: deinde, ne major benignitas sit, 1. quàm facultas: tum ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est iustitia: fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur culpam, quod oblit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; & qui aliis nocent, ut in aios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena convellant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur. Hicque arbitrantur le beneficos 2. in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem stantium abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videam ad igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ pro fit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quàm facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant quod injuriosi sunt in proximos, quæ enim copias his & impeditari æquis est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copias. Videre etiam lice: plerosque non tam naturali liberalitate, quàm quædam gloria ductos, ut benefici videantur facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quàm à voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficiis delectus esse dignitatis in quo & mores ejus erunt spectandi, in quæ beneficium conferretur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata; quæ ut concurrant omnia, optabile est finis, plures causas, majoresque, ponderis plus habebunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus, 7. sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime; ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hæc ipsa, de qua jam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus, & magnus in homine non perfectio, nec sapiente, serventur plerumque est: si illæ virtutes, virum bonam videntur potius attingere 9. Atque hæc in moribus. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio,

ut ei plurimum tribuanus, à quo plurimum diligimur; sed benevolentiam non adolecentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constanti iudicemus. Sin erunt merita, ut non inaeunda, sed referenda sit gratia: major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ utendi acceperis, majore mensura, 10. si modò possis, jubet reddere Heliodorus: quidnam beneficio provocati facere debemus? ita imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia contedere: quales in eos esse debemus, qui jam præferunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficium, alterum reddendi: demus, necne, in nostra potestate esse non reddere, virobono non licet, modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multum enim faciunt multa temeritate, quædam sine iudicio, 12. vel morbo, in omnibus, vel repente quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia egre magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, considerate, constantique declarata sunt. Si in collocando beneficio, & in referenda gratia si cetera paria sint, hoc maxime officii est: ut quisque maxime opus indigeat ita ei potissimum optulari: quod contra sit à perisique. 13. A quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inferunt.

16. Optima autem societas hominum, conjunctioque servabitur, si ut usque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sunt communitalis, & societatis humanæ, repetendum altius videtur, est enim primum, quod reperitur in universi generis humani societate: ejus autem vinculum est, ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quædam societate. Neque ulla re longius ab illius natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: iustitiam, a quitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac laudissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus, inter omnes, societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum, natura genuit, & servanda communitas; ut quæ deturpata sunt legibus, & jure civili, hæc ita tenentur, sicut in constitutum: & quibus ipsis cetera sic obseventur, ut in Græcorum proverbio est: AMICORUM ESSA OMNIA COMMUNIA. Omnia

1. Quam facultates. Editi ferè faciunt: sed alteram visitur in M. F. D. E. ac Palatino.
 2. In iustis amicis. Hæberim vocem amicis pro spurâ.
 3. Tamquam abest officio. Sic M. F. D. item Longani, & quos excusit Lamb. abest ab officio. Pal. loc. tantum est ab officio.
 4. Quod non idem iustum. Idem hæc iustum, editi. verum ea vox non est in Pal. aut M. & E.
 5. Injurijs sunt in proximos. M. in proximo, illud autem usitatus, quod recte. neque tamen non & hoc modo locuti sunt Veteres. Ita de Rep. lib. vi. nollet: Injustiam esse & pietatis quæ cum magna in parentibus co- gressingit, tum in patri maxima est, ut enim illic pietas in propinquis ita hec. in iustis in proximo, quo afficiuntur proximi. Gulielm.
 6. Quæ proficisci ab ostentatione magis, quàm à voluntate videantur. Sic vinnes mss. Gulielmianis sic Pall. vulgari enim, quæ videntur ab ostentatione magis quàm à voluntate proficisci. Ioffices mss. dixisse, quæ ab ostentatione magis quàm à voluntate.
 7. Sed cum his in quibus præclare agitur si sunt simulacra virtutis. Haud aliter M. P. C. item Palat. pr. nisi quod si amplius, sed & cum, & quod non displicet. aliter odd. si sunt Lambinus si injuri repoluit, ex mss. suis, uti quidem jactat. Palatini sec. legus sed cum civibus: præclare agitur si sunt, & c.
 8. Illæ virtutes bonam virum videntur potius attingere. Sic Lambiniani, neque abest Pall. aut Gulielm. codd. qui ipse præterez annotavit M. restitit bonum virum. unde et supcrio est, & glossamate adjectum verbum attingere; aut legendam, videntur propius attingere.

9. Atque hæc in moribus. Vulgati posteriori in mss. hinc residerentur; sed præteredd. pricas & mss. Pall. M. F. D. ne addam et am Lambinianos.
 10. Si modò possis. Gulielmianis maluit possis, è Manut. anonora veterum loquendi formulâ.
 11. Amicitiam agere, & c. Est non modò à Lambiniani libris omnibus sed & Pall. M. F. D. item editioe Romanâ prima: nam Morgagnina, ut & alia sequ. an non imitari agere.
 12. Vel morbo. Vulgati, vel modo: sed alterum illud longè verites, eritque Gulielmianis è M. D. C. affirmatque etiam Ales Nepos inventum à se in tribus mss. retrahendum autem putabat ante Aldum ferè natum Anemæcius fide codicis Augustani: neque aliter quoque Pal. sec. morbis autem est animi vitium in veteratum, ita ut velle difficile sit: quales in prodigis opum profuturum. Cicero in Verrem: vno nunc ad istius quædam videtur ipse apphas fudum, ut amicitia morbum & infamiam, ut Sicuti Latreianum. E. Seneca ceteris malum opponit iudicio: videntur modo Animo veritones: nostram cum auctorem.
 13. A quo enim plurimum sperant, & c. Sic omnes scripti antiquosque publicati, recentissimi tamen omiserunt litteram illam primam.
 14. Civitatem in unum: generis humani societate. Tamen abest M. non male. ita beneficiis ceteris dicimus: Gulielmianis.
 15. De si constitutum: è quibus ipsa cetera, & c. Gulielmianis malebat: conjunctum hæc leges; constitutum: quibus ipsa cetera, & c.

Omnia autem communia hominum videntur ea, & quae sunt generis eius: quod ab Ennio positum in una re, & transferri in multas potest.

3. Homo qui erranti comiter monstrat viam; Quasi lumen de suo lumine accendat, faciat; Nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Una ex re satis praecipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id & tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, 5. Non prohibere aquam profluentem: Patriam ignem capere, si quis velit; Consilium prope delibenter dare; quae sunt iis utilia, qui accipiunt, aut non molesta. Quae & his utendum est & semper aliquid ad communem utilitatem afferendam. Sed quoniam copiae paucae singulorum sunt: eorum autem, qui his egent, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, Nihilominus ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Graedus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim & ab infinita illa descendatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguae: qua maxime homines conjunguntur; 7. interitus eorum est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civilitatis inter se communia: forum, fana, porticus, vicia, leges, iura; iudicia, iustitiae, consuetudines praeterea, & familiaritates, 8. multaeque cum multis rebus, rationesque contrariae. Arctior vero collegatio est societatis propinquorum, ab illa enim insensata societate humani generis in exiguum, angustumque concluditur. 9. nam cum sit hoc natura communis animantium, 10. ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: 11. deinde una domus, communi omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip. Sequuntur statim conjunctiones: post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo jam capti non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt, sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio, & benevolentis vincit homines caritate. Magnus est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communi. Sed omnium societatum nulla praestantior est, 13. nulla firmitior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate

conjuncti. Illud enim honestum, quod sepe dicimus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, 13. atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnium virtus, & nos ad se allicit, faciatque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur. 15. tamen iustitia & liberalitas id maxime efficit: nihil autem est amabilius, nec copulativum, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eademque voluntates: in his fit, ut aequè quisque altero delectetur, ac seipso: efficiturque, id, quod Pythagoras vult in amicitia, 16. ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis 17. ultra citro, datis acceptis: quae & mutua, & gratuita sunt, inter quos ea sunt, firma devincuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoque iustitiae, omnium societatum 18. nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quae cum rep. est unicuique nostrum; cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus debet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacera runt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quaedam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt, patria & parentes, quorum beneficiis maxime obligati sumus: proximi, liberi, totaque domus, quae spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere 19. perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria praesidia vitae debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam oburgationes 20. in amicitia vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit. Sed in his omnibus officiis tribuendis videandum erit, quid cuique maxime peccasse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum; suntque officia, quae aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum civitatis adjuveris 21. in truci percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem, at, si iis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defendetis. Haec igitur, & talia, circumspicienda sunt.

M m m 5

1. Quasi lumen de suo lumine accendat, faciat; Nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit. Non est idem ut posterius vulgari alterum haec in omnibus manebat & edd. p. 11. 2. Transferri in multas. Sic enim ante saeculum editi & Pall. & F. D. om. p. 11. ut h. n. a. c. editiones. Lambinus proxitus in p. 11. quod & in M. 3. Homo qui erranti. Ita Pall. nec non M. F. V. D. omisso, ut, quod praeposuit ab illis. Gulielmus in alt. D. om. qui erranti. 4. Tribuatur vel ignoto. Illud est, quod hodie comparat in plerisque edd. non agnoscit Pall. non F. aut Langianus, sed nec editio Romana in qua, vel etiam, postea. 5. Non prohibere aquam profluentem. Scilicet haurire, inquit Gulielmus: etiam V. G. om. neque secus m. etiam Palatinus, primus Dionisius tamen lib. IX. Symplicius exemplaria laudat in quibus, quae sunt, quod placitum Aldo Nepoti; neque profecto concepiendum est: exhibetque etiam in M. habetque Pal. sec. 6. Ab insensata illa descendatur. Est & Pall. M. F. D. & Langianus scitem primus exc. ubi alii quippe, ab illa descendatur insensata. 7. Interitus eorum est, ejusdem esse civitatis. Ita Langianus, & defendit r. de pot. magis tamen placet aliorum librorum scriptura interitus, intelligit se esse. Gulielmus. Et vero cum illud interitus referat in aliquo Manutianus, et alioque; sed ut deinde publicetur tantum, tamen etiam ejusdem civitatis sic enim omnino editio Romana oratione c. CCCCLXVIII. nisi quod ipsa quoque interitus. 8. Multaeque cum multis rebus, etc. Palat. L. F. D. multi quae cum multis, quod in editionem suam admisit Lambinus, neque visuperari meretur. 9. Nam cum sit hoc natura communis animantium. Sic Pall. sec. M. F. D. aliterque scripti sine voce animantium, quae passim additur. Palatinus noster proterundis, meo iudicio, nam cum sit hoc communis natura animantium. 10. Ut habeant libidinem procreandi. Libidinem in re ponunt bona; in mali libidinem. 11. Dicitur una domus, communis omnia; F. domus enim sunt totae, neque

aliter editio Romana prima; malum tamen quod testat in Pal. pr. d. mus, & emendata omnia. 12. Nulla similitudo, quam cum viri boni motione similes sunt familiaritate erant. Sufficere mihi, nulla similitudo, quam viri boni motione similes sunt familiaritate abjectis ceteris omnibus. 13. Siquis illi in quo id inesse videtur. Votula id non est in Pal. pr. neque ea haec opus. Editio Romana princeps solum modo agnoscit, atque illi quo videtur inesse, recte & reformato quo in qua. 14. Ad se allicit faciatque. Cum sic quoque repererit in duobus suis Suidas noster Petreus, sequi ipsam libit, cum ita quoque exstat in Palat. pr. editionibusque primis, Mogantina, Romana, ceterisque, sequi, maluit, aliter satitque. 15. In hac illa liber aliter ad maxime efficit. Ferretur si deleatur illa, id, & efficit, tanquam glossatoris notitiam. 16. Ut unus fiat ex pluribus. Praeposuerim Palatini primi exemplaris scripturam unum. 17. Ut unus fiat ex pluribus. Ita Liquido scriptor libet, neque aliter divinat Langianus. Donatus ad hoc Terentii: passulo ut mihi una domus et abiens praesertim patet. Proverbiale est, abiens praesertim: ut in sum deservam, ut in cetera, & cetera huiusmodi; fanda infanda, quae in istis vix videntur. Gulielmus. 18. Nulla gravior, nulla carior. Vulg. gratior, sed altera lectio conspicitur in editione Romana prima in M. F. D. I. ac Langianis; denique Pal. sec. 19. Perfugium. Pall. & F. item edd. prima perfugium nec aliter Victorius impressit; neque video cur non debeat recipi. 20. In amicitia vigent maxime. Siquis in qua. Sic vett. edd. & m. omnes, nisi quod Palatinus praebit vox maxime. Gulielmus monuit in Hircorip. ano correctum ab eadem manu, in amicitia vigent: maxime est ea quae videtur, idque amplectitur, vulgat. nuper in amicitia. 21. In fructibus percipiendis. Sic edd. omnes vett. sic Pall. M. F. D. deinceps maluerunt frugibus.

namque versatur: ita ferre, ut nihil à statu naturæ discendas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magaque constantia. Non est autem contentanctum, qui metu non frangatur, cum haec cupiditate: nec, qui invictum se à labore praestiterit, vici à voluptate. Quamobrem & haec videnda; & pecunia fugienda cupiditas: nihil enim ea tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloria cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expedienda, & potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnquam in Vacandum autem est omni animi perturbatione, tam cupiditate, & metu, tum etiam agitudine, & voluptate animi & iracundia; ut tranquillitas & securitas adit, quæ affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerint, ad otiosaque perlegerint. In his & nobilissimi philosophi, longequè principes, & quidam homines severi & graves, nec populi, nec principum mores ferre poterunt: vis, quæque nonnulli in agris, delectari se sua familiaria. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, & cuius propriam est, sic vivere, ut velis. Quare, cum hoc commune sit potentis cupidorum cum iis, quod dixi, otiosis: sicut se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alii, si contenti sint & suo, & parvo in quo neutrorum omnino contentiunda est sententia: sed & facillor, & minor, & minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad gloriam, amplitudinemque aptior eorum, qui se ad remp. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & his solis concedendum sit, remp. non expeditibus, qui & excellenti ingenio, doctrinæ se se dederunt: & iis, qui sui validitatis imbecillitate, ut aliqua graviore causa impediti, à repub. recesserunt, cum ejus administranda potestatem eis laudemque concederet. Quibus autem talis nulla est causa, si de picere se dicant ea, quæ plerique alienent, imperia, & magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio vandum puto. Quotam iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestas, sicut offensivam, tum repulsam, quasi quamdam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi consent: voluptatem severil-

simè contemnant, in dolore sint molliores: gloriam negligant, si angantur infamia: atque ea quidem non satis constantiter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni constantione, & adipiscendi magistratus, & gerenda resp. est, nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem temp. nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, magnificentia, & despicienti adhibenda sit rerum humanarum quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: si quidem hec anxii futuri sunt, & cum gravitate, constantique victuri. Quæ eo facilliora sunt philosophis, quo minus multa putent in eorum vita, quæ fortuna teriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, & majoraque efficienda, remp. gerentibus, quam quietis quo magis his & magnitudo animi est adhibenda: & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modò consideret, quam illares honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem, in quo ipso considerandum est, ne aut temerè desperet, propter ignaviam: aut nimis confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius, quam aggrediate, adhibenda est præparatio diligens.

22. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas: minuenda est hæc opinio. multi enim bella sæpe quaesierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniiisque plerumque contingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multares existerunt urbanæ majores, clarioreque, quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissima testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum est. illud enim lemèl profuit: hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: rat ille adjuvit Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio lenatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lyandroque dicere: 12 quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmonis putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt. Quinctiam ob has ipsas causas: 13 & parentiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scavrus C. Mario, neque cum

1. Quamvis & hac videnda, etc. Sic M. P. D. item Palat. vulgo est, sui videnda.
 2. Ad beneficentiam] Ita & hoc loco Palatin. & M. F. probatque Guelmianus.
 3. Ad ipsius autem accipienda interdum, aut repugnanda nonnquam.] Brevis Romana editio præcipue, ut patitur non accipienda, aut deponenda morequam M. reliquæ in eis, solumque excludit vocem postremam, sed hæque, aut non deponenda, quod nescio cui Politico salivam movebit.
 4. Removerint ad otiosaque perlegerint.] Fland aliter Pal. pr. & Guelmianus M. P. V. D. C. editioque Romana princeps & Victoriana alii molite, removerint, & perlegerint. Pal. præterea, iec. perlegerint.
 5. Nec populi que principum mores ferre poterunt.] Guelmianus eiecit istam voce, subitocæbat Langianorum codd. poterunt. ego utrumque potius removerim, tanquam à seculo immisignoratæ ferre valeat ferre.
 6. Excellenti ingenio, doctrinæ se se dederunt.] Sic in omnibus edd. relictum, etiam Victorii neque Aldi nepotis. loquiores interjecere otio doctrinæque.
 7. Quibus autem talis nulla est causa.] M. F. & impressi xvi majoris, si causa tette si causa. Plautus Mercatore; si causa videri: exigitur maius.
 8. Non efficiuntur tam repulsam.] M. F. item Curtionis in nec non Palat. & repulsamque probatque Guelmianus, tanquam quatuor potestercasus, labores, molestas, offensivones, repulsas, & quæ multos

detererent ab adeundis magistratibus.
 9. Adipiscendi magistratus, etc. gerenda, etc.] Ita concorditer vet. edd. & Pall. utroque est M. Guelmianus; sine verbo sus.
 10. Majoraque efficienda.] Palat. ut & M. atque F. efficienda. Guelmianus ibat. ex C. & D. majoraque efficienda. nam sollicitudo major urget resp. administratos, quam privatatum rerum curiosos, ut quæ conantur exitu operato concludantur sic ille.
 11. Ad illud adjuvit Themistoclem.] Sic prima editio Mogontia nascitur Romana, anni M. C. C. LXVI. neque recedit Palat. in nossem si quod voce aditor 5. et ille verò adjuvit Them. erat in Palatin. sec. & M. ad illud verò adjuvit Them. in F. D. C. et ille verum est esse adjuvit Them.
 12. Quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmonis putatur.] Ita rectum arbitror, delecta voce que vulgares libros obediit: delatam, quæquam neque invenio in M. aut D. & suis abesse, permulsi, didimus meminerunt. Putatur & xliimite est. In Verrem V. si deus sic C. C. C. cupidinem illum putasset. Ita hæc, imperii Spartani magnitudo est maior rebus gestis Lyandr. & Paulan. Famil. Epist. 15. Neque hominum me impellit, et velle putare. Toront. Ade phis. Nam d. sibi laudi putat, si filium esse reperit? Sallustius Catilin. de Cethego: Maxima enim est visus putatur: ita M. Guelmian. habetque sibi quoque faventes Palatin. nostit os.
 13. Et parentiores habuerunt exercitus.] Est à Palat. ut & M. F. D. Guelmianus; prætereaque editio Victorii. al. & maluerunt paratior; ex hisdem membranis rorsum statim feci parvi enim sunt, etc. probatque & Turnebo lib. XXVI. cap. 38.

cum verfaremur in rep. Qu. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir. & imperator, in excidenda Numantia resp. profuit, quam eodem tempore F. Nafica privatus, cum Ti. Gracchum interemit: quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: 1 attingit etiam bellicam, quoniam est consilio urbano, sine exercitu. illud autem optimum est, 2 in quo me invadi solere ab improbis, & invidis audio:

Cedat arma toga, 3 concedat laurea lingua.

Ut enim alios omittam, nobis temp. gubernantibus, nonne toga arma cessare? neque enim in repub. periculum fuit gravius unquam, 4 nec majus odium. Ita consiliis, diligentibusq; nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta unquam in bello tanti qui triumphus conferendus? Licet enim, Maice filii, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompejus multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum seorsum deportaturum fuisse, nisi mox in temp. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sant ergo domestica fortitudines non inferiores militatibus: in quibus plus etiam, quam in his, operæ, studique ponendum est. OMNINO illud hopestum, quod ex animo excelsio, magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exerendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio, rationique possit in exsequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati resp. præsumunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscipitur, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata ut M. Catonis bellum tertium Punicum: in quo etiam morus valuit auctoritas. Quate expectanda quidem magis est decetendi ratio quam decet audiri fortitudo sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax qua sita videatur. 5 FORTIS vero & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deseri, ut dicitur; 6 sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quæquam cogitatione futura, 7 & ali quanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem: & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec

committere, ut aliquando disendum sit. Non eutarant. 8 Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioque identis. Temere autem in acie veritari, & manu cum hoste confingere, immane quiddam, & beluarum simile est. 9 sed cum tempus, necessitasque postulat, decernendum manu est, & mors servituti, turpitudinique anteponenda. De evitendis autem, diripiendique urbibus, 10 valde considerandum est. NE QUID TEMERANE QUID CRUDELIBER, idque est vitii magnam mi. rebus agitatatis, punire fonteis: multitudinem conservare: in omni fortuna, recta, atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicis anteponant: sic reperies multos, quibus periculosa & calida consilia 11 quietis cogitationibus & splendida & majora videantur. Numquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidique videamur, sed lugendum etiam illud ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter IN AD BONDIS periculis consuetudo imitanda medicorum est, 12 qui leviter ægotantes leviter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes, & incipitis adhibere coguntur. Quate in tranquillo tempore etiam adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscere te explicata boni, quam ad dubitata mali. Periculose autem rerum actiones partim his sunt, qui eas suscipiunt, partim reip. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promtiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quam de ceteris commodis. Invenit autem multum sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundero pro patris parati essent: iidem gloria jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne rep. quidem postulant: ut Callierstidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaci bello, multa que fecisset egregie; venit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Argivis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. 13 Atque hæc quidem Lacedæmonios plaga medicis: illa pestifera, qua cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes contraxerunt. Quanto QU. Maximus melius? de quo Ennius:

14 Unus homo nobis cunctando restituit rem.
15 Non penetrat enim rumores ante salutem.

Ergo

1. Attingit etiam bellicam. Haud alteri dem libri quaque; neque ab editio Romana princeps: scilicet quod est Victorius, nisi quod per potior est, sed al. 2. edd. attingit enim & bellicam.

2. In quod invadi solere ab improbis. Est ab eodem mss. nostris aliorumque; quibus proxime accedunt primus vulgati, qui in quo invadi, nam denuncipet, in quo me invadi.

3. Concedat laurea lingua. Haud aliter Palat. pr. cosigue avorum ego. Duo tamen mss. quibus usus Guilielmus & Palat. sec. volebant laurea laudi, quod & probare videbatur: tanquam huc faceret: illud pro Cn. Plancio cap. 27. Ita se quam habeo laudem, &c. in cap. 13. Bruti: At vero extra Græc. am magna dicendi studia fuerit, maximeque hinc lauream habuit honores &c. Et quidem illud laudi invenit etiam in suis Turnebus, sed plures sunt, sed plures; qui, quæque militavit pro altera lectione.

4. Nec majus odium. Revocavit hanc lectionem primus Paulus Manutius, firmaturque Palat. sec. M. F. C. prius legebatur nullo idem, nec sentio, idem.

5. Fortis vero & constantis, &c. Approbavi conjecturam Suffridi notari, quod illud enim, quod eadem recte monuit: idque convincunt sequentibus, & omnes membrant Langui. Guilielmus, restat tamen in Palat.

6. Sed præsentis animi uti consilio. M. F. D. E. item Palat. editioque Romana cum utriusque prima, sed præsentis animi uti & consilio, quod & in con-textum re. ep. Lambinus; ex libroque al. quibus in editio Victoriana; quibus in aliquot suis mss. Aldus nepos; qui tamen ad hunc lectionem alteri.

7. Et ali quanto ante constituere. Omnes mss. aliquando, ut videntur glossæ ejus quod loquitur, ante Guilielm.

8. Hæc sunt opera magni animi & excelsi. Svarius in hunc auribus magni & excelsi animi, quomodo est in Palat. prim.

9. Sed cum tempus necessitateque postulat. Vulgati tempus est; verum præter Palat. & M. atque F. editioque ultimæ originis; neque aliter Victoriana ejusque traditio.

10. Valde considerandum, ne quid temere, ne quid crudeliter. Sic Palat. sic M. F. D. ejecto primū voce illud, deinde fac. da quo postremo, temere libros invecito, dudum conquectus fuit Janus Parrhasius in Quæstis per epistoliam.

11. Quietis, cogitationibus & splendidioribus. Ita Palat. pr. nisi quod is transposita copula, quietis & cogitationibus splendidioribus. Editio Romana prima ut & Palat. sec. habet, & quietis & cogitationibus splendidioribus, quod cum & offendit in M. F. D. Guilielmus, eidem placuit; sic tamen ut præponeret: Lambini lectionem, quietis & cogitationibus; ut hoc opponatur calidus quomodo periculi sit quietis.

12. Qui leviter ægotantes leniter curant. Sic Palat. pr. & M. D. item editio Victoriana, & Lambini. alie enim leviter.

13. Atque hæc quidem Lacedæmonios plaga medicis. Exclui vocem suis: quod non ex Rar. in Palatin. aut M. F. D. C. qui quatuor postremi quod habent, & de Lacedæmonios, Guilielmus de Lacedæmonios: ut ait fuit deiecit, tanquam ve ba illa bina initio oræ adjecta à Rudolfo, librari. postea retulissent in textum.

14. Unus homo nobis. Sic primæ edd. sic Palat. & M. alii tamen libro, & non quibus, male tamensii & Macrobbium audias, & haud paululo maiorem teitem, T. L. vum h. st. lib. xxx. cap. 20.

15. Non penetrat enim rumores. O. l. Langui & Pal. & M. F. D. Non enim penetrat, legebat Guilielmus, non enim penetrat, veteres quippe em dixit: sic quod nos enim enunciamus.

I. V.

Reip. postquam, magis quae viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim qui quod sentiant, et si optimum sit, tamen invidia metu non audent dicere. Omnino qui reipub. praefatos sunt, duo Platonis praecepta teneant: *Unum, ut civitatem civium sit tuentur, i ut quaevisque agunt, ad eam referant, obliis commodorum suorum: alterum, ut totum corpus resp. curent: ut, dum partem aliquam tuentur, reliqua deserant.* Ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa est, gerenda est. Qui autem patri civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, scissionem, atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magna discordia: in nostra rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quae gravis, & fortis civis, & in rebus dignus principatu fugiet, atque oderit: tradetque se totum reipub. ne iue opes, aut potentiam contacta sit: totaque eam sic tuebitur, ut omnibus consulet. Nec vero criminibus fallis in odium aut invidiam quemquam vorabit: omninoque ita iustitiae, honestatisque adhaeret, ut, dum ea conservet, 4 quamvis graviter offendant, moremque oppretat potius quam deserat illa, quae dicitur, Miserrima est omnino ambitio, honorumque contentio: de qua praclare apud eundem est Platonem scribitur: *facere eos, qui inter se contendunt, uter potius reip. administraret, ut si nauta certarent, quis eorum potissimum gubernaret.* Idemque praecipit, ut eos adversarios excusentur, 5 qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio nec tempus, velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissentio. Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimum, & fortis viri esse contebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno, & praclato viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis vero populis, & in iuris aequalitate exercenda, etiam est facilitas, & altitudo animi, quae dicitur: ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, 7 aut impudenter rogantibus, in morositate inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur, reip. causa, severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem & animadversio, & castigatio, contumelia vacare debet: ad ejus, qui punit, loquem, aut verbis castigat, sed ad reipub. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne maiora, quam culpa sit: & ne iudicem de causis alii plebentur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. nunquam enim, iustus qui accedit ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium & parum; quae placet Peripateticis: & recte placet, modo ne laudant in iacundiam, & dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est: OPTANDUM QUAE UTI, qui praesunt reip. legum similes sunt, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate delectantur.

Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magno opere fugiamus: nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est: praclaraque est aequalitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons, ut de Socrate, item de C. Laelio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum a filio: facilitate & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sepe turpissimus fuit: ut recte praecipere videantur, qui monent, ut quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. Panetius quidem Africanum auditorem, & familiarem suum solitum ait dicere, ut equos propter crebras contentiones pracliorum ferocitate exultantibus, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, & ubique praudentes, tanquam in equum rationis, & doctrinae duci oportere, locut peripicere rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunae. Atque ETIAM IN SECUNDISSIMIS rebus maxime est vitandum consilio amicorum, huius maior etiam, quam ante tribuenda auctoritas. iisdemque temporibus cavendum est, ut ne assentatoribus patefaciamus aureis, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. TALIBUS enim nos esse putamus, ut iure laudemur, ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter iridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed haec quidem haec tenent. Illud autem sic est iudicandum, maxime geri res, & maximi animi abis, qui reip. regant, quod earum administratio latissime pateat ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quaedam, seque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos, qui temp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usum suos: potiusque de amicis impatientes, & reip. si quando usus esset, quae primum bene parata sit, nullo neque turpi quaestu neque odio: ortum quam plurimis, modo dignis, se utilem praebet: deinde augeatur retione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius luxuriaque, quam liberalitati & beneficentiae pateat. Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitaeque hominum amice. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua veracundia, & quasi quidam ornatus vitae, temperantia, & modestia omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dicitur Latine decorum potest: Graece, enim *εὐπρέπεια* dicitur. Huius vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam QUOD DECET, honestum est: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facillime intelligi, quam explanari potest. quidquid est enim, quod decet, id tum apparet, cum integra est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid decet.

1. Utrumque agunt. Sic in illis, omnia, non quidquid.
 2. Hinc apud Aeth. magna invidia. Ad decant alii ora, quod non est in membranis Palat. aut M. F. D. imo ne quidem in editioe Romanae.
 3. Ut dum ea conservant. Est ab iisdem libris, vulgati enim eam.
 4. Quamvis quae res essent maxime per opprobria. Pall. non habent editionem, quae ipso alius sentis, iudice eorum sententia.
 5. Qui arma contra ferant. Libet M. conferant, non male: sed illo modo alibi loquitur. Gulelmus.
 6. In rebus in iudicio putantur. Et esse existant. Revocavi lectioem Victorii: quod tunc sicut & in Romana anni cccc lxxxviii tem Palat. prim. & M. F. D. E. sequentes invenere, putant, & cetera. Palat. praesertim, potest, ut et sic existant.
 7. Impudenter rogantibus. Haud aliter Victorii, Aldi nepotici tamquam editio, restatque in Palatina & M. F. praeposere alii imprudenter.

8. Praesertim crebra contentione pracliorum. Vereor ne Lib. huius verbis alius locat occultus, nam Palat. secund. eorum, plerumque pracliorum.
 9. Ut peripicere rerum humanarum. Hic id eule exemplat praesertim.
 10. Ne assentatoribus patefaciamus aureis, nec adulari nos sinamus. F. assentatoribus, non male, si accedat praeterea aliorum eorum, auctoritas, ceterum dispicant: orti solentur homines, num. ut adulari nos sinamus, habet i potius pro interpretatione verborum praecedentium certe Palatini. secund. habet, ut adulari.
 11. Et beneficentia parat. Verores libri plerique omnes parat: quod plane genui non est. parent enim opes virtutibus aut virtutis, cum hominum admittere sunt, & quidam veluti apparitores. Probat tamen quod vulgatur ea quae sequuntur libro 11. nec in re referenda huiusmodi, ut parat omnibus. Gulelmus.
 12. Hic

ceat, apparet. nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, considerate: omnique in te quid sit veri, videre; & tueri decet; contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare, & mente esse captum & iusta omnia, decora sunt in iusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim viriliter, animoque magno sit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut vultus, & pulchritudo corporis fecerit non potest a valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum: sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definitur solet. Decorum id esse, quod constantem sit hominis excellentiam, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quae autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturae consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. 1. Hae ita intelligi, existimare possumus ex eo decoro, 2. quod Poetae sequuntur de quo alio loco plura distolent. Sed tam servare illud potestas dietimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & sit, & dicitur. ut, si Aeneas, aut Minos dicitur.

Oderit dum mutuant: aut,

3. Natu sepulchro ipse est parens:

indecorum videretur: quod eos fuisse justos accepimus. at Aetio dicente, plausus excitantur. est enim digna persona oratio. Sed poetae quid quemque dicitur ex persona judicant. nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, praestantiaque animantium reliquorum. Quocirca poeta in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantia, moderationis temperantia, verecundia partes datae sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fufum sit, appareat: & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum quibus cum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quaedam reverentia adversus homines, & optimi cuiusque, & reliquorum: nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est au-

tem quod differat, in hominum ratione habenda, inter justitiam, & verecundiam. Justitia partes suae, non violare homines: Verecundia, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod deceat dietimus, intellectum pato. Officium autem, quod ab eo dicitur, hanc primam habet viam, quae deducit ad convenientiam, conservationemque naturae: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus, si sequemurque & id, quod acutum, & perspicax natura est: & id, quod ad hominum conlocationem accommodatum: & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte de qua disputamus. neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis, animi motus probandi: qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim vis animorum atque naturae: una pars in appetitu polita est, quae est *ἀρετή* Graece, quae hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione, quae docet, & explanat, & quid faciendum, fugiendumque sit ita fit 7 ut ratio praestet, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quidquam, cuius non possit casum probabilem reddere. Haec est enim fere descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque praecurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deleant: duntaxat tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnique moderatio, nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sine cupiendo, sine fugiendo, non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturae: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet etiam ipsa cernere iustorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt: aut voluptate nimis gestunt quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnem contrahendus, sedansque excitandamque animadversionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. NEQUA ENIM MITA generari a natura sumus, ut ad ludum, & jocum facti esse videamur: sed ad severitatem potius, & ad quaedam studia graviora, atque maiora. Ludo autem & joco, ut illo quidem licet: sed sicut somno, & quietibus ceteris, tum cum gravibus, tenuisque rebus satis fecerimus. Ipsaque genus jocandi non profutum, nec immodicum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim, *puerum non omnem ludendi licentiam damus*, sed eam, quae ad honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquid probringenti lumen eluceat. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum, alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum, quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt, multaque multorum facte dicta: ut ea quae à sene Catone collecta sunt, 12. quae vocant *ἀποφθρηγμολογία*.

Facit.

1. Hae ita intelligi ex *ἀρετή* possunt. Ita o. l. vet. & recte. Philosophicum enim est illud intelligi, quod est mentis agitatione comprehendit. vulgati, *ἀρετή*: & Philosophi possunt ex *ἀρετή* Guelm.

2. Quod *ἀρετή* sit, Palat. n. pr. ex *ἀρετή*.

3. *Natu sepulchro ipse est parens*. Sic edd. vet. ec. sic mss. omnes. solum Palatinus habet: *natu sepulchro ipse est*. pollertus vulgati *Natu sepulchro ipse est*.

4. *ἀρετή* quae est id. Palatin. *ἀρετή* sequitur.

5. *Ad hominum consuetudinem*. Ita Lan biniani & F. D. neque aliter Palat. secundum & quodam vetustis c. si placuitque etiam V. Ctor. prima editio, *consuetudinem* secunda *consuetudinem*. Palat. pr. m. servat *secundum*, quod & in ceterisque editis.

6. *Quid fugiendum fugiendumque sit*. F. quod fugiendum. Palat. n. pr. m. *fugiendumque sit*.

7. *Ut ratio praestet, appetitus obtemperet*. Haud aliter M. F. D. item Palat. sed primus praeterea habet, *et appetitus obtemperet*. v. p. g. *appetitus*

verè obtemperet.

8. *Quoniam vultus, voces, motus, statusque mutantur*. Fabr. codex intellet: *voces, gestus, motus*. at Palatinus prim. ne quidem habet: illud *motus*.

9. *Ut illi quidem licet*. Est à vet. edd. & mss. M. F. item Pall. *ceteris quoque*: poterit us esse illud.

10. *Sonus & quies huius ceteris*. S. c. Palat. & M. F. & omnes Suffridi. quare induci: *verbum quietibus* non sum ausus. quod tamen si quis fecerit, Langii librum veritatem & iudicium secutus, meli libente fecerit. Guelm. us.

11. *Sic in ipso joco aliquid probringenti eluceat*. Ausus sum e cetera vocationem *lumen*, quae in omnibus palam edd. quod priores viderem habere: *aliquid*, quod & est in M. & F. esse *lumen* à glossa diser. e indicat Palatinus prim. in quo est inter lineas.

12. *Quae vocant ἀποφθρηγμολογία*. Sic primae edd. numero tres, sic M. D. F. & Palatin. non *dicuntur*, ut vulgati.

corum, nihil est profectio magis, 1 quam æquabilitas universæ vitæ, tum linguarum ædiorum; quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidam) Græca verba inculcantes jure optimo irrideamur; sic in actiones, omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, 2 alius in eadem causa non debeat. 3 Num etiam alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vicio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores; 4 Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito, susceptoque consilio permansisset, moriundum potius quam tyranni; 5 *vultus* ad ipse tendens fuit. 6 Quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso, mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone 7 omnibus affabilem & jucundum se esse vellet; domi vero etiam contumelias servorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, milles oppetere mortem, 8 quæ illa perpeti maluisset, quæ contemplantibus expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. 10 *ENIM* maxime quemque decet, 9 quod est cuiusque suum maxime. Quisque igitur noceat ingenium, ac remque se & honorum & vitiorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quam nos videntur scire fabulas eligunt, qui voce freti sunt, 10 Epigonos, Mædumque: qui gestu, Menalippam, Clytemnestram: semper Rupilius, quem ait *STRABO* hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum laborabimus, sin aliquando necessitas nos ad ea detulerit, quæ nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si *NON* decore, at quam minimum indecorè facere possimus. Nec tam est vitandum, ut bona, et quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur, 12 quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta et

iam, quam nobismetipsis iudicio nostro accommodamus: nam regna, imperia, et nobilitates, honores, divitiæ, opes eaque quæ sunt his contraria, 14 in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, à nostra voluntate proficiscitur. itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsa tuncque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria præstituerunt, 15 si student: plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. filius, in iure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam, quod idem fecit Timotheus, Cononis F. qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater; ad eam laudem, doctrinæ & ingenii gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omnia imitatione *majorum*; suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, 16 cum quærimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, & qualis esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, 17 cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quodque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamasit, itaque ante implicatur aliquo certo genere, cuiusque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam quod Herculem Prodicus dicit (ut est apud Xenophontem) *cum primum pulcherrimè* (quod tempus à natura ad deligendum, quæ in quisque vitam vivendi sit ingressurus, datum est) *exisset in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum, multumque dubitasse, cum duas teneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset hoc Herculi* 18 Jovis fatu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur. 19 quos cuique visum est, atque ad eorum studia, in ista quæ impellimur: plerumque autem 20 parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremque deducimur, alii multitudinis iudicio feruntur, quæque majori parti pulcherrimis videntur, ea maxime exoptant, nonnulli tamen sive felicitate quadam, sive bonitate nature, sive parentum disciplina, rectam vitam secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, 21 qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, a quæ doctrina,

1. *Quam æquabilitas.* Sic Palat. edd. verusque, magisque animo meo satisfaci, quam Petrii equalitas.
 2. *Alius in eadem causa non debeat.* Mf. D. non habet in eadem causa, forsitan non male; inquit Gulielm. us. at in eo cardo vertitur totius sententiæ: 2. quæ minime profectio d. tollendum. nam existat in Pal. nostro, quæm Augustano ab Anemæcio excusso, desideratque omnino sententia Tullii.
 3. *Nam etiam alia in causa.* Sic edd. primæ, neque secus Victor. us, firmanque mf. M. F. posteriores admittit: non enim, &c. quod languidius altero.
 4. *Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem.* Mf. M. fuisse natura fortis, incredibilem fuisse natura gravitatem aut magis, habuisse naturæ gravitatem Gulielmii.
 5. *Vultus aspiciendus.* M. aspiciendum, & ita supra idem cap. 28. m. adhibendum est igitur quædam reverentia Gulielm.
 6. *Quam multa passus est Ulysses.* Iuber Gulielmii animadvertamus legim in mf. Ulysses, & sic sane Palat. atque edd. exolevit.
 7. *Omnia affabilem se querendum se esse vellet.* Revocavit lectionem Victor. o. possib. iam, inventamque in Palatin. prim. atque E. ceteris abest illud, & querendum.
 8. *Quam illam maluisset.* Sic quoque ed. tot. diligentia V. C. totius, eiecit ab alio, quod reliqui quidem eum retinent: sed absumt Pall. atque M. & F.
 9. *Quod est cuiusque suum.* Quæque igitur nascat, &c. Ita mei lib. recte suum, cuiusque, id est maxime; in quod natura propendet. sic Gulielm. quod placet: hæctenus dom. illud suum. resect. in ab ipso reponatur max. Quæque igitur nascat, &c. inquit suum. sic enim Palat. no. ber, & sic o. quomodo est verum.
 10. *Enim maxime quemque decet.* Palat. & F. desiderantque, nam M. & D. Med. ang. quod & in primis edd. placet, eque Victor. o. Lang. o. Lambino,

& Aldo; nobisque approbandum; vel ob membranarum consensum.
 11. *Quæ nobis data non sunt sequamur.* Palat. n. prim. non habet nobis; exhibet verò assequamur, quod placet; nisi malimus assequamur, quod ex Augustano eod. venit: tondæ antiquitatis olim erit Anemæcio us.
 12. *Quam casus aliquis cui tempus.* Sic Palat. & mf. si quod præterea M. & D. aliquid, quod satisfaci Gulielmo, tanquam abiecerit ultimam litteram Victor. dum vitæ cont. notatum. stridore sibi.
 13. *Nobilitas, bonitas, & c.* Palat. & M. D. E. nobilitatem, bonitatem, & c. quod restit Gulielmii.
 14. *In casu, p. a.* Palat. prim. ut sunt casu.
 15. *Si student plerumque eodem in genere laudis excellere.* Est à Palatin. & M. F. D. nec abie edito prima Romana, nisi quod ipsa eodem in genere sequentes retinere, & c. quæque plerumque in hoc genere laudis student excellere.
 16. *Cum quærimus quid deceat.* Ita mf. nostr. ita edd. primæ posteriores, quæ deceant quæro quæro?
 17. *Cum est maxima imbecillitas consilii, tum.* Sic Pall. & Gulielmii, ni, primusque imprecis. Romæ; nam Moguntina editio cu. inest maxima, quod & in Victorii exemplaribus, recentiores enim maluerunt cum inest maxima imbecillitas consilii, tum.
 18. *Jovis fatu edito.* Vox edita non est in primis edd. quarum Moguntina & Romana secunda habent fati, prima vero fati & videcor, oneræ pretium ut super isto loco alii consulant membranas vetustiores, cum & Victorius referret libro xvii. cap. 12. Jovis fatu e. tum re. statim veterem mo. 150.
 19. *Quos cuique visum est.* Palat. prim. quævisque.
 20. *Palat. non præceptis.* Est à mf. Gulielmii, cui præcebat, præ vulgato peritum; tam hec quam i. ita.
 21. *Qui autem excellente ingenii magnitudine.* Pal. nos. præ excellenti.

doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi velent: in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur: ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est), quid deceat, exquirimus; tum in tota vitæ constitutione, a multo est rei cura major adhibenda, ut consistere in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio eludicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet; fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ: sed natura magis, multo enim & firmitior est, & constantior: 3 ut fortuna nonnumquam, tamquam ipsa mortalis, cum im mortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturam suam non vitiosè generat, 4 consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat. id enim maxime decet: nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) 5 faciendi morum instituto nunquam mutatio est. 6 eam mutationem, si tempora adjuvant, facilius, commodiusque faciemus. sin minus: sensum erit pedetentimque faciendi: ut amicitias, 7 que minus delectent. & minus probeantur, magis decere censent sapientes 8 sensum discurrere, quam repente precipitare. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bene consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse majores: primum illud accipimus sit, ne vitæ sint imitanda; deinde, si natura non feret, ut quædam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc Paulum adoptavit, propter infirmitatem validitatis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit sine causa defenditare, sive populum concionibus tenere, sive bello gerere: illa vix præstare debet, quæ erant in ipsis potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id quod desit, requiratur. **Q**UÏTAM AUTEM hereditas a patribus traditur liberis omni; patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui de decore esse, 9 nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eisdem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur *adulescentia*, majores nata vereri, ex quæ his deligere optimos, & probatissimos, quoniam consilio, atque auctoritate miratur. Incensit enim *ÆTATIS* infestis, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maxime autem hac ætas a *libidinibus* arceda est,

excedendaque in labore, patientiaque; & animi, & corporis: ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria, atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint veterundia: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu intereffe velint. Senibus autem labores corporis minuendi, excitationes animi etiam augendæ videntur. danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime temp. consilio, & prudentia quàm plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm ne languori se, desidiaque dedit. Luxuria verò cum omni ætate turpis, tum senectuti foedissima est. sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratu, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus *magistratus*, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem, & decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. *Privatum* autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se effertentem; tum in re, ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. talem enim & sentire bonum civem, & dicere solemus. *Peregrini* autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeque in aliena esse re participosam. Ita fere officia reperientur, cum quaeratur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo servare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem 11 apto: difficilius ad eloquendum: sed satis erit intelligi: in his autem tribus cõtinenter cura etiam illa, ut probeantur iis quibus cum, & apud quos vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam naturæ ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu, quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem dare 12 ad aspectum essent deformem habitura, atque formam, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum veterundia. **Q**UÆ ENIM NATURA occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessi-

N n n tati

1. Ex modo quo quisque natus est. M. F. Palat. in voce transposita est quæ modo at enim avorum & vo imprefit, ex eo modo quem quisque natus est: quamvis stamem per ma omnino editio, ex eo modo quo quis natus est.
 2. Multa est vitæ cura major. F. & C. et. at Palat. n. amplius eque rei. editio Romana prima, multi etiam rei: cura major. videtur Palatina lectio & accommodatissima: & forsitan fort primitus, multa rei vitæ cura major, etc.
 3. Ut fortuna nonnumquam, tamquam ipsa mortalis. Vox tanquam non est in editio Mozantina prima, aut Romana secunda. nam prima exhibet, consuetudo quæ nonnumquam nonnumquam tamquam ipsa mortalis: quæ dicitur argui locum illum minus sanum. præterea M. servat, meretricio: in mortali in natura consulete libros notæ melioris qui octo abundant.
 4. Consilium vivendi. Editio prima & Romana secunda consilium vitæ at prior & Palat. & M. F. D. alteram scripturam propugnans, neque aliter Lamb. nus.
 5. Facienda morum instituta ut vitæ. Palat. non agnoscit particulam que, & nescio an omnino requiratur.
 6. Non mutatio morum. In scripturae altera vitæ, quæ dictio neque in Romana prima, neque Palat. non magis quam in M. F. D. Gulelmianæ, quod quod neque comparat in editione Victorii.
 7. Quæ minus delectent. inquit Gulelmianus. Mauritanus præbens, elegantius profectò, inquit Gulelmianus.
 8. Sensum discurrere, quam repente precipitare. Agnoscit hanc vocem Palatinam prim. nam secund. M. F. D. C. diluere, quod & in editionum prima, altera quippe discurrere, unde meo iudicio natus error. Alter Turnebi libro XXVII. capite 39. videtur similis locus in Lælio 621.

9. Nefas & vitium iudicandum est. Vix me continui quin delecto illo vitium, intulerim impium, quod reperi in Palatino primo, edd. tamen omnes stant pro altero.
 10. Si ejusmodi quoque rebus majores natu intereffe velint. Hæc aliter Palat. quàm quod agnoscat quidem loco quoque interponantque in; denique repræsentent v. lina, vel velini. quomodo & M. & D. nisi quod habeat minus intereffe, quod non displicebat Gulelmio, faciebaturque; si æquumque rebus majores natu nobis intereffe, in hi simpliciter videtur si quidem majores natu velint intereffe, ut intermedia accesserint ab interpresibus. quam conjecturam scio me adprobaturum senioribus quibusque Lambinus edi curavit, si ejusmodi quoque rebus majores natu non velint intereffe, avdacter satis, & tanto quidem magis: quod ne lectori quidem d. indicat. Supra quoque ubi est hodie, cum relaxare animos & dare se iucunditati volent, Palatinus prim. respicit pronomen se, neque desideraverit in.
 11. Apud diffidit us ad eloquendum: sed satis erit intelligi. Palatinus secund. & hujus 2vi editiones. nam Victorii, diffidit us est ad eloquendum. Romana anni CCCCLXXI. diffidit us ad eloquendum: rebus, sed satis, etc. quomodo & Pal. pr. adeo et mihi dubium non sit, legendum apud, diffidit us ad eloquendum: satis erit intelligi: ut coheret inextante librorum sinistra liberalitas. illud autem diffidit us, respicit rebus, quod præcessit. Non d. displicebat Gulelmio libri unius ser. prælectio, diffidit us ad eloquendum: sed, etc.
 12. Aspectum essent deformem habitura atque formam, etc. Sic Palat. secund. Victorius præterea publicavit, in prim. formam, etc. sed enim edd. omnes exolere, item M. F. D. exhibent nostrum illud vulgare nam: habitura atque impem, tam, etc.

tati dant operam, ut quàm occultissimè pateant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modò occultè; id dicere obscœnum est. 1. itaque nec aperta actio rerum illarum, petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pænè Cynici, qui reprehendunt, & irridunt, quòd ea, quæ turpia re non sint, a verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est: sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnam: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur: Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorretur ab oculorum, auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maximè sunt fugienda: ne quid effeminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. SCENICORUM quidem mos tantam habet veteri disciplina verecundiam, & ut in scena sine (subligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne, si quo casu eveniret, ut corporis partes quædam aperiantur, adspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum foveris generi non lavantur. Reprimenda est igitur huius generis VERECUNDIA, præsertim natura ipsa magistra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustus sit, in altero dignitas; VENUSTATVM, muliebrem ducere debemus; dignitatem, virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatu: & huic simile vitium in gestu, motuque caveatur. Nam & palæstrici motus, sæpe sunt odiosiores; 7 & histrionum nonnulli gestus inepti, non vacant offensione; & in utroque genere, QUÆ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda est: color, exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda vestitus: in quo (sicut in plerisque rebus) mediocritas optima est. Cavendum est autem ne 8 aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus,

ut pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum sunt, 9 anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes, atque exanimatorum incidamus; & si attentos animos ad decorem conservationem tenebimus. Motus autem animorum, duplices sunt, alteri cogitationis; alteri appetitus. Cogitatio, in vero exquirendo maximè versatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur: appetitum rationi obedientem præbeamus. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex: altera, contentio; altera, sermonis: contentio, disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum; sermo: sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur: persequatur etiam convivium. contentiois præcepta 11 rhetoricorum sunt; nulla sermonis: quamquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studiis invenientur magistri; huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetoricorum turba referta omnia: quamquam quæ verbosum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad fermonem pertinerebunt. Sed cum orationis indicem, voces habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: intrumque omnino à natura petendum est; verum alterum exercitatio auget, alterum imitatio præstet loquentium, & leniter. 12 Nihil aliud fuit in Catulis, 13 ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum; quamquam erant literati: sed & alii, hi autem optimè uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ, ne aut obscuro esset, 14 aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Ubi oratio L. Crassi, nec minus faceta; sed bene loquendi de Catulis opinio non minor 15 Sæle verò & facilius Crassus, Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret, in omnibus igitur his elaborandum est, si in omni, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo doctissime maximè excellent, lenis, minimeque pertinax: insit in eo lepôs. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum 16 in sermone communi, vicissimè

1. Itaque nec aperta actio rerum illarum, petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Sic quidem hodie vulgati; et ævo posteriores, nec orationis obscœnitatis, quod & invenitur in Palat. editisque primis temporibus; nisi quod hic nec actio rerum illarum aperta, petulantia, & quod reperit Gulielmus in F. & D. nam M. oratio obscœnitate.

2. Verbis flagitiosa dicamus. M. F. D. amplius, nominibus ac verbis, neque secus Palatin prim. quàm quod in super ducimus. nec displacet vox ex postrema.

3. Adulterari, re turpe est. Palat. prim. item M. D. Langianique adulterare, turpe est.

4. Ab oculorum auriumque approbatione. Sic editio Victorii & Romana prima, neque aliter M. D. nam F. & Palat. pr. adhuc auferunt particulas ab. retrò vulgè ab ipsa sculorum auriumque approbatione.

5. Tantam habet veteri disciplina verecundiam. Sic mll. sine præpositione, quæ in postremis edd. nam avorum sculo nati, veteri disciplina. Gulielm. videtur hec maluisse, tantum, quàm tantam.

6. In scenam. Vulgo scena. sed contra mll. veteresque edd. etiam Victoriam.

7. Et histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione. V. Wolfgang. Anemæcius (qui anno CIO IO XXXV. edidit hunc librum, collatum eum mll. Cœnobii D. Vlrici, quod est Augustæ, affirmat in mll. existare hæc lectionem, eaque propter auctoris sumum illam in velle textum; præsertim cum nullo apertè discreparet Palatin. ille nosse prim. aliter edd. quæ hinc inepti non vacant, male. inepta enim multa vacant offensione. hæc plane aliquid requiritur quod accedere quæ lasciviam & obscœnitatem: quam inveniret nosse et verbum lasciviam, præter D. Cyprianum libro de Spectaculis, etiam Sidonius credit lib. 2. epist. a. tique.

8. Aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus. Vocabulum profero nullum habet sui vestigium in Palatin.

9. Similiter moventur. Palat. prim. moventur.

10. Ad decorem conservationem tenebimus. Editiones recentiores decessit sed littera altera v. sicut non solum in olim culis, verum & Palat. item M. F. D. C. Et pag. na sequenti nosse: Modus autem est, ut nemo, & decessit huiusmodi tenere, de quo ante diximus, significat namque hunc locum. Gulielmus.

11. Rhetorum sunt nulla sermone. In possessorem suam rediit scripturam editionum antiquarum. recentior enim addiderat, sunt multa, nulla; quod neque in Palat. aut M. F. D.

12. Nihil aliud fuit in Catulis. Etiam heic revocevi præsertim ad lectionem; quam & expressit Victorius: sequentes omiserunt illud aliter, quod tamen etiam in membranis Palatinis prim. nisi quod eadem quàm uti & c. at illo aliud etiam desiderantur M. F. D. nam recentiores abstruunt nobis; Quid fuit in Catulis, & c.

13. Ut esse exquisito iudicio putares uti litterarum. Parthasius libro de Quæstibus per epistolam, verberat os impudentis typographi, quod hinc sicut sit vocem quasi minus necessarium, in quo sensus tamen verteteretur, nisi, beneficis litterarum. Sed verò neque vocabulum illud eius reperit in Palatinis, aut ullâ editione notæ melioris, quid quod neque id comparat in Morguntina; aut doabur Romanis. itaque miror, quibus in impressis locum suum habuerit. haud negem tamen heic optimè convenire.

14. Aut putidum. Ita quoque Victoriana, firmantque Pal. M. F. D. item Lambiniani. editi alii, aut nimis putidum.

15. Sæle verò & facilius, & c. Mulus libuit adquirere publicatis à Victorio, quamvis Camerarius ab eo seorsim sententia interposito, verè conditum & facilius, quod certè non comparat in Palat. aut Gulielmi M. F. D. aliorumque eod. eibus.

16. In sermone communi, vicissitudinem non iniquam patet. Non ausus sum recedere à M. F. D. præsertim cum ita quoque Palat. & Augustanus collatus ab Anemæcio, editi olim, in sermone, communi consuetudine nonnunquam utendum patet.

estudium non inquam putet, ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si ferus, severitatem adhibeat: si jocolis, leporem, in primisque provideat, ne sermo vitium aliquid inducat inesse moribus: quod maxime tum solet venire, cum studiosè de absentibus detraheri causa, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliose que dicitur. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de reip. aut de artium studiis, atque doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: 1. sed, ut cumq; aderunt res, neque enim omnes 2. in eisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat: & ut incipiendi ratio fuerit, ita 3. sit desinendi modus. Sed quomodo in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. maximeque curandum est, ut eos, quibus cum sermone conferimus, & veteri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessitate, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore, & verborum gravitate aciore. 4. id agendum etiam ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad utendum, & 5. secandum; sic & ad hoc genus castigandi, tardè, invitique veniamus. nec umquam, nisi necessitas nulla reperitur alia medicina. sed tamen iraprocul abstet, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. 6. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, 7. ut & severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod accubitus habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, & nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt,

probari. Deforme etiam est, de se ipso prædicare, falsa præferim, & cum irrisione audientium, imitari militum gloriosum. 9. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe,) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, 10. cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatique diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaræ ædificasset 11. in Palatino, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scavrus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum 12. consulatum primus attulit: hic summi, & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum sed etiam ignominiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, 13. non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in ceteris 14. habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum 15. cujusque generis multitudo adhibenda est cura laxitatis, aliter ampla domus de decori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur:

16. O domus antiqua, heu, quem dispare dominare domino!
quod quidem his temporibus in multis licet dicere. 17. Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, nec extra modum sumtu & magnificentia prædeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studiosè enim perierque, præsertim 18. in hanc partem, 19. facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem, quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas 20. ad omnem usum, cultumque viræ transferenda est. Sed hæc hæctenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut
N n n 2 appeti-

1. Sed ut non ad id venire, &c. Deletum ibi: Guelielmus vocabulum, auctoritate M. F. D. neque etiam exstat in Palat. verum cum pro ea pugnet Aldus Nepon, maluit id relinquere suo loco, quàm cum ipso inita certamen; utique cum habeat omnis editio vetus.
2. Sic enim de rebus. Sub intellige commemoratione, aut quid simile non enim tollit contra ediciones de, quod Lambinus addit. Guelielmici.
3. In desinendi modum. Nihil variant nosiri. Turnebiani tamen duo ad finandi, consulatur lib. xviii. cap. 39.
4. Ad agendum etiam, ut ut videret videtur irati. Requirit sententiam tamen aut tamen, non est am. annotatque Janus Guelielmici alicubi scripturæ, sit agendum: si sic, in h. certius, quàm etiam mutandum in aliam quancunque particulam.
5. Sic agendum, sic ad h. Revocavi scripturam primarum editionum, centè Palatinorum. Camerarius enim duobus vocibus amplius, secundum medicos veniens, sic, posteriores unà tantum, secundum medicos, sic ad h. gen. cap. 3. ita in iurisque veniens, sed præter omnes in h. Magna autem parte. Recentiores editio ex parte, contra in h. & edd. exolet.
7. Ut & severitas. Haud secus V. Florii editio, neque aliter Palat. aut F. nam editis aliis abest &.
8. Nec constanter fieri possunt, nec ab iis qui adsunt approbat. Expressi Palatinorum prim. cui fere accedit editio omnium prima editio enim postea, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis qui adsunt approbat.
9. Et quoniam omnia persequimur volumus quæ dem certè, dicendum, &c. Iterum ligillatè typographus nescio quis Parrhasio, tanquam hunc locum corripit, cum vera esset lectio: Et quoniam omnia persequi volumus quæ dem certè, dicendum, &c. at eam scripseram non inventio in Palat. non in olim cæsis, non in celeberris edd. sed plane priorum, neque scripsi potest altera ejus.
10. Cujus finis est usus. Sic & Palatin. Guelielmici malebat, & usus, quod & in M. F. D. item avorum ævo cæsis; ut dicit eundem finem ædificandi domos esse & usum, qui sensus etiam refertur ex altera scriptura.
11. In Palatino. Sic Danielis in suffragaturque editio Romana o-

mnium princeps, vulgata Palatin. minus bellè. in altero subauditur mente. ita sæpe legimus, in Avratino, in Æquilino. Guelielm.
12. Consulatum primus attulit. Nuper vulgari insula, minus rectè. respicit enim assulis illi resibus, quod mox sequitur, neque enim id otiosum est, ut quidam auroman; habentque utrunque & veter. edd. & I. bri calamo exarati.
13. Non ex domo tota quærenda. Ita Guelielmici, nam typis quondam publi cæti 1771 ita in domo quærenda, rocentius impressi, dem dignitas sua, & c. superflue.
14. Ad h. in ratio non sua solum. Vulgatus sui, contra consensum veterum membranarum. Guelielm.
15. Cujusque generis. Inveni & istud in omnibus editionibus jam antiquatis, & tamen Palatinus noster expressit, cujusque modi.
16. O domus antiqua, heu, quem dispare dominare domino. Retinui quod inveniri perierique, cuius avotum sæculo: tanto quidem magis, quod calculum eis adderent in Guelielmici aliorumque. hanc reprehendo tamen quæ dicitur Turceh. lib. xxviii. cap. 39. Adversariorum: imò nec abhorreo à transposito verborum qui placuit Guelielmio. Sireto, nam Latomi conjectura à Nannio producta lib. & Miscellan. omnium abire à litteris.
17. Cavendum autem est. In sedem prist. nam intuli vocem autem, quæ & in ed. Romana prima, vulgarisque à Victorio, neque recedunt Guelielm. aut Palat. sequentes in vexant, scelerandum est etiam.
18. In hanc partem. Restitui quod publicat olim Victorius, quoniam et faverent Palat. & Guelielmici, seq. in hac parte.
19. Falla principum imitantur. Mauritanus meus principum, neque secus editio Romana prima. Guelielm.
20. Ad omnem usum, cultumque viræ transferenda. Ita scripti ex meis libris, nam ab hab. tant. mediocritate admonitio iterum inculcat, in omni v. æ. ubi ac cultu tenendum, id quod est med. oca; fugiendum quod aut nimium aut parum. Alia sententia vulgo edunt, ad omnem usum, cultumque viræ transferenda, ut dicit, jam mediocritatem referendam ad eorumque usum & cultum viræ rectè id quidem: sed contra omnes libros, sic Guelielmici; cujus castigationem præfert editio Victorii.

appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus: ut neve major, neve minor cura, & opera suscipiatur, quam causa postulet. 1. tertium est, ut caveamus, ut ea, quae pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem moderanda sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. 2. Horum tamen trium praesantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. 3. Hac autem scientia continetur ea, quam Graeci *ὀρθότης* nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam: quo in verbo modus inest: sed illa est *ὀρθότης*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut *ΜΟΔΕΣΤΙΑ* SIT *SCIENTIA* earum rerum, quae aguntur, aut dicuntur, loco suo collocandatum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt *COMPOSITIONEM* rerum aptis, & accommodatis locis. locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt tempus autem actionis opportunum. Graece *ὀρθότης* Latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia haec, quam ita interpretamur ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. 4. Sed potest esse eadem prudentiae definitio, de qua principio diximus, hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & earum similibus virtutibus quaximus. Itaque, quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt. quae autem harum virtutum, 5. de quibus jamdiu loquimur, quae pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint *apud* inter se, & convenientia. *TURPES* enim, valdeque vitiosum, in re severa & convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in praetura Sophoclem poetam, huiusque de communi officio convenissent, & calu formosus puer praeteriret, dixissetq; Sophocles: *O puerum pulchrum, Pericles! At enim praetorem Sophocles, docet non solum manus sed etiam oculos abstinentiam habere.* Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta vis est & loci, & temporis. Ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse medietur, cui si quid aliud attentum cogitet, non reprehendatur. at hoc idem si in convivio faciat,

inhumanum videatur, *infestia* temporis, Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro canter, aut si qua est alia magna perveritas, facile apparent, nec magnopere ad monitionem, & praecipia detiderant. quae autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his esse diligentius declinandum, 7. ut in sibi, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid *discrepet*; vel multo etiam magis, quo major, & melior actionum, quam sonorum contentus est. Itaque, ut in sibi, multorum aures vel minima sentiunt: sic nos, 8. si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animadvertentioresque vitiorum, magna saepe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, 9. ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex incessantia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex recitencia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile iudicabimus, quid eorum a te fiat, quid ab officio, naturaeque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, *ex alio* iudicare: 10. ut, si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi sit enim nescio quo modo, ut *MAGIS* in aliis cer-namus, quam in nobismet ipsis. 11. si quid delinquitur, itaque facillime 12. corriguntur in dicendo, quorum vitia imitantur, emendandi causa, magistri. Nec verò alienum est, 13. ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam *usu peritus*, & quid his 14. de quoque officii genere placeat, exquirere. *MAIOR* enim pars non ferè deferri solet, quo à natura ipsa deducitur, in quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam, 15. quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii, qui signa fabricantur, 16. & verò etiam poëtae, suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur: huius & secum, & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quae verò more aguntur, in se ipsisque civilibus, de his nihil est precipiendum. Illa enim ipsa praecipia sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi, & divinis bonis hanc *licentiam* assuequebantur. Cynicorum verò ratio, 17. tota est ejicienda est enim inimici verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vitia perspicua

in

1. Tertium est ut caveamus, ut ea quae pertinent ad liberalem speciem & dignitatem moderanda sint. Par illud verborum ut caveamus, suspicior ab librariorum adjecta manu: si non, inclinat animus ad lectonem prim. Palatini, ut ea quae pertinent ad liberalem speciem & dignitatem moderanda sint: quomodo cum & legatur in membranis D. Victorii Augustini. nihil certius est quam sic deinceps publicandum.

2. Horum tamen omnium praesantissimum est. Mauritanus praesentissimum. & id verbi interpretatur eleganter eruditissimus Victor.

3. Hac autem scientia continetur ea quam Graeci. Reposui in veterem sedem scripturam editionum veterum, quam & expressit Victorius, ex-tatque in Palat. n. & F. D. nam nuper natæ, hac autem scientia continetur, &c.

4. Sed potest esse eadem. M. P. voce transposita, eadem esse, Palatinus verò pr. amplius: sed potest haec eadem esse, quod per placet.

5. De quibus jamdiu loquimur. Sic M. F. D. item Palat. neque aliter aut editio Romana prima, aut vulgata auctore Victorio. sequiores, jamdiu idem.

6. Convivio dignum, aut delicatum, &c. M. F. D. convivia digna. Palat. prim. convivia nulla, quae lectio sane millicupio Cicero: one dignior quam altera: meo quidem iudicio: dijudicent tamen prudentiores.

7. Ut in sibi huius aut in tibiis. Palatinus primus, ut in sibi huius aut in tibiis. omnis sit ceteris.

8. Si aver ac diligenter iudices esse volumus animadvertentioresque vitiorum. Editio Romana prima, diligenter esse volumus animadvertentiores vitiorum: & neque aliter Palat. secund. M. F. D. quod ad vocem iudices attinet: sed solus F. adiecit encliticam.

9. Ex superciliorum aut remissione, aut contractione. Haud aliter mss. omnes & Gulielmii & ultimarum vetustissimas editiones. Parthianus tamen

in Quæstis per epistolam. Invehitur in nescio quem impressorom-tanquam hunc locum mutavit: legendum enim: ex *superciliorum* autem remissione, aut contractione. Bone Deus, quos ille habuit libros!

10. Ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Prima editio invehitur, quomodo & Mauricius, exprimitque Victorius, al. 2. in illa. prim. Palatinus, ut si quid dedecet aliis vitemus ipsi, pro in illa pugnat Parthianus, in Quæstis per epistolam.

11. Quid delinquitur. Romana prima, delinquitur. Palat. prim. delinquitur quod & genuinum putarim.

12. Corriguntur in dicendo, quomodo vitia. Sequiores ead. corrig in disse, prima verò omnium item Romana secunda exhibent nobis, in discernendo vitia quorum: adeo ut in eam suspicari, illud, in dicendo, inculcatum ab interprete.

13. Ad ea eligenda. Palatinus primus, dirigenda.

14. De quoque. Ita quoque publicat à Victorio. nam alii de uno quoque, quod in nullo mss. Gulielmii.

15. Quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Parthianus invehitur. Quæstis iust per epistolam, in typographum Mediolanensem, tanquam de suo adiecit Cicero: atque etiam qua de causa quisque sentiat, ad illa tamen omnia reperitur in editionibus ant. quibus, noluisse: adeo miss. locumque suum belle tuentur.

16. Et verò etiam poëta. Videtur istud complacitum Gulielmio, fundente ejus Mauriciano A. d. nus tamen Manutius prodidit, restare in plerisque mss. & verò etiam poëta, neque secus Pal. prim. alii que.

17. Tota est ejicienda. Florian, repudianda, inquit Gulielm.

In rebus honestis, atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, obsequere, & colere debemus: tribuere etiam multum *seu illi*: cedere iis qui magistratum habebunt: habere delectum civis, & peregrini: 2 in ipsoque peregrino, privatimne, an publicè venerit: ad summam ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, servare debemus. Jam de artificibus, & quæstibus, qui *liberales* habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt: 3 ut portitorum, ut feneratorum, iliberales autem, & sordidi 4 quæstus mercenatorum, omnium, quorum opera, non quorum artes emuntur. est enim illis *seu illi* merces auctor mentium servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant: 5 nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. nec verò quidquam 7 est turpius vanitate, opificesque omnes in sordida arte versantur. nec enim quidquam ingenium potest habere officina. 6 minimeque artes hæc probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, *estatis, lanis, coqui, sartoris piscatores*, ut ait Terentius. 9 adde hæc, si placet, ingentatios, saltatores, 10 totumque ludum taliarum. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocriis nullitas auxeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæc sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est, si magna, & copiosa, multa andique apportans, multisque sine vanitate impartiens: non est admodum vituperanda atque etiam, si latiat quæstus, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agro, possessione, que contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est *agricultura* melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine, nihil libero dignius, de qua, quoniam in Catone majore satis multa diximus, et illinc assilimus, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducuntur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio: de duobus honestis utrum honestius, qui locus à Panætio est prætermisus. Nam cum omnis honestas ma-

netà partibus quattuor, quæ in una sit cognitionis; altera, comunitatis; tertia, magnanimitatis; quarta, moderationis: hæc in deligendo officio sæpe inter se compatiuntur, necesse est. Placet igitur, *seu illi* esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducuntur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ita vita sapientis, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret, & contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedatè vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia quam *σοφίαν* Græci vocant: 13 prudentiam enim, quam Græci *φρόνησιν* dicunt, aliam quandam intelligimus: quæ est rerum experendarum, fugiendarumque scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum, atque humanarum scientia: in qua continentur deorum, & hominum consuetudo, & societas inter ipsos, ea si maxima est, ut est certe: necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ, manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad societatem generis humani, ergo hæc cognitio, ut anteposenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & judicat. Quis enim est 14 tam cupidus in perspicenda, cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantique res cognitione dignissimas, 15 subito sit allatum periculum, discrimenque patris, cui subvenire, opitulaturque possit: non illi omnia relinquat, atque abiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici, aut periculo fecerit, quibus rebus intelligitur, etiam in officiisque scientiæ, præponenda esse officia justitiae, quæ pertinent ad hominum utilitatem: quæ nihil homini utile debet antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. nam & erudiverunt multos, quo meliores cives, 17 utilioresque rebus suis publicis essent: ut Thebanum Epaminondam, Lyfias Pythagoreus, 18 Syraculium Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad tempus attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, at-

Nam 3 que

1. *Est meritis aut merentibus, aliquo honore.* Est à m. n. o. n. i. s. t. i. s. nisi quod Palatinus primus præterea, *seu aliquis, &c.* ut forte restituendum sit auctor illud vocabulum: velique non secus honorandos esse Philoſophos aliorque privatos bene merente de republica, atque eos qui constituti sunt in honore vel imperio. Et vel hujus dictiois protracta causa non mihi mihi debet spero studiosus Ciceronis: antea enim sententia erat & incepta & incerta nam non loqui heic Tullium de consuetudinibus magistratuum, evincunt illa sequentia: *videtur in quæ magistratum habuerat.* Et quid est incivilius quàm censere, minime observandos esse colendosque, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, de que republica bene sentientes, imò adeo merentes, si privati vixerent, si non simul fuerint in aliquo honore aut imperio?

2. *In ipsoque peregrino.* Sic quoque Lambinus. firmaque M. F. D. item Palatinæ editione Romana prima, & Victor. na. aliæ, in ipso quoque peregrino.

3. *Ut peritissimum, ut feneratorum.* Est ab ed. tione princeps. item Romana secunda. nam prima, *ut peritissimum, feneratorum.* seqq. *ut peritissimum & feneratorum.* & verò nostram scripturam, repetit etiam in omnibus suis Gulielmii probata que unice, sic paulo post *ut medicinamque architecturam.*

4. *Quæ sunt merentibus omnium, quorum opera.* Palat. prim. nullam habet citationem omnium litterarum. & poterat profectò abesse.

5. *Nihil enim proficiunt.* Pal. item M. D. *proficiunt.*

6. *Dei enim in quoquam.* Revocavi in locum suum miss. plurium scripturam, quæ & in Romana prima & Victorina. al. *ut verò quæquam.*

7. *Nec verò quæquam est turpius vanitate, opificesque omnes in sordida arte versantur.* Sic Palat. sec. & Gulielmiani, nisi quod F. omnes qui in Veroniam verò membranz Palatinæ primæ, *vanitate opificum, qui omnes in sordida, quam lectionem sane habuerim ferè meliorem hæcenus vulgata.*

8. *Minimeque artes hæc probandæ.* Vocata hæc non aspicitur in codd. o-

mnium primis Palat. præterea habent: *probantur.*

9. *Adde hæc, si placet, &c.* Victorii editionem sequor: cui accedunt M. F. D. item Palat. aliudque Romana prima, in qua *hinc, ceteris edd. addit hic.*

10. *Totumque ludum taliarum.* Pal. pr. *totum ludum tabularium Maurici tabularium.* consulatur Parthasius in *Quæstis.* defendit enim egregie vulgatum contra eum qui ediderat *salarem.*

11. *Illinc assilimus.* Gulielmii fidem secutus Maurici. reponerat *illa,* sicque Palat. pr. m.

12. *De in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis.* Secutus sum quoque vocabat à Palat. à M. D. *exce. que vocem dicitur.* quæ ferè in hæctenus vulgatis & eam quidem antea quoque respiciat Victorius, sed adlumpit illico Camerarius.

13. *Prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt.* Vox postrema non est in Palat. pr. neque agnoscit Moguntina editio, aut Romana secunda.

14. *Tem cupiendus in perspicenda, &c.* Ingerunt alii fortè legendum, *tem cupiendus perspicenda cognoscendaque rerum natura, &c.* ex lopevacuo. auferendi enim calos politus pro pigmenti, ut *ut pro al. ita dicitur de au. &c.* Gulielmii.

15. *Subito sit allatum periculum.* Nihil pejussim non melius, Pal. pr. *ablatum.* e qua al. dicitur Romana prima in qua, *ablatum.*

16. *Ad hominum utilitatem.* Non de nihilo est quod Palatinus proponit *ad hominum utilitatem.*

17. *Videtur etque rebus suis publicis essent.* Videtur Gulielmii incluisse in Lambinianum illud, *et suis, et publicis,* quod & in Aldi Neopontis editione non aulus sui admittere, quod sic nulla est antiqua nullus liber auctoritatis robustus & verò si in perspicuam penitus mentem auctoris, talis in eipolatio ad mentem ejus non facit.

18. *Syraculium Dionem Plat.* Palatin. prim. particula auctior, & Plat.

que doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque praesentes studiosos discendi erudunt, atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur, nec enim locus ullus praetermissus est ab his, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam recipi pertinet; ut orium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinae studiis & sapientiae dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam, prudentiamque potissimum conferunt. 1. Ob eamque causam eloqui copiosè, modè prudenter, melius est, quam vel acutissimè sine eloquentia cogitare; quòd cogitatio in se ipsa veritas, eloquentia complectitur eos, quibuscumque communitate juncti sumus. 2. Atque ut apud examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, & adhibent agendi, cogitandique sollicitiam, haecque nisi ea virtus, quae constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio, & jejuna videatur. itemque magnitudo animi, & remota communitate, conjunctioneque humana, feritas sit quaedam, & immanitas. Ita sit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitae, quòd ea, quae natura desiderat, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, & idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quòd si omnia nobis, quae ad vitam cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut ajunt, suppeditarentur: tam optimo quisque ingenio negotiis omnibus omnis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. Non est ita, nam & solitudi-

nem fugeret, & socium studii quaereret: tam docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, & anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. Illud forsitan quaerendum sit, num haec communitas, quae maxime est apta natura, sit etiam moderationi, modestiaeque semper anteponenda. Non placet, sunt enim à quibusdam partim ita losa, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservanda quidem patriae causa, sapiens facturus sit ea Posidonius collegit per multa, sed ita tarta quaedam, ita obscura, ut dictu quoque videantur turpia. Haec igitur non suscipiet quisquam resp. causa; nec resp. quidem pro se suscipi volet. Sed & haec comitibus se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut interit resp. quidquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate, etenim cognitionem, prudentiamque sequitur considerata actio, ita sit, ut actus considerate plures sit, quam cogitatus prudenter. Atque haec quidem hastenus, patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit praeponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum: ex quibus, quid cuique praestet, intelligi possit; ut prima diis immortalibus; secunda, patriis; tertia, parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines sobere dubitare, honestumne, an tarpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est, ut supra dixi, praetermissus. Sed jam ad reliquos pergamus.

M. Tul-

1. *Ob eamque causam eloqui copiosè, modè prudenter.* Est ab F. & D. & neque aliter Palatinus pr. nisi quod in super, modè & prudenter. non male, vulgariter, ab eodem etiam causam. Victorius, ab eamque etiam causam.

2. *Ut apud examina.* Pal. pr. ut & M. V. apud; imò sic & editio prima Romana.

3. *Adhibent agendi cogitandique sollicitiam.* Haud aliter Pal. noster pr. nam M. F. D. ut & antiquitus impressi, congregandique: minus rectè.

4. *Remota communitate.* Non ausus sum excludere lectionem exemplaris Palatini primis sustentatam auctoritate editionum primariorum, ac plerumque manuscriptorum; etiam eorum quibus usus Guilielmus, quamvis ipse ab ea voce alienior. de ea egolarius in Suspensionibus meis.

5. *Idcirco istam effectum hominibus.* Palatinus prim. dicitur, idcirco istam esse, quòd nescio cuiam debeat explicare, quamvis & vulgare sit scriptura sua quoque sit venustas, & verò istam ante octuaginta annos aggressi: quoque nobis à codice Augustano V. Volfgangus Anemacius, itaque sic legatur.

6. *In cognitione & scientia.* Laudat haec Tullii Panætius in Quasi-

ta per epistola; sed ita, tanquam esset genuinum, in origine scientia; quomodo nulli libri vel impressi vel scripti, quod se am.

7. *Anteponendum est illi officio.* Guilielmus expunxit vocem officio, an ex libris nescio non admodum haec desiderari, palam est.

8. *Quaedam partim ita facta, partim ita flagitiosa.* Palat. non iterat voculam partim. Editio princeps Moguntina, & Romana secunda servat: quaedam ita facta, partim ita flagitiosa super qua scriptura, adeantur commentaria Aldi Nepotis vulgares, quaedam partim ita facta, quaedam partim ita flag.

9. *Non suscipiet quisquam resp. causa; D. & O. quidem non est in Pal. aut M. F. D. eius loco habet res à Victorio pr.*

10. *Nec est publica quidem pro se. M. F. ut resp. at Pal. pr. ut resp. quidem pro se, quòd aut bus gratias, invenit quae in uno suorum Aldos junior.*

11. *Sed & haec committit se res habet.* Ita Victorii editio, ac quatuor missi Aldi Palatin. en m pr. sed haec committit se res habet, ut suspicer ab interpolatore illa, facta habet, ac fuisse initio, sed & haec committit quod.

M TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS,

AD

MARCUM FILIUM.

LIBER SECVNDVS.



UENIAM MODUM officia ducerentur ab honestate, Marce filii, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum a bitore libro superiore. Sequitur, ut hanc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitam cultum, & ad eorum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid *utile*, quid *inutile*: & tum ex utilibus quid *utilius*, aut quid *maximè utile*, de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de infuturo, ac de iudicio meo dixerò. Quamquam enim libri nostri complacere non modò ad legendi, sed etiam ad scribendum studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit inivisum: mirenturque, in ea tantam me operæ, & temporis ponere. Ego autem quamdiu resp. per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnem meam curam, cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset ulquam consilio, aut auctoritati locus: socios denique tuendæ reip. summos viros, amississem: nec me angustibus dediti, quibus essem confectus, nisi iis restituissem: nec tutum indignis homine docto volapratibus Atq; utinam resp. stetit quo cæperat statu, nec in homines, non tam commutandorum rerum, quam evitendarum cupiditatis, incidisset. primum enim, ut stante resp. facere solebam, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ ponere solus, deinde ipsi scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones multas mandarem, ut sapere fecimus. Cum autem resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt, forentes, & senatoriæ. nihil agere autem cum animus non posset: in his studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè posse deponi, si me ad philosophiam retulisset, cui cum multum adolescens, dicendi causa, temporis tribuissem: postea quàm honoribus inservire cæpi, meq; totam reip. tradidi; & tantum erat philosophiæ loci, quantum superfluet amicorum, & reipub. tem-

poribus. Id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni asecuti videmur, ut ea literis mandarem, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilis sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur, qui expetunt, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est, (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæc res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si ve oblectatio quæritur animi, requiesque curarum: quæ conferri cum eorum studiis potest, qui & semper aliquid anquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beateq; vivendum? si live ratio constantia, virtutisque ducitur: aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur, nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum consideratè loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orationi reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulisset. Occurrit autem nobis, & quidem à doctis, & eruditius, quærentibus, satisne constantè facere videamus, qui cum percipiunt posse dicimus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid sequatur. quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modo disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri, alia, cæta, alia incerta esse dicunt: sic ab his dissentientes, alia probabilia, & contrà, alia non probabilia esse dicimus. Quid est

N n n n 4

igitur

1. *U*tem ex nullo hinc quid nullius, aut quid maxime uti. Habentur hæc omnia quidem in Palat. prim. non etiam in M. F. D. Palat. secundam ut approbent illa Lambiniana; cum ex dubio utriusque quid nullius, aut ex phrasibus quid maxime uti. imò sic nulli quidem typis excussit. 2. *N*on tam commutandam rem non quam, veritas non cupiatur. Palat. prim. non habet illud verum, quod glossographice alicuius sic dicitur: notiosiores. 3. *U*terque posse deponi. Vulgari aliquot, *malissimè* inferunt inter vocem primam & secundam; quod tamen non comparat in ed. Romana prima, aut M. D. neq; agnoscit editio Victoris: recepit tamen iterum Camerarianam, existatque in Palatino primo, sed non etiam in sec. 4. *T*antum erat Philosophiæ loci. Vocabulum loci, non videtur in Mauric. neque videbatur requirere Galileum. 5. *E*t respicit tempus. Ita F. D. M. Pal. sec. neque aliter edd. antiquæ nam novar. cet. temporibus. in Pal. pr. est tempus. 6. *H*anc igitur quæ expetunt. Palat. sec. M. F. D. respiciunt. aliorum

est in Palat. prim. edd. que præcis, quarum Romana prima non admittit voculam *ig. ut. sec.* & Moguntina collocarunt post *expetunt*.

7. *S*emper aliquid anquirunt. Ita Mauric. aliorumque scripti, cui aludunt edd. præter & mss. in quibus *anquirunt*; quamquam forte hoc priore melius; licet placitum Lambino ac Galileo, vulgatiore, *inquirunt*, quod & in multorum membranis, etiam Nannii.

8. *S*ive ratio constantia virtutis que ducitur. Reduxi sectionem Victorianam, quippe Camerarianam quæritur, præter mss. omnes, & antiquitatis typis expressos, sic enim Moguntina & Romana prima; existat tantum illud quæritur in secunda, ceteram notandum duxi loco *constantia* esse in Pal. pr. vivendi.

9. *C*æta, alia non probabilia esse dicimus. Illud non probabilia abest M. F. D. Palat. secund. neque agnoscunt veteres edd. nisi quod quædam earum *alia improbabilia*, prius hæret in Palat. prim. expressitque Victorius item tamen Palatini abje. t. voculam esse, quæ neque in ed. Romana prima.

F. F.

Igitur, quod me impediatur, ea quae mihi probabilia videantur, sequi: quae contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. Sed haec explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitros diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima, nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista praecleara pepererunt: tamen haec nostra a finitima vestris, ignota esse nolui. Sed iam de ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duae ad decus, honestatemque pertinent: duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur: 2. honestatis pars, confecta est: quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, quod nunc agimus id ipsum est, quod utile appellatur: 3. in quo verbo lapsa consuetudo de flexis de via, sensimque eorum deducta est, ut honestatem ab utilitate secerent, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset: & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset: & utile, quod non honestum: qua nulla penitens major hominum vita potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi severè sanè, atque honestè, haec tria genera confusa, cogitatione distinguunt. quidquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent: itemque quod honestum, idem iustum. ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum percipiunt, hi saepe veritatis homines, & callidos admirantes; malitiam, sapientiam iudicant: quorum error erigendus est, opinioque omnis ad eam spernè traducenda, ut honestis consiliis, iustisque factis, non fraude, & malitia se intelligant ea, quae velint, consequi posse. Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, & ea, quae gignuntur à terra, ut alia ejusdem generis: partim animalia, quae habent suos appetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquae pecudes, apes, & quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum: alterum, hominum: deos, placatos, pietas efficit, & sanctitas: proximè autem, & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumque rerum, quae noceant, & obstant, eadem divisió est. Sed quia deos nocerè non putant, his

exceptis, homines, hominibus; obesse plurimum, arbitrantur, ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis efficta, quae nec habentur, nisi manus, & accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. neque enim validissimi curatio neque navigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum perceptio, & conservatio, sine hominum opera ulla esse potuissent. Jam vero & earum rerum, quibus abundareimus exportatio, & earum, quibus egeremus, inventio, certè nulla esset, nisi his muneribus hominesungerentur. eademque ratione nec lapides à terra exciderentur ad usum nostrum necessarii:

6. Nec ferrum, aut aurum, argentum effoderetur penitus abditum.

sine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus & frigus vis pellitur, & calorum molestia sederentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si autem tempestas, aut terra motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quae unde sine hominum opera habere possemus? ex quibus, multisque aliis percipitur, qui fructus, quaeque utilitates eas rebus iis, quae sunt inanimo, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuissent. Qui denique ex bestiarum fructus, aut quae commoditas, nisi homines adjuverent, percipi possent? nam & qui principum inveniendi fuerunt, quem ex quaeque belua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pacere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus: 10. ab eisdemque & ea, quae nocent, interficiuntur: & quae usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subveniret? quis esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multa nobis artes ministrarent? quibus rebus exulta hominum vita? tantum desitit à viciis & cultu bestiarum. Vides vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari, nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti: tam juris aequa descriptio, & cereraque vivendi disciplina, quas res & manufactura animorum consecuta, & veteranda est: effectumque ut esset vita muniter, atque ut dando, & accipiendo. 14. mutandisque facultatibus, & commodis nulla te egeremus.

Longio.

2. Finissima) Finissima quinta vocali non tertia sepe scribitur in mss. quem admodum & in similibus dictionibus: quod uno verbo monere volui, quia existimem genitivam eam scripturam, & ab ipso Cicero esse: cum primus Dictator Cæsar in his vocali tertia sit usus, Quintilianus teste: Guelmimus.

3. In qua re, lapsa consuetudo.) Illud verò non est, in Palatino primo, nec Anemæcii Augustianis membranis scio, quomodo explicet Aldus Nepos: sed tamen vix habuerim pro genuino auctoritate.

4. Quorum opere efficitur.) Non mihi animus in viciis libris omnibus scribit here Lanino, cui placent operae: quid autem movet illum? nonne opus faciunt cum arant boves, cum vehant equi, cum mellificat apes? homo neco opere efficitur aliquid ad usum hominum? En est Zeno dicitur: Non sunt Cetera? Guelmimus.

5. Obsequium arbitri auctor.) Valgat haec nonus plurimum esse vel pedes arbitri auctor: sed contra mss. nostrorum aliorumque, imò & editio nem Romanam primam; in quibus dictionum earum nullum vestigium.

6. Nec ferrum, aut aurum, argentum effoderetur penitus abditum.) Scripsi ablativè diverfo, esse enim sapientiam os ex poetis veteri, more Ciceronis vix dicitur, transita usum mutatio verborum manavit à mss. nostris & Lambinianis; neque aliter editio Victorii, aliam enim nec ferrum, aurum, et arg. effoderetur penitus abditum.

7. Abditum subverti.) Langus conj. et. subverti, cui propemodum adfectione, & veritate sic. pr. fuerit subverti, nisi tamen verum esse subverti, nullivus dixit immittit: quoniam hoc publica in adfectu ams

multare privati habitant: sed tamen rectè illud subverti quoque explicatur Guelmimus.

8. Adde dicitur aquarum.] Verus Guelmii lib. aut didicit, unde conjectat ad didicit, quomodo omnino praefert Palatinus prim. certè de aqueductibus bene non agit, sed de aquis deducendis, ne in vicinia inundent.

9. Quae unde sine hominum opera habere possemus.] Sic & editio Victorii, neque aliter antiquitus cuss; nisi quod in operis, quod & in Palatino & Fac D. vulgatiore, quae non sint. Guelmii restituentem parabat, quae se unde; quod repererat in custodia veteri, ut em. desum; eos videre cur.

10. Ab eisdemque & ea.) Ita M. F. D. nec aliter vetustius cuss Mogunt. Anno CCC LXV. Romaeque anno LXXI. id placuit Guelmimo; uti dicitur Xosii reperetur hominibus neque aliter preserferat Vict. minus concinne vulgo legant ab eis denique.

11. Multa enim artes ministrarent.) Edd. p. etaque ministrarent, sed praeter mss. nostris aliorumque: & quibus tamen Pal. prim. vulga.

12. Tantum desitit à viciis.) Malim tandem desitit Pal. pr. m. habet, tantum desit; neque aliter restat in cod. Augoltano, verum cum quem Anemæcius excussit; abditum non sequamur: nisi velimus aureo saeculo homines edisse & vixisse cum bestiis.

13. Cereraque vivendi disciplina, quae veri.] Sic Pal. sic M. F. D. item Langiani, nec noverdit o Romana prima, secutusque est Vict. alix edd. disciplinae per quae bene tractaque virtute, quae veri.

14. Mutandisque facultatibus.) Ita rursus idem scripti, neque aliter Vict. vulgati alii permittandisque.

Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis à Panætio commemorantur, neminem in neque ducem bello, nec principem domi, magnas res, & salutares sine hominum studio perit potuisse? Commemoratur ab eo The mistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia, testimoniis non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu? **NO** NULLA TAM DEEST ABSTINENTIA, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicitur archi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis ceteris causis, elationis pestilentias, vastitatis, beluam etiam repentinam multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumari; deinde comparat, quanto plures delicti sint hominum, quanto reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proficiat, & obstat: s; proprium hoc statuo esse virtutis, *consistere animis hominum, & ad usus suos adjungere.* Itaque, quae in rebus inanimis, & quaeque in usu, & tractatione beluarum sunt, utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuantur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompia ac parata, virorum praestantia, sapientia, & virtute excitantur: etenim virtus omnibus in rebus ferè vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quae consentaneum cuique, quid consequens: & ex quoque gignantur, quae cuiusque rei causa sit: & alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *πάθος* nominant: appetitione, quae illi *ἐπιθυμία*, obedientiae efficere rationi: veritatem, iis, quibus cum congregamur, uti moderatè, & scienter, quorum studiis ea, quae nascita desiderat, experita, cumulatque habeamus, & per eos denique, si quid importetur nobis incommuni, propallemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque poena afflicimus, quantum aequitas humanaeque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem adsequi possimus, ut hominum studio complectamur, haecque teneamus, dicemusque: ita multo post sed pauca ante dicenda sunt. **M**AZUS ENIM MESTESSE IN FORTUNIS IN UTRAMQUE PARTEM, VEL SECUNDIS ADIUS, VEL ADVERSAS, quis ignorat? nam & secundo prospere statu ejus utimur, ro ad exitus pervenimus operatos: & cum nihil reliquit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rarios habet, primum ad inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde de bestis, visus, morsus, impetus. Haec ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proximè triam, saepe mul-

torum, clades imperatorum, ut nuper summi, ac singularis viri: invidia praeterea multitudinis, atque ob eas, bene meritorum saepe civium expulsioniones, calamitates, fugas rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognitio, dicendum est, quoniam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparatur, ut fortassis etiam brevior videbitur. Quaecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolentia gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si ejus virtutem suspiciunt, si & si quem dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contra à quibus aliquid expectant? ut cum reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo praesidio, ac mercede ducuntur: quae sordidissima est illa quidem ratio, & iniquatissima, & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. **M**AZUS ENIM MESTESSE HABERE, cum, quod virtute effici debet, id entatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam hoc subsidium necessarium est: quemadmodum sit utendum eo, dicimus, si prius iis de rebus, quae virtuti proprias sunt, dixerimus. Atque etiam *subsequitur* se homines imperio: iterius, & potestati de causis pluribus: ducuntur enim aut benevolentia; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis praestantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe rati largitionis, promissionisque capti: aut postremo, ut saepe in nostra re publico videmus, mercede conducti. Omnium autem rerum necessarius est quidquam ad opes tuendas, quam diligi: necessarius, quam timeri. Praeterea enim Ennius: *Quem mentis, oderunt: quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odium nullas opes posse obfistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, & interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem, sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. **M**AZUS ENIM MESTESSE DIUTURNITATE METUS, contraque benevolentiam, fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, si sanè adhibenda sit vita, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt, qui verò in libera civitate ita se instruant, ut metuantur: his nihil esse potest demeritius, quam vis enim demerita sint leges alicujus opibus, quamvis iis timefacta libertas, emergunt tamen haec aliquid ad oculos iudicis, aut oculis de honore suffragiis. **A**ET IONIAE autem motus sunt interitus libertatis, quam

Nnn 5 retent.

10. *Ad exitus pervenimus operatos.* Sic Victorii Lambini, Aldi, Neoplati editio: antiquiores tamen *perhibent*, quod & in Pall. aliquotque aliis MSS. annotavit Guilelmus, *perhibet* ex altero portu, *perhibet* ex portu in altum.
 11. *Et si quom d'ignum.* Sic nonnullae editiones, ut & Camezani. at Victorii omisit d'obus prioribus verbis, *quemque dignum*, quod & in Pal. D. M. P. item impressione Romana prima.
 12. *Largitionis promissionisque.* Volgi. *promissionisque*: sed alterum legitur in ed. Viç. & MSS. M. F. B. olimque cõsis. tem Pal. lec.
 13. *Interitum declarat, quantum & c.* Locum hunc Guilelmus eompungit notulis non Threicis, sed his nostris censoris: tanquam haud dubie mut. lum clamax varietas lectionis; alia quidem apud Langum, alia in MSS. ejus; illa nempe; *Nec vixit ut tyranni sic a. op. pert. et vixit*, appa. et vixit maxima potest interitus d. clarat, quantum. conturbat perit. *et vixit*, appa. et vixit maxima potest quantum. & aptissime quidem hoc respondet his quae praecedunt, sed tanquam tu cogita. eruditè Victorii Palat. aus primus non discrepat à v. g. et y. nisi quod mot. excludat vocem, *interitum*, quae sine periculi eandem dicitur anem *interitum*, huiusmodi et nonnulli publicant. Et rati quae verbum abesse profecto pueri sententia salvè. Palat. secund. praefert *interitum*, appa. et vixit maxima potest interitus declarat. *et vixit*.
 14. *Thi. ita l. horat.* Punctati ante Victorium *retrahit*, eique scripturae accedat quaeque mor. huiusmodi; haud tamen desunt in quibus huiusmodi alterum certe in Pal. & Maus. exemplari.

10. *Ad exitus pervenimus operatos.* Sic Victorii Lambini, Aldi, Neoplati editio: antiquiores tamen *perhibent*, quod & in Pall. aliquotque aliis MSS. annotavit Guilelmus, *perhibet* ex altero portu, *perhibet* ex portu in altum.
 11. *Et si quom d'ignum.* Sic nonnullae editiones, ut & Camezani. at Victorii omisit d'obus prioribus verbis, *quemque dignum*, quod & in Pal. D. M. P. item impressione Romana prima.
 12. *Largitionis promissionisque.* Volgi. *promissionisque*: sed alterum legitur in ed. Viç. & MSS. M. F. B. olimque cõsis. tem Pal. lec.
 13. *Interitum declarat, quantum & c.* Locum hunc Guilelmus eompungit notulis non Threicis, sed his nostris censoris: tanquam haud dubie mut. lum clamax varietas lectionis; alia quidem apud Langum, alia in MSS. ejus; illa nempe; *Nec vixit ut tyranni sic a. op. pert. et vixit*, appa. et vixit maxima potest interitus d. clarat, quantum. conturbat perit. *et vixit*, appa. et vixit maxima potest quantum. & aptissime quidem hoc respondet his quae praecedunt, sed tanquam tu cogita. eruditè Victorii Palat. aus primus non discrepat à v. g. et y. nisi quod mot. excludat vocem, *interitum*, quae sine periculi eandem dicitur anem *interitum*, huiusmodi et nonnulli publicant. Et rati quae verbum abesse profecto pueri sententia salvè. Palat. secund. praefert *interitum*, appa. et vixit maxima potest interitus declarat. *et vixit*.
 14. *Thi. ita l. horat.* Punctati ante Victorium *retrahit*, eique scripturae accedat quaeque mor. huiusmodi; haud tamen desunt in quibus huiusmodi alterum certe in Pal. & Maus. exemplari.

videtur. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumi-
tatem solam, sed etiam ad opes, & potentiam valet plu-
rimam, id impleretur, ut a stus asser, caritas rei
neatur, ita facti in e, quæ volumus, & privatis in rebus,
& in rep consequemur, etenim quæ a stus volunt,
a quibus morientur, eosdem metuunt ipsi, necesse est.
Quid enim confemus superiorem illum Dionysium? quo
cruciatu timoris angit solitum, qui cultros metuens ionfo-
rios, i candente carbone sibi adurebat capillum? quid
Alexandrum Phœzæum, quo animo vixisse arbitramur?
qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admo-
duo diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ve-
niens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, com-
punctum notis Threiciis, districto gladio iubeat anteire:
præmittebatque de stipatoribus suis, qui ferretarentur ar-
culus muliebres, & 2 noquod in vestimentis occultare-
tur telum, exquirent. O miserum, qui fidelitorem &
barbarum, & 3 stimagatiam putaret, quæm conjugem nec
eum fessellit. ab ea enim est ipse, propter pellicatus suspi-
cionem, interfectus. Nec verò ulla vis in parit tan-
ta est, quæ premente metu possit esse diuturna. Testis est
Phalaris, cuius est præter ceteros nobilitate crudelitas: qui
non ex infidiis interit, ut is quem modo dixi, Alexander:
non a paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agri-
gentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones
nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyr-
rum contulerunt? Quid? Lacedæmonios in justè impe-
ranteis, nonne repente omnes fere socii deseruerunt, 5
spectatoresque se oriosos præbuerunt Leuctrice cal-
mitatis? Extrema libentius in tali re, quàm domestica, recor-
dor. Verum tamen quamdiu imperium pop. R. beneficiis te-
nebatur, non in urbis, bella, aut pro sociis, aut de imperio
geriebantur: exitus erant bellorum aut inanes, aut necessarii.
Regum, populorum, nationum portus erat, & 6 refugium,
senatus. Nostri autem magistratus, imperatoresque ex hac
una re maximam laudem capere studebant, si provincias,
si socios, & civitate, & fide defendissent. Itaque illud patro-
cinium arbitror verius, quàm imperium poterat nomina-
ri. Sentim hanc consuetudinem, & disciplinam jam an-
teà minuebamus: post verò Sylla victoriam penitus ami-
simus. Desitum est enim videri quidquam in sociis in-
quam, cum existisset in civis tanta honesta victoria. est
enim ausu dicere, hasta posita, eam bona in foro vende-
ret & bonorum virorum, & locupletum, & certe civium,
prodam suam se vendere, secutus est, qui in causa impia,
victoria etiam frædiore, & non singulorum civium bona
publicaret, sed universas provincias, regionesque 7 uno
calamitatis iure comprehenderet. Itaque, venatis, & per-
ditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii por-
tari in triumpho Mæsiliam vidimus, & ex ea urbe trium-
phari sine qua numquam nostri imperatores ex transalpi-
nis bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem

nefacia in socios, si hoc uno sel quidquam vidisset indi-
gnus. Jore igitur plectimur, nisi enim multorum impu-
nita scelera tulidemus, numquam ad unum tanta perve-
nisset licentia: a quo quidem rei familiaris, ad paucos; cu-
piditatum, ad multos improbos venit hereditas. Nec verò
umquam bellorum civilium semen, & cause deerit, dum
homines perditam hastam illam civitatem & meminerint, &
sperabunt. quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propin-
quo suo: idem sexto tricesimo anno post a sceleratore ha-
sta non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fue-
rat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, tali-
bus præmiis propositis, numquam desatur bella civilia.
Itaque parietes urbis modo stant, & manent, iique ipsi
jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam peni-
tus amissimus: at que in hac clade incidimus? redendum
est enim ad propositum. Dum abitur, quàm cari esse, &
diligere malimus. Quæ si populo R. injustè imperanti ac-
cidere poterunt, & quid debent putare singuli? Quod cum
perspicuum sit, non volent ab vim, esse magnam me-
tus, imbecillam: sequitur, ut dissiramus, quibus rebus
possimus facillimè eam, quàm volumus, adipisci cum ho-
nore, & fide caritatem. Sed eam pariter omnes egemus.
nam ad cuiusque vitam instituerdam accomodandum
est, a multisne opus sit, an satis a paucis diligi. Certum
igitur hoc sit, idque & primum & maximè necessarium,
familiaritates habere fidas amantium, nos amicorum, &
nostra mirantium: hæc enim est una res, proflus, ut non
multum differat inter summos, & medio creis viros, eaque
utrique est propemodum comparanda Honorè, & gloria,
& benevolentia civium. fortasse non æquè omnes egerit,
sed tamen si cum hæc accipitur, adjuvant aliquantum tum
ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia
alio libro distam est, qui inferitur Lælius. Nunc di-
camus de gloria, quàm quàm ea quoque de re duo sunt no-
stri libri: sed attingamus, quando quidem ea in rebus majori-
bus administrandis adjuvat plurimum. Summa igitur,
& perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitu-
do: si fide habet: si cum admiratione quadam honore
dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter, breviterque
dicendum, to quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fe-
rè a multitudine. Sed est alius quoque quidam adius ad
multitudinem, ut in universorum animos tanquam influe-
re possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi he-
nevolentia præcepta, videamus: quæ quidem i beneficiis
capitur maximè: secundo autem loco beneficia voluntate
benevolentia movetur, etiam, si res fortè non suppetit.
vehementer autem amor multitudinis commoveatur ipsa
tama, & opin one liberalitatis, beneficentia, justitia, fi-
dei, omniumque eorum virtutum, quæ pertinent ad man-
suetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum,
& 2 quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis
placet, animosque omnium natura, & specie sua commo-
vet, maximeque quasi perlicet ex eis, quas commemoravi,

virtu.

1. Candente carbone sibi adurebat capillum. Basilicanus adulebas, anti-
què pro adulebas: ita & adulescens pro adolecens. Gulielm.
2. Ne quid in vestimentis occultaretur telum. Pal. prim sine voce post-
rema, ne quid in vestim. occultaretur, & placet.
3. Et si quasiam. Sic ex Diono edd. Victori, Lambini, Aldi; Suffra-
gantibus M. & F. alii si quasiam.
4. Dicit non fessellit, ab ea enim. Prius editi, fessellit epinis, ab. Erc. ve-
rum ea dicit o hand visitur in Pal. non magis quàm M. F. D. quid quod
& abest edit. Rom. pr.
5. Spectatoresque se oriosos præbuerunt. Palatin. prim. non arguatur est illo loco
vocolam se.
6. Non singulorum civium. Secuti sumus Victorianam edit. ad stipu-
lantibus ei Palat. item M. F. D. Gulielmianis. alii auctiores, non solum
singulorum.
7. Una calamitatis iure comprehenderet. In possessi onem quasi post-
liminio, edixi lectionem omnium fere mss. quam egerat judicium
Lambini, in vincto, calamitatis genere; quod quidem in exoletis edd. sed
maximè a membranceis Gulielmo exculsis, aut Palat. no utroque.
calamitatis iure, est iure belli, quo in aliis adhibebat regna Cæsar, aliis

dabat; aliis popalis largiebatur, aliis tributa ac vectigalia novæ im-
ponenda, venulle simul atque acerbe.
8. Quid debent putare singuli? Palatinus prim. quid debent putare han-
gulus. Idem quoque antea præfert, Quæ si populo Roman. injustè acciderent
imperanti potentes; ut supicer aliquid latere ulceris occulsi. Palat. sec.
præfert, debent.
9. Qui inferitur Lælius. Vix est, ut hoc à Cicero esse, & non à
magistro quoquam potius adjecta arbitretur Gulielmus.
10. Quibus rebus pariuntur. Palat. prim. pariuntur; quod cum etiam
repræsentet codex qui scripatur Augusti ad D. Viricum ætate admo-
dum grand; ut affirmat Anemæcius, præpulerim figurato illi pari-
untur.
11. Beneficia capitur maxime. Longius capitur èl bro uno, at nos ni-
hil mutamus consentientibus libris. capta benevolentiam eleganter di-
citur; quidni ergo & capere: cum illud conat. mo hoc effectum signifi-
ficat. Plautus Amphitruone: Tu si me impudens capias, non pisse capi-
tæ Gulielmus.
12. Quod honestum decorumque dicimus. Sic editio Victori, sic Palat.
sic Gulielmianis, alii; quæ decem in beneficiis quoque dicimus. 1. P. f.

virtutibus: idcirco illos in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque haec quidem causa diligendi gratissima: & possunt enim praeterea nonnullae esse leviores. Fides autem ut habeatur, duobus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctionem cum iustitia prudentiam nam *ET IIS FIDEM* habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quoque de futura proficere credimus, & cum res agatur, in discrimenque veniam sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse. hanc enim utriusque omnes existimant, veramque prudentiam. Iustis autem & fidei hominibus, id est, bonis, haec fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur legum ad fidem faciendam iustitia plus potest: quippe eam sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. **QUO ENIM** quis venturior, & callidior est hoc iustitiae, & suspectior, detraha opinione probitatis. Quamobrem intelligentes iustitia conjuncta, quantum volent, habebit ad faciendam fidem virtutem. Iustitia ita prudentia multum poterit sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed, ne quis sit admiratus, nec, cum in eo omnes philosophos coniter, a meque ipse se redivitiam sit qui unum habere, omnes habere virtutes nunc ita se jungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum veritas ipsa sumatur in disputatione, subtilitas: alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut valgius, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortis, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Populatus enim verbis est agendum, & ubi tatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Patavus. Sed ad propositum revertamur. Erat igitur extrinsecus ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, honore ab iis digni iudicarentur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna, & praeter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciant nec opinata quaedam bona, itaque *NOVI* nos suspicimus, mammiisque esse laudibus, in quibus existimant se excellentes quaedam, & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nam quos improbos, maleficos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam laestrosos, eos haud contemnunt quidem, sed de his male existimant. Quamobrem, (ut ante dixi) contemnunt ii, qui *NEC SIBI, nec alteri*, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute patentur, & cum omni carere dedecore, tam vero iis virtutibus, quibus alii non habere possunt obfistere, nam & *VOUPTATVS*, blandissimi domine, majores parteis animi a virtute detorqueant: &

dolorum cum admoventur faces, praeter modum plerique exterrantur: *VITA, MORIS, divitiis, paupertas*, omnes homines vehementissimè permovent. Quis qui in utraque parte excelsio animi magnoque despiciunt, cum quos aliqua his ampla, & honesta res objecta est, totos ad se convertit, & sapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemque virtutis? Ergo & haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iustitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quaedam multitudini videtur, nec injuria. *NE MO* enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae his sunt contraria, aequitate anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspicuum sit, hunc igitur spectantur. Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: & benevolentiam; quod prodesse vult plurimis, & ob eandem causam, fidem & admirationem, quod eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammata aviditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio, atque institutio vitae ad incrementa hominum desiderat: in primisque, ut habeas, quibuscumque possis familiaris conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem praeter boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiae necessaria est: eoque etiam magis, quod si eam non habebunt, in iustitia habebuntur: nullis praesidiis caepti, multis afficiuntur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta vis est, ut *NEC ILLI QUEREM*, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiae vivere, nam qui eorum cuique piam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit: sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum; ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam disperiat, aut interficiatur a sociis, aut relinquitur. quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obierent, itaque propter aequabilem praedae partitionem, & Bargulus llyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo majores Viriatus Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Laelius, is, qui sapiens usurpator, praetor fregit, & commisit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantum ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, 7 iustitia fructuosa causa videntur olim bene morati reges constituisse. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute praestantem: qui cum prohiberet injuria tenulores, aequitate constituenda; 10 summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum,

Tus

1. *Postquam enim praeter ea innumera esse leviores.* Nihil horum visum in Palatinis; & certe poterat totum abesse. supra quoque reposui quaedam quidem causas, sed quae in illis editionibusque primatam. *2. Haec haud contemnunt quidem.* Palatin. prim. *est contemnunt quidem* est: quod & in quatuor mss. reperit Aldus Nepos. ac probat; ut corriganturque. in Palatin. secund. erat, *est contemnunt quidem* nonquam. *3. Qui nec sibi nec alteri, ut dicitur.* Reduxi iustitiam quam inculcationem suae iustitiae, confirmatam a Palatin. F. D. aliorumque tentant a. vulgata enim aliter profusa, ut dicitur. *4. Admiratione afficiuntur ii.* Secutus sum Palat. & Gulielm. a. nos: item editionem primam. ceterae aut admiratione quodam afficiuntur. *5. Quae sunt iustitiae quaedam virtutes.* aut adeo admiratione autem est: & variis factis prodit salutarem scripturam. *6. Non huius spectantur arbitriantur.* Pariter am redeo. spectantur autem, probare est: Plautus Persa: non hercle cui nunc hic dum spectandum sit. Probatum in signi optime, ab auro igitur ad hominem facta cavilatio est. Gulielmus,

6. *Et iustitia, & instituta reipubl.* Ita Palat. neque aliter Lambin. an. editio Romana prima, *et iustitia constituta reipubl.* non abfordè vulgati alii, & iustitia reipubl. *7. Iustitia fructuosa causa.* Sic Palat. & F. editionesque antiquiores; etiam Victorina. alia servanda iustitia. *8. Non cum premeretur inops multitudo.* Sic Moguntina editio omnia: uti princeps & Romana altera; neque aliter invenit in suis duobus mss. Aldus Nepos. Palatinus nos: uterque habet in *op. multitudine*. Gulielm. o placebat, quod habebatur in tribus Suffridi mss. *premeretur in op. multitudo* ac mihi illud in op. natum videtur ab altero *op. vulgati ferè. premeretur in op. multitudo*. *9. Cum prohiberet injuria tenulores.* Palat. pr. accedit lectio V. *tenulores injuria tenulores*. *10. Summos cum infimis pari jure retinebat.* Editiones primae, item Palat. & Langiani, ut & Lambiniani & Aldi, una cum D. & F. servans omnino perspicua, adnotatque Gulielmus, F. adscriptum, *id est, perspicua* & videtur revocanda *videmus sed nota*, vel ob exemplarum conspirationem.

Ius enim semper questum est æquabile. neque enim aliter esset ius, id si ab uno iusto, & bono viro consequerentur, eo erant contenti, cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una, & eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est; eos AD PERANDAM deligunt, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adjecto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se, nam aliter iustitia non esset: tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ non querenda forent ratio est, sed etiam collocanda, quæ perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & querenda, & collocanda ratione est. Quamquam præclarè Socrates, hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiosam dicebat esse, si quis id ageret, ut qualis haberi velle, talis esset. Quod si qui simulatione, & inanis ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi possentur, vehementer errant. VERA GLORIA radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia a celeriter, tanquam sterculi decidunt nec si multatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem: sed brevitatis causa, familia erimus contenti una. Tiberius enim Gracchus, Publii filius, eamdiu laudabatur, dum memoria rerum Romanarum manebat. At ejus filii, nec vivi probabantur bonis, & mortui nomen obtinent *jure casorum*. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiæ fungatur officiis. ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamus, et si in eo ipsius maxima est, ut simus si, qui velimus, tamen quædam præcepta danda sunt, nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut à quo casu, atque fortuna: *NON NUNC* oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, anquirunt: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignorantia versatur: hi simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debet contendere: quod eo firmiore animo facient, quia *NON MODO* non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multum apud majores nostros existierunt semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, ejus altera pars, sceleris nimium habuit: altera, felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alia alteri præficeret magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere equitando, jaculando, & omni militari labore

tolerando, atque ea quidem tua laus pariter cum reipublica cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto, quam ob rem pergamus ad ea, quæ restant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic hæc res, quæ persequimur ingenio, ac ratione, graviore sunt, quam illæ, quæ viribus. Prima igitur commendatio proficitur à molestia, tum pietate in parente, tum in luos benevolentia. Facillimè autem, & in optima parte cognoscitur adolescentem, qui *SE AD* claros & sapientis viros bene consulentes reipublicæ contulerunt: quibus cum si frequentes sint, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam P. Mucii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde smutus est, sed sibi ipse perperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa, & qua ætate qui exerceantur, laude affici solent (ut de Demosthene accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime se facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo sibi altera, contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat etiam ad gloriam, ea est enim, quam eloquentiam dicimus, sed tamen difficile dicta est, quæ oportere conciliat animo: hominum comitas, affabilitate sermonis. Exstant epistola, & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigonem ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, & militumque blandè appellando delinquant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat. Magna est enim admiratio copiosè, sapienterque dicentis: quem quis audire, intelligere etiam, & sapere plus, & quam ceteros, arbitrantur. Si verò inest in oratione *MISTA* modesti gravitas, nil admirabilius fieri potest: eoque magis fides in adolescente. Sed, cum sint plura causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostra reipublica adolescentibus & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem affecti sint, maxima admiratio est in iudiciis, quotum ratio duplex est, nam ex accusatione, & defensione constat: quantum etiam laudabilius est defensio: tamen etiam accusatio probata per se est. Dixi paulo ante de Crasso idem fecit adolescens M. Antonius, etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum, & inutilem civem C. Norbanum in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec umquam nisi aut reipublicæ causa, ut duo Luculli: aut patrociniis, ut nos pro Scipio, & pro Sardinis: pro M. Albucio Juliano, in accusando etiam S. Man. Aquilio L. Fufi cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ

1. Nomen obtinent *iure casorum*. Aliæ editiones *numerus obtinent*, sed præter scripturam Pal. pr. & Guilielmi anorum, ut puto, nam nihil ipse adscripsit huic loco, nisi nomen Langii, quem & initio secutos fuerat Lambinus, sed postea ad hæc lectio alteri, quam tamen improbarationis propositi ad locum Senecæ Epist. 104. in suspitionibus. Palat. sec. numerum agnoscit, nec nomen, neque aliud quid eorum loco.
2. Non modo non invidetur, Pal. pr. non videtur. & verò cum in pluribus olim auctoribus inveniri videtur pro invidetur, examinet lector, heic ne solum obtinere queat locum: quod forsitan ab imperitoribus abiecit primum in videtur, deinde in invidetur.
3. Punt militari labore, Haud aliter Pal. & F. expresseratque in eatione Victor, nam priores, cuncte militi, aut omnem militarem laborem, posteriores, omniique militi.
4. Quis contentio ratione majorem vim habeat etiam ad gloriam. Hæc est scriptura Palat. noram, à quibus nihil abiecit F. aut Romana ed. prima, nisi quod ex. ad gloriam, sicque etiam sequ. edd. præterquam quod delittuantur illo ex. a posterioribus, oratione plurimum proficit, & majorem vim habeat ad gloriam. Lambinus verò, plus proficit majoremque vim habeat ad gloriam, & ad gloriam, satis licentiosè: certe præter miss. et si ipse oper. suo sapienter totus taceat: ut solet, cum mentiri palam pu-

det, & interim vendit operam suam minus nascis unde factum, ut Suffridus Petri Lambiniana omnino sequenda ceuset, tanquam Ciceronis maxime germanajelm adulterina sint: certe tale nihil in miss. Aldus Nejos.

5. Militis que blandè appellando delinquant. T. sermone delevit ut glossa, & h. tribus miss. Guilielmus, idem quoque statim delevit vocem gloriam, quam non agnoscant aut Langii, aut Lambini memorant. In F. erat excisis verbis aut gloriam, interpretis scilicet add. tamentum.

6. Plus quam ceteris viris, autior. Pal. pr. plus ceteris arbitrantur: nihil pejus, & gatis, si non melius.

7. Pro Sardinis, M. Albucio Juliano. Nihil variant hæc miss. Guilielmianis, aut Palat. n. Lambinus delevit, deo M. Albucio, Langiosac Paulus Manutius mutavit in eum, M. Albucium, & aut in M. Albucium, sed conjectura oberudi nequit pro vero, quare malui replicare omni-um ed. onum scripturam, quam nimium tribuere h. viris.

8. Man. Aquilio L. Fufi. Sic ingeniosè Paulus Manutius ex Cicero Bruto, ejus conjectantem Lambinus sibi arrogasse videtur. R. diti Manlio L. Fufi. miss. Manlio L. Fufi.

aque à levissimo quoque: in quo tamen ipso una cum fassetate, memoria quoque moriatur voluptatu. Bene etiam colligit, hae puera, & mulierculu, & servus, & servorum similiter liberi, esse grata. gravi vero homini, & RA QUAE FIUNT, iudicio certo ponderari: probari posse nullo modo. quoniam intelligo, in nostra civitate, inveterasse jam à bonis temporibus, ut splendor ad litatum ab optimis viris postularetur. ita que & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, fundus est adilitio maximo munere. Et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima adilitate fundus est; deinde C. Claudius, Appi filius: 2. multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. omnis autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii numerata secundo consistit: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. VITANDA tamen est suspicio avaritiae. Mamerco, homini ciuissimo, praetermissio adilitatis consulatus repulsam attulit. Quae & si postulat à populo, bonis viris si non desiderantibus, at tamen approbantibus, faciendum est, modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua res major, atque utilior populari largitione acquiratur. Ovesti nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori lucunt. ne Marco quidem Seio vitio datum est: quod in caritate a se modicum populo dedit magna enim se, & inveterata invidia, nec turpi iactura, quando erat adilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reip. causa, quae salute nostra continebatur, omnis P. Clodii conatus, furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regala optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno vir ingenio, in primis que clarus, gloriari solent, se sine nullo munere adeptum esse omnia, quae habentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum ne ruini, quos modò nominavi, sane exiguis sumus adilitatis fuit. Atque etiam illi impentia meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque quae ad usum reip. pertinent. quae quomodo quod praesens tamquam in manu datur, iucundus est tamen haec in posterum gratiora Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompejum: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panatius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae vituperat, quod tantam pecuniam in praeterea illa propylaea coniecit. Sed de hoc genere toto, in his libris, quos de repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere, vitiosa est: temporibus, necessaria: & tum ipsa & ad facultates ac commodanda, & mediocritate moderanda est. In illo autem alio genere largiendi, quod à liberalitate proficisci-

tur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. in his tamen, qui se adjuvari volunt, non ut ne affligantur, sed ut altiore gradum adleendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam praeterea Ennius:

Benefacta mala locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, & gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant; quod summa curusque bonitas commune periculum est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. omnes enim ut memorem beneficii oderunt: eamque injuriam: & in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuerunt putant. Atque haec benignitas etiam reip. utilis est, redimi e servitate ea prois, loquere cupierit tenuiores: quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scripti copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis, & largitionum magnum longe antepono. haec est gravium hominum atque magnorum: & illa quasi assentatorum populi, multitudine levitatem voluptate quasi titillantium. Conveniet autem cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum, in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, & vicinibus & confinis, æquum, & facilem; multa multis de jure suo cedentem: à libris vero, quantum liceat, & nescio an paullo plus etiam quam liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, PAULUM nonnumquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi linere, flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis, avaritiaeque absit suspicio. Possit enim liberalitate uti, non sponte se patrimonio amittitum is est pecuniae fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. est enim (ut mihi quidem videtur) valde decorum, patere donos hominum: illi iustitiam illi iustitiam hospitibus: idque etiam reip. est ornametum, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egerit. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multam volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonei Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia praeberentur; quicumque Laciades in villam suam devertisset. Quae autem opera, non largitione, beneficia dantur, haec tum in universam temp. tum in singulos civis conferuntur. nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiae genere pro-

annotasset Golielmus haberi etiam in veteribus suis F. & D. neque aliter sanè editio princeps. nam sequentes, ad hunc exiguumque tempus daret, eaque à levissimo quoque animo: in quo, &c.

1. Invenit esse jam à bonis. Sic & Langanis & F. D. Golielmus, vulgari non habent illud, in Palat. prim. est, in v. et. an bonis, quod alteri ferè praeposuerit; utique cum idem mox habeat postulatorem.

2. Multa post, Luculli. Exprosi scripturam Palatinorum confirmatam veteribus Langi libris vulg. Lucullus.

3. Quod in caritate est. Vulgari ferè caritate avaritia esse, sed vox ea media non apparet in Palat. D. F. imò ne in ed. one quidem Romana prima quare & jure exclusit suis Victorius, sed deinde iterum irrepsit, culpa eorum quibus nihil satis appetum est, nisi & superfluis circumvallat vocibus.

4. In his libris scriptur. Palatinus respicit particulam in; & non reamitur, mox scripti non probant pro vulgari respiciant, volentibus edd. primis & illi. nostris.

5. Gratissima est liberalitas. Vix mihi eripi potest, pejorem esse scripturam codicis Palatini prim. gratissima, examinent eam modo or. o-

tores, conferantque cum eis quae habet Tullius capital. hujus medio.

6. In deterrenda liberalitate. Elegans figura. Palatinus tamen prim. deterrenda, cui quidem non adhaesit; solùm modò indicò ob Aldum Nepotem, qui hujusmodi scripturam extare negat in veteribus libris.

7. Largitionum magnum longe antepono. Manutius negat vocem (sepe) reperiri in exemplaribus vetustis, inventamque primùm à Lambino, sed fallitar: representavit enim & Petrus V.ctorius, exactaque discretè in Palatio pr.

8. Illa quasi assentatorum populi. Vox quasi non est in Palat. pr. nisi à manu recentior neque admodum requiritur, imò cum mox repetatur ne requiritur quidem.

9. Vicinibus, & c. Sic mihi quoque nostris, sine in. Eisdem auctoribus itam etiam re scripti de jure suo cedentem: tanto confidentius, quod ita publicasset V.ctorius; imò & ille qui Romae primum vulgavit libros de Officiis, anno & C C C L X. exine culi consuetudinem. Vicinibus & confinis dixit pro vicinis ac confinis: quemadmodum alibi passim legimus, matrimonii, servitii, cohabitii, loco convivarum, servorem, uxorumque.

esse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa praeclara majorum, tum quod optime constituti *partu civis* summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinebant. nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiae splendor delectus est, idque eo indignus, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnibus superiores, quibus honore par esset, scientia facile videretur. Haec igitur opera, gratia multis, & ad beneficia obstringendos homines accommodata. Atque hinc arti finitima est dicendi: gravior facultas, & gratior & ornatio. Quid enim eloquentia praestabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? haec quoque ergo à majoribus nostris est: in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patris est moribus, multorum causis, & non gravate, & gratioro defendentis, beneficium & patrociniis late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem: mihi vereretur, ne de me ipso aliquid videretur queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultates, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jam spe illi esse, aut diserti: licet tamè opera prodesse multis, beneficia potentem commodantem iudicibus, & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulantur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cum iurare alios velint, ne quos ostendant, saepe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit, si imprudenter, negligentia est: si scientes; temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos in vitis offendas, quaecumque possis, quare aliquid feceris, necesse fuerit nec aliter facer: potueris: certentque operis, & officii erit id, quod violatum est, compensandum. Sed cum in hominibus juvenis aut mors spectetur, aut fortuna soleat: dictum quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, *se in beneficiis collocandos mores hominum, non fortunam sequi* honesta oratio est, sed quis non tandem, qui in opibus, & optimi viri causa non aesteponat, in opera dianda, gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expectatur, & celeriter remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quae natura rerum sit, nimirum enim in opibus ille si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest habere, certe potest. Commodè autem, quicumque dixit, *PERCUNIAM QUI HABEAT, NON REDDIDISSE* qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habet retulisse. At, qui se locupletis, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. quin etiam *PERFICIAM* se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis magnum aliquid acceperint: & què etiam à se aut possidant, aut expectant aliquid suspicantur: patrociniis vero se ulos, & clientis appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectantem, non fortunam putet, non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (epet enim multis) gratiam se videri studet. neque verò verbis auget suum mu-

nus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd si opulentum, fortunatumque defenderit, in illo uno, aut fortè in liberis eius manet gratia. sin autem inopem, probum tamen & modestum: omnes non in probi humiles (quae magna in populo multitudo est) praesidium sibi paratum vident. Quamobrem *PERFICIAM* apud bonos: quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus, qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego verò,* inquit, *malo virum, qui pecunia eget, quam pecuniam, quae viro.* Sed corrupti mores, depravati que iuni admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? illum fortasse adjuvat, qui habet: ne id quidem semper, sed fac iurare: utentior sane sit honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiis, quo minus juvetur, modò ne adjuvet: sique *OMNIBUS* iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem preceptum in beneficiis, operaque danda est, ne quid per injuriam. *FUNDAMENTUM* enim perpetuae commendationis, & famae, est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quae ad singulos spectant: deinceps de iis, quae ad universos, quaeque ad tempus pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad universos civis pertineant, partim singulis ut attingant, quae sunt etiam gratiora danda est opera omnino, si possit, utriusque, nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut profuit, aut certè non oblit reip. C. Graeci frumentaria magno largitio; exhauriebat igitur erarium: modica M. Octavii, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria, ergo & civibus & reip. salutaria. In primis autem videndum erit ei, qui reip. administrabit, ut suum quisque teneat neque de bonis privatorum publice & deminutio fiat. perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum praebuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male: *non esse in civitate duo milia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio, & ad aequationem bonorum pertinens: quae peste quae potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, & ut sua tenerentur, reip. civitatisque constituta sunt. Nam etiam duce natura congregabantur homines, tamen spe custodire rerum suarum, urbium praesidia quaerebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros saepe fiebat, propter ararii tenuitatem, assiduitatemque bellorum) *TARBURUM* sit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum, sin qua necessitas hujus muneris alicui reip. obvenerit: & (nullo enim quàm nostrae ominari, neque tamen de nostra, sed de omni reip. discepto) danda erit opera, ut omnes intelligant, (si salvi esse velint) *NECESSITATI* esse parendum: sique etiam omnes, qui reip. gubernabunt, consulere debebunt, ut *ARUM* rerum copia sit, quae sunt necessaria, quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare. est enim in promptu tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratore negotii, & muneris publici, ut *AVARITIA* pellatur etiam minima suspicio. 7. Utinam, inquit C. Pon-

tius

1. *Intra dignitatem* Haud aliter Palatinus pr. nec abibat Periti D. et alibi quod in *re dignitatis*. publicat. fore. *intra dignitatem*. inquit. *re* enim opponitur *re*. inquit Marcius Nepos & N. S. in *re*.

2. *Ut animadvertant*. Minorum quae dem. est, sed tamen moneri oportet: utrum est; Palatinus pr. *servare animam advertant*.

3. *Utinam inquit C. Pontius*. Utinam inquit C. Pontius *Utinam* & c. Non video quomodo totum hominis hoc quadrat: si vel mos varem fuisse; aut potius, hinc ipsum pronuntiare apud inferos. si sic; viderint acutiore; non ea verbis ipsius erui possit genus aliquid carminum.

4. *Deminutio fiat*. Exemplar Palat. pr. *minutio* (syllaba primo ablata).

5. *Ut sua tenerentur*. Palatinus idem *tenerentur*.

6. *Mala enim quàm nostra ominari*. Sic quoque Palatinus uterque, sine illo alii, aut aliter. Invecto à correctoribus; quodque suis quoque adfuisse testatur est & Luingius & Lambinus.

7. *Utinam inquit C. Pontius*. Utinam inquit C. Pontius *Utinam* & c. Non video quomodo totum hominis hoc quadrat: si vel mos varem fuisse; aut potius, hinc ipsum pronuntiare apud inferos. si sic; viderint acutiore; non ea verbis ipsius erui possit genus aliquid carminum.

1. T. 1.

tin, Samnis, ad illa tempora me fortuna servasset, & tum esse natus, quando Romani dona accipere crepissent; non essem passus diutius eos uterere. Nā illi multa tæcna expectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc rempub. invasit, si agfacile pator tum potius Pontium fuisse siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum, & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores: tot rei tot damnati, tantum Italianum bellum propter iudiciorum metum excitatum: tanta, sublati legibus, & iudiciis, expilatio, direptioque sociorum ut **IMBECILLITATE** aliorum, non nostra virtute valeamus, Laudat Africanum Panæus, quod fuerit abstinentia. Quid ni laudet? sed in illo alia majora. laus abstinentiæ, non hominis est solum, sed etiam *temporum* illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potius est Paulus: tantum in ararium pecuniæ inexit, ut unius imperatoris præda sinem attulerit *tributorum*. at hic 2 nihil domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Inuitatus patrem Africanus, nihil locupletior, Karthagine everfa. Quid? qui ejus collega in censura fuit L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornata, quam domum suam, maluit, quamquam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatio. **NULUM** igitur vitium tetius, (ut eò, unde egressus est, ferat se oratio) quam avaritia, præsertim in principibus, & tempus gubernantibus, habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, *Spartam nulla re alia, nisi avaritia perituram*, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilis benignolentiam multitudinis possunt ii, qui reipub. præstant, quam abstinentia & continentia. Qui verò 4 se populares volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur: aut pecunias creditas debitoribus condonandas perant, illabefactant fundamenta reipublicæ; concordiam primùm, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem quæ tollitur omnibus, si habere suum cuique non licet. id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam, nam qui res ereptis est, est inimicus cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse: & maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbedatum est, quàm, illi, quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere **QUAM** autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat. Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem (5 quod numquam antea apud eos acciderat) *neaverunt*: ex eoque tempore tantæ discordiæ

dix secuta sunt, ut & tyranni existerent, & optimates exterminarentur: & præclarissime constituta reip. dilaberetur. nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonis profecta manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africanos nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonem jure laudatur, qui cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improvidè oppresisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque pub. adventu suo liberavit. Sed cum magnam animam verteret in bonis, & possessionibus difficultate, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum vitrabatur, & **QUINQUAGINTA** annorum possessiones movere non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria, judicavit, neque illis adimi, neque his non satisficere, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se profectus velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle causamque docuisset: à rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent aliis, ut commodius putarent, numerari sibi 6 quod tanti esset, quam suum recte perare. Ita perfectum est, ut omnes concordia constituta sine querela discederent. O vitium magnum, dignumque qui in nostra repub. natus esset! Sic par est egere cum civibus non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) **OMNIBUS** consurandum putavit: eaque summæ ratio, & sapientia boni civis commoda 8 civium non divellere, atque omnem æquitatem eadem continere. 9 Habitant gratis in alieno. Quid ista? Isti, cum ego cunctis adificariis, avaræ, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis tua eripere, aliis dare aliena? Tabula verò *non* quid habent argumenti, nisi ut eam meca pecunia fundam: eum tu habebas: ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne sit æ alienum, quod reipub. noceat, providendum est: quod multis rationibus cavere potest: non si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. **NICENIM** ulla res vehementius temp. continet, quam fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur, armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: 10 quibus sic restitit, ut hoc tantum malum de rep. tolleretur. numquam nec majus æs alienum

1. *Tantum in ararium pecuniæ inexit.* Palatinæ membrae ætantam portionem malim.
 2. *Nihil domum suam intulit.* Sic plerique Aldini & Pal. sec. D. atque F. etiam Pal. pe. quint. tamen habet, *nihil domum suam præter memoriam nominis sempiternam intulit.*
 3. *In principibus & temp. gubernantibus.* Copula non comparat in Pal. pe. & verò tantum abest eam desiderem, ut facile pateret adhuc suscipi sequentia temp. gubernantibus.
 4. *Se populares esse volunt.* Sic Pall. F. D. editionesque primæ, imò & Victorina. alii populares esse volunt.
 5. *Quod nunquam antea apud eos acciderat.* Poterant abesse voces tres posteriores. Sic & mox videri queant interpretis potius quam Tulli illas, quæ à Lacedæmonis profectæ manarunt latius.
 6. *Quod tanti esset.* Palatin. quæ tantum esset, quod mihi non ita videtur ineptum, quin facile præponerem vulgato, si haberem aditipulatorum

adhuc alijum aliumque codicem vero statim edecumatur.

7. *Summa ratio & sapientia.* Illud & sapientia, non visitor in Palatino prim. neque requiritur, qui ferè etiam quæ præcedunt, id quod fuit sapientia & præstantis viri, haberem omnia pro glossatoris interpretatione.

8. *Civium non divellere.* Edidit olim viduum destrudere non divellere, sed contra scripturam Palatinorum codicum, item F. ne dicam & Langianorum.

9. *Habitant gratis in alieno.* Lecti onem istam primus eruit ex mss. suis Turnebus, reperitque in F. Gulielmii: exstat quoque in Pall. non. *Habitant primæ.*

10. *Quibus sic restitit ne hoc tantum malum.* V. Crotii ed. ut totum hæc Palat. pr. quibus restitit, ut non hoc tantum malum, sed quibus ita restitit, ut hoc tantum, &c.

nam fuit: nec melius, nec facilius dissolutum est. fraudandam enim spe sublata, et solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus. 3. quæ cogitatur, ea perficit, cum ejus jam nihil interesset, tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, abierunt illi, qui temp. tuequebantur: in primisque operam dabunt, ut *tyris*, & judiciorum equitate suam qui teneat: & neque tenuiores & propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua & veltenenda, vel recuperanda obstitit: præterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt temp. augeant imperio, agris, vestigalibus. Hæc magnorum hominum sunt: hæc apud majores nostros fœlicitata: hæc genera officiorum qui persequantur, cum summa utilitate recip. magnam ipsi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus qui Athenis nuper est mortuus, & duo præterea censet esse à Panætio, validitudinis curationem, & pecuniam, quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed validitudo tu sentitur notitia sui corporis: 7. & observatio, quæ res ut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victa quæque; cultus, corporis tuendi causa; & prætermittendis voluptatibus, postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine: conservari autem diligentia, & parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. has res commo-

dissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur: quem nos ista fere ætate cum essemus, quæ es tu nunc & Græco in Latinum convertimus. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermittitur, sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur: *Vires* ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: *Dives* esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut *Bona* validitudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut *Locusta* divitiis, vestigalia urbana rusticis, & Ex quo genere comparationis illud est Catonis sensus: à quo cum quaeretur, quid maximè in re familiaris expediret, respondit, *Bene pascere*. Quid secundum? *Satis bene pascere*. 9. Quid tertium? *Male pascere*. Quid quartum? *Arare*. Et, cum ille, qui quaererat, dixisset, Quid tenerari? Tum Cato, *Quid hominem*, inquit, *occidere*? Ex quò, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus, quàm ab illis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda, pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

1. *Subradi necessitas*. Pal. pr. *videndi*, quod agros respicit & possessionis observationem.

2. *At vero hic nunc victor, tum quidem victus*. Est à libris sanctæ antiquitatis 3. quos consulit Turnebus, neque aliter F. D. Pal. aliter edd. *at vero victor tum quidem victus*, contra verum.

3. *Quæ cogitatur, ea perficit*. Pal. *dem amplius, ne cicio an & merito quaeratur cum ipse in rebus, tum ea perficit cum tunc jam nihil inest.*

4. *Propter humilitatem*. Volgati *imbecillitatem*, sed alterum exstat in Pal. & omnibus Langii Gualtemiiq; mss. quod & invenit in sex foveat Aldus Nepos; etiam si præterat *imbecillitatem*.

5. *Veltenenda*. Palatinus primus vel *utenda*.

6. *Duo præterea censet esse à Panætio, validitudinis curationem, & pecuniam*. Hæc fuit Victorii lectio, pro qua alii substituere, duo præcepta censet esse à Panætio *invenisse, validitudo, inventis* & Palatinis & F. D. Gualtemianis, imò & eorum pro Roma.

7. *Arare, occidere*. Sic rursus Victoriana, cui accedunt mss. Aldi & Raliquor Aldi. vulgati exinde, *observatio* cum eorum verum quo.

8. *Ex quo genere comparationis*. Dicitio ultima non est in Pal. prim. & nescio an non possit abesse.

9. *Quid tertium? male pascere*. Quid sentiendum sit de omnibus clamor exarat & cod. cibis aliorum indicio est, vel iste locus. Victorius enim, item Turnebus lib. vi. Advers. c. 20. ut & Langius, nec non Aldus Nepos ac Lambinus, Saffridus præterea & Gifanius, jactant heic suam *vestire*, aut *vires*; sed sine omni venere & gratia. *male pascere* repositum oportuit; quod diserte existit in Palatino nostro primo: meminisse prius Columella libro vi. de re rustica, ipsa præfatione; his verbis: *Ceterum de tam sapiente viro pigri dicere, quod cum quidam acriter memorant, quid nam quaerant: eundem tertium in agriculturae quæstusum esset, afferat affectu qui vel male pascere, &c.* Nimirum quod homines non adsequerentur, quid esset *male pascere*, id Ciceronis laudo omnino eradicanunt: ac vult Cato, tantum esse utilitatis, in pecore, ut quamvis malignissimè curetur, superet tamen fructus omnes arationis, reliquæque adeo agriculturæ Pal. sec. totum istud membrum omisit; deceptos repetitione vocis postremæ, quo ipso confirmatur magis istas Palatini primi.

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS,

LIBER TERTIVS.



URIVM Scipionem, Marce filii, enim, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Numquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minus solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna: quæ de clarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: ut neque cessaret umquam, & inter-

dam colloquio alterius non egeret. Itaque dux res, quæ languorem afferant ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem nobis hoc idem verè dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possimus, voluntate certè proximè accedimus: nam & à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur: & ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africanis otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est,

Oooo

R. *Ura peragente*. Nihil mutandum cum Langio ejusque a. scilicet Lambinus, nam sic fere de Tiberio, Tacitus libro 3.

Annal. *littera de facie Campanis cum maxime peragente*, Gualtem. mss.

Illud quidem perfectum honestum, nullo modo; similitudines honesti esse possunt. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, *media Stoici* appellant. ea, communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionè discendi. Illud autem officium quod *rectum* idem appellant, perfectum, atque absolutum est: & ut idem dicunt, *omnes numerò habet*; nec præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est: in quo *media officia* compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: proptereaque vulgus quid ab sit à perfecto non ferè intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. quod item in poematibus, & picturis visa evenit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sunt, ob eam credo, causam, quod insit in his aliqua probi, quod capiat ignavos, qui idem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare, itaque cum sunt docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi *secunda quædam honesta* esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia, itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec verò cum duo Decii, aut duo Scipiones, *fortes* viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesve *justi* nominantur, aut ab illis, fortitudinis: aut ab his, justitiae, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi. Nec illi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: ne illi quidem septem: sed ex mediocriorum officiorum frequentia *similitudinem* quandam gerebant, speciemque sapientum. 4 Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis unquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conservandumque est nobis, quam id, quod propriè dicitur, vereque est honestum, sapientibus, *ALITER ENIM TENERI* non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis, 5 qui conservatione officium existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: *BONI VIRI* non solent. Itaque existimo Panzium, cum dixerit, *homines solere in hac comparatione dubitare*, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere etenim non modo plus putare quod utile videatur, quam quod honestum: sed hæc etiam inter se comparare, & in his ad dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre solet, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. *SARPE ENIM TEMPORÆ FIT*, ut, quod plerumque turpe haberi solet, invenitur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod patet latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non

videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. 6 Vicit ergo utilitas honestatem immò verò honestas utilitatem secuta est. Itaque, ut sine ullo errore judicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, FOR MULIA quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæque maximè consentanea: quam quidem his libris propterea sequimur, quòd, quamquam à veteribus Academicis, & à Peripateticis vestris 7 qui quondam idem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab eis discernuntur, quibus *quidquid honestum est, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honestum*: quam ab iis, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodecumque maximè probabile occurrit, id in nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. *DETRAHERE* igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit convictum humanum, & societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliaret, aut violet alterum, dirumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret, se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset: debilitari, & interire totum corpus necesse est: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumentum sui gratia: societas hominum, & communitas evertatur necesse est. nam, si ut quisque malit, quod ad usum vite pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante natura. illud natura non patitur, ut aliorum, spoliis nostras facultates, copias, opes auceamus. Neque verò hoc solum natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorum quibus in singulis civitatibus resp. continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc volunt; in columen esse civium conjunctionem: quam qui diripiunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana: cui parere qui velit (omnes autem patebunt, qui secundum naturam volent vivere) numquam committet, ut alienam appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi; & magnitudo: itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem *CONTEMNERE*, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. 8 Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem: itemque, magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores, molèstis que suscipere, imitantem Herculeum

O 0 0 2

illum,

1. In quo media officia compareant. Ita editio Victorii nec non Langii eamque ferè semper in lequi solita Lambini, laudatque ad hanc faciem huc locum ex veteri suo Petrus Nannius lib. 9. Pal. pr. habet comparari. sic comparant. voig. comparantur.

2. Aut cum Fabricius Aristidesve justus. Heic ausus sum sequi auctoritatem unius Panzium. pr. cum hæc tenus legeretur, aut Aristides, quod quam auctoribus minus sit verum situm aliter, quis dubitet?

3. Qui sapientes habiti sunt & nominati. Vocula sunt, non est in Pall. aut editionibus principibus Moguntina, ac Romana.

4. Quocirca. Et. cum utilitatis repugnantia, etc. Inquinata lectio sic ferè retinenda est. voc. lib. Nannii: Quocirca nec id quod verè honestum est, cum utilitatis ratione comparari; nec id quidem quod communiter appellamus honestum. alterum tamen servatur in Pal. & Augustano.

5. Qui conservatione officiorum. Ferri potest: & ira ante dixit, honestum tuendum conservandumque est tibi. sed necio an melius sit, conservacione. sic enim supra, mediocriorum officiorum frequentiam, ait Guleim.

6. Vicit ergo utilitas honestatem. Nescio an præter locum animare nota interrogatoria, quæ est in Pall. inveniturque in exemplari uno Marcotici qui consularum lib. xv. Var. cap. o.

7. Qui quondam idem erant qui Academicis. Aldus Manutius junior, affirmat duo verba postrema non reperiri in uno m. idemque testatur de altero suorum Vrinus noster. habent tamen Pall.

8. Detrahere autem alteri. Tota ista periculis mihi suspecta est, tanquam repetita à sciolo de capitis hujus principio. Pall. tamen nostræ habent Detrah. autem de altero, quod & in Fabr. & plurimis Aldi exemplar. hæt.

illum, quem *ROMANUM* fama, beneficiorum memor in concilio coelestium collocavit: quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque & splendidissimo ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur *ROMANUM* naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiuspiam injuriam, si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: *QUI* cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium animi vitis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur & omnis humana consortio. Acque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam quòd is homo sit, consultum velit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem, quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. verum autem primum verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa: aliam rationem esse civium reliquorum: hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causa, fatuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem destrahit civitatis. Qui autem civium rationem ducunt habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis societatem: quæ sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam *ADVERSUS* deos immortales, impii iudicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis artificiosum vinculum est, *MAGIS* arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrachere, sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent iustitia. hæc enim una virtus, omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: *Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utilis?* Minime verò. Non enim mihi est vita mea utilior quàm animi talis affectio, *NE MINUS* ut violem commodi mei gratia. Quid? *Phalaris, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, & ne ipse frigore conficiatur, vestitus spoliare possit, nonne facias?* Hæc ad iudicandum sunt facillima. nam, si quid ab homine ad nullam partem utili, tux utilitatis causa detraxeris: inhumanè feceris, contraque naturæ legem, sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atque hominum societati, si in vita remaneas, offerre possis: si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi: seu *M* cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius com-

modis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est, est enim injusta, itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat, & continet, deseruit profectò, ut *A* a homine inerti atque inutili, ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum necessarias: qui si occiderit, multam de communi utilitate detraxerit, modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriarum, ita semper officio sangetur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam, quod ad *Phalaris* attinet, per facile iudicium est. *NULLA* enim nobis societas cum tyranni, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium, est hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut *M* *ERRA* quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tamquam spiritu carere coeperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas beluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes ea, in quibus ex tempore officium exquiratur. Ejusmodi igitur credo res *Panæti*um persecutum fuisse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perquisit quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absolute, tamquam si agium impetimus: ut geometra solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quòd facilius, quæ volunt, explicent: sic ego à te postulo, mi *Cicero*, ut mihi concedas, si potes *NT* *IT*, præter id, quod honestum sit, propter te esse expetendum. *sin* hæc non licet per *Cratippum*: at illud certè dabis, quod honestum sit id esse maxime propter te expetendum. Mihi utrumvis latius est: & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum *Panæti*us in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando possit dixerit (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ videntur utilia. *Nihil vero esse quod non idem bonum sit: nihil honestum, quod non idem utile sit.* sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeamus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicemus, si quando incidissent, induxit eam quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) *M* *ER* *NO* *STO*, neque enim quidquam de hac parte post *Panæti*um explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ immo manus meas venerunt, *CUM* *VER* *ALIQUA* species utilitatis objecta est, commoveri necesse est, sed si cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, uti turpitudinem sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quàm

1. *Omnia humana conficitur.* Hanc lectionem firmat & uterque *Pal.* sodes, & editio prima *Mognantina*, & *Romana* altera. nam prima admodum sit illud vulgatum conficitur.

2. *Velut in ipso animi quæ necent iustitia.* Sic & *Pall.* *Muretus* conuicit veterem scripturam depravatam fuisse, *servantem iustitiam*, & quæ hæc *servantem iustitiam*, tanquam ita plane legendum, vix putavit.

3. *Ne ipse frigore conficiatur.* *Muretus* dicto libro xv. cap. 9. affirmat: libros suos veteri habere, *ne ipse frigore periret* at sic nulla editio nulli *scilicet* aliorum, neque adeo *Palatini*: ita ut dubitem de fide codicum ejus.

4. *sin autem id non sit ejusmodi.* Sic quoque *Pall.* nisi quod præ hæc *in non sit ejusmodi.* *Muretus* autem codicem antiquum præferre *sin autem id non sit ejusmodi.* unde colligitur librarium primum per errorem solum

scripsisset *sin*, sed iste denud ad superioris membrum, cujus principium erat *sin autem id non sit* deinde errore animæ ad verso, non dalevisse quæ idem duas voces eas frustra repetiverat, *autem id*, sed cetera perfectatum: ut sit vera lectio, *sin non sit ejusmodi.* acerte *Fabrianus* exemplar peritum istam non ignoravit.

5. *Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absolute, tamquam si agium impetimus.* *Palatinus* primum pro his omnibus, solum modò habet, *inducatur jam, quæ si agium impetimus* quod quædam magis videtur.

6. *Tunc non utilia relinquenda.* Sic *Augustinus* *Auem* & *alii* codex & *Victorii* editio, neque secus *Romana* prima quomodo hæc erat in *Fabriciano* & *Danieliano*, & *Pal.* sec. alterum tamen requirenda hæret: in *Palatino* pr. & *Al.* *Nepotismi* omnibus: ambiguoque quædam scriptura alteri cedere debet.

quam turpido (recta enim & convenientia, & constantia natura desiderat, & pernatuque contraria) nihil; tam secundum naturam, quam utilitate: certe in eadem re utilitas, & turpido esse non potest. itemque si ad honestatem nativum, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni videtur) aut uti oportet, placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile: ita quod honestum, id utile; quare et non hominum non proborum, cum aliquid, quod utile videtur, & arripuit, id continuo fecerit ad honestum. Hinc hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, dirptionesque; sociorum, & civium: hinc opera nimiatum potentia non ferenda: potest etiam in liberis civitatibus a regnandi exitum cupiditates, quibus nihil nec turpius, nec foedius excogitari potest, & MOMENTA enim rerum fallacibus judiciis vident, & poenam non dico legum, quas sepe pertrumpunt, sed ipsa turpitudinis, quae acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus peccaturum medio (est enim totum scelus, & impium) qui delibent, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere continent: in ipsa enim dubitatione factio inest etiam ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio, atque etiam ex omni deliberatione celandi, & occultandi spes, opinioque; removenda est. satis enim nobis esse modum in philosophia aliquid profectum) persuasum esse debet, *stomachum domi hominum, celare possumus, nihil tamen arari, nihilque inibi libidinis, nihil incontinenter esse faciendum.* Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, sicut cum terra decessisset, magnas quibusdam imbribus, in illam hiatus descendit, & nequam; equum, (ut ferunt fabulae) animadversit, cujus in lateribus fores essent: quibus a patris mortui vidit corpus magnitudine inuitata, annulumque aureum in digito quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regis pastor) tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videtur, ipse autem omnia videbat, idem rursus videbatur, & in luce agnulum invenerat. Itaque hac opportunitate annuli usus reginam suam intravit: eaque adjutrice regem dominum interemit, iustitiam quos obitare arbitratur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit videte: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hancigitur ipsam anulum si habeat sapiens nihil plus fibi licet peccare, quam si non haberet. **HONESTA** enim bonis virtus, non occulta quaerantur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, sicut in, & commentitia fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille, aut factum id esse aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli: **si non** sciturus nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentia, dominationis, libidinis causa, fecerit, si id diis, hominibusque futurum sit semper ignotum, sine facturus, negat id fieri posse: 7 quamquam potest id quidem, sed quaero, quod negant posse,

8 id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane, negant enim posse, & in eo perstant; hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quaerimus, 9 si possint celare, quid facturi sint: non quaerimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint, *si impunitate proposita, falluros quod expedit, facinorosos se esse fateantur*: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt ita pe multa causa, quae conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, possintne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collega Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste, fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Sulpicii, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni, tollendam: 10 quod erat utile, patriam consulere; id erat ita honestum ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque **UTILITAS** valuit propter honestatem: sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. species enim utilitatis animum popululi ejus: cui cum visum esset utilis, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam oppulsi, **PERICULUM** honestatis neque probabilem, neque satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostris nobis utilitates omittendae sunt, aliisque tradendae, cum his ipsi egeamus: sed suae cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, servandum est. Scitè Chryppus, ut multa: *Qui stadium, inquit, currit, currit, & contendere debet, quam maxime possit; ut vincat; supplantare eum, qui eum currit, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vita sibi quicunque petere, quod pertinet ad usum, non iniquum est*: 11 alteri desperare, jus non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitia: quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius, breve, & non difficile præceptum est. **QUAE ENIM VIDENTUR** utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis ejusdem, hæc amicitia numquam anteponenda sunt. At neque contra tempus, neque contra jusjurandum, ac si dem amici causa, vir bonus faciet: ne si iudex quidem erit de ipso amico. **NON** enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit: ut orandæ liti tempus, quoad per legem liceat accommodet. 12 cum verò jurato sententia dicenda sit: nec merit, deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) **MENTEM** suam qua nihil homini deum deus ipse divinus. Itaque præclarum à majoribus acceptum morem rogandi iudicis, si eum teneremus, **QUAE SALVA FIDE FACERE** possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quae paullo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi, nam, si omnia faciendae sint, quae amici velint: **NON** amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitia nam in sapientibus viris, perfectisque, nihil

O o o o 3

potest

1. Arripuit, id continui fecerit. Danielis liber adhzret Langianis, in quibus arripuit, item fecerit.

2. Regandi civitas capid. rater. Verbum existens, videtur à glossa.

3. Penas aut dico legum, quas sepe pertrumpunt. Langianus omnes, item Pall. F. B. quom.

4. Nihil tamen arari. Fabr. interferit aut. Pal. pr. nobis: quod ultimam sententiam querat.

5. Cum terra disj. offissit. Pal. pr. oggerit. disj. offissit: formatum forte ab adiffissit.

6. Cum in laem. Retinui hanc vocem contra Pall. & mss. aliorum, in quibus locum, perlocutus verbis Soffid. affirgantis sic legi in Erphordianis libris codd.

7. Quamquam possit id quidem. Sic omnes vert. add. sic omnes codd. For. pri. neque immittenda negat, ut placet Lamb. no & Aldo. Nepot. in Academiis, dubitantes de providentia & natura divina le-

quitur Cicero, inquit Guelmirus.

8. Id si posset. Pal. pr. possent, quomodo & editi ab Victorio.

9. Si possint celare. Vox postrema non est in Pal. pr. neque verum omnino necessaria.

10. Quod ad uti utile, patria consulere. Dictionem uti mem deletam vidit Lang. ut ac Lamb. contra omnes membranas. malit. nam interpositione nostra, iduile ait Fall. ut quod sequebatur Bruto, ut patriam servat, consulere, id etiam honestissimum erat.

11. Alteri desperare. S. Victorio editio, ac Mogonina omnium princeps; neque aliter F. D. Pall. ahorumque exceptoria mss. vulgo, servat.

12. Cum verò jurato sententia dicenda. Pal. pr. habet, aut jurato sententia dicenda, aut jurato: omnia, compendiar a scribendi ratione. Editio Romana prima, juramentum. An forte fuit, cum verò jurato sententia dicenda. Est in Pall. lect. jurat.

potest esse tale. 1. Damonem, & Phintiam, Pythagoreos, fuerunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinasset: & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies 2. commendandorum suorum causa postulasset: vas factus est alter ejus sustendi ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: JACBAT utilitatis species, valeat honestas, cum utrum in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiae: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed utilitatis specie in rebus, sepius peccatur, ut in Corinthi disturbance nostris, durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aginetus qui classem valebant, pollices praeciderentur, hoc visum est utile. nimis enim imminere, propter propinquitatem, Regna Piratorum in Ithaca, quod, rudele, utile est eorum hominum naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitatis. Maie etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant ut Pennus apud patres nostris, Pappus nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus & Scavola: uti vero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa praeterea, in quibus publicae utilitatis species praehonestate contemnitur, Piena exemplorum est nostris respublicis. 3. cum saepe tum maxime bello Panico secundoque Cannensi es lamitate accepta, majores animos habuit quam utquam rebus secundis, nulla timoris significatio, nulla mentio pacis, tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuraret. Athenienses cum Persarum imperium nullo modo possent sustinere, statuerentque ut urbe relicta, conjugibus & liberis Troezenae depositis, naveis confederent, liberarentque Graeciae classe defenderent: Cyrsilum quaedam iudicantem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent 4. lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione si habere consilium resp. salutare, sed id sciri opus non esse, postulavit, aliquem populum daret, qui cum communicaret, datus est Aristides. Hunc ille, classis Lacedaemoniorum, qua subdula esset ad Gythium, alarmi incendi possit: quo facto frangi Lacedaemoniorum opes non esse. Quod Aristides cum audisset, 5. in concionem magna expectatione venit: dixitque perutile esse consilium, quod Themistocles asseret: sed minima honestam. 6. itaque Athenienses QUOD HONESTUM non esset, id ne utile quidem putarent, totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas, immunes: socios, veltigaliis habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile: ne tum quidem, cum id, quod esse utile putet, adipiscere. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) saepe caulae, cum repugnare uti honestati videatur, ut animadventendum sit, repugnetne planè an possit cum honestate conjugari. Ejus generis haec sunt quaestiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum fluenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaque an

nonne caritate: si idem sciat, compulsiis mercatores Alexandria solvissè, naveque in cursu, frumento onustas, petentis Rhodum, viderit: diciturque sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimum venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quaerimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet: sed dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico: aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patetacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidiis agere: & QUONIAM vendat velle quam optinè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non plura: quare ceteri? fortasse etiam minorum, cum major sit copia, cui sit impura? Exortitur Antipatri ratio ex altera parte. Quid autem? in cum hominibus consulere debeas, & seruire humana societati, naque lege natus sis & ea habeas principia naturae, quibus pariter. & quae sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit: ut si si quae communis utilitas, tua sit: celabis homines, quid tu aisti commoditatu. & copia? Respondet Diogenes fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc in celo, si tibi non dico, quia natura dorum sit, qua sit finis honorum: qua tibi plus prodesse cognita, quam trinitas utilitas: sed non quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. 7. Immo vero (inquit ille) necesse est, si quidem meministi esse inter homines naturam consuetam societatem. Memini, inquit ille, sed nam ista societas talis est, ut nihil suum cupisquis sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota dilectione non illud dici, QUAM VIS hoc turpe sit: tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte; ea re, si quae turpe sit, non esse faciendum. Vendat a deis vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pessilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpenteis: ma è materiata, ruinosa: sed hoc, praeter dominum, nemo sciat, quare, si hoc emtoribus venditor non dixerit, adeoque vendiderit pluz multo, quam se venditurum putarit, num id injustè an improbè fecerit. Ita vero, (inquit Antipater) quid enim est aliud, errantem viam non monstrare (quod Atheni exsecrationibus publicis sanctum est) si hoc non est, emtorem pati ruere, & per errorem in maritima fraudem incurere? plus etiam est, quam viam non monstrare, nam est scienter in errorem, aliter inducere. Diogenes contra: Num te emera crederet, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, propriis sit, tu, quod placebat, emitte, quod si quis praescribit, VILLAM BONAM beneque adificatam, 7. non existimantur seculis, etiam si illa nec bona est, nec adificata ratione; multo minus, qui dormito non laudant. UBI ENIM, judicium emtoris est, ubi fructus venditoris qua potest esse? si autem dictum non omnino praestandum est, quod d. h. non est, id praestandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorum, ejus res quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si dominus justis ita praeo prodiceret? DOMUM PESTILENTEM VENDENDO. Si ergo in quibusdam caulis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Haec est illa,

1. Damonem & Phintiam.] Quid nos torqueamus in vero hujus nomine, cum Palatinus pr. contextus habeat, Phintiam; ora vero Phintiam, item Phintiam? admittamem Torrebis Phintiam, moris ratione quam ponit lib. xx. Adversus. 13. totidemque habet literis Pal. sec.

2. Commendandorum suorum causa.] Ita vetusta exempla, non conveniunt, commendare enim idem quod valedece notat Gifolius noster. in h. potius est, sed aliter committere; ut faciant mortui, unde idem dicitur de Finibus: Simulataque natura sit animal, ipsum sibi conciliari & commendari ad conservandum.

3. Cum sepe iam maxime.] Sic primitus est, sic Pall. & F. & Victoriana. posteriores, cum sepe iam iam, cur obsecro?

4. Lapidibus obruerunt.] Blanditur magis, quod est in exempli Palatinus pr. lap. expecterant.

5. In concionem magna expectatione venit.] Pal. idem tantum; in concionem magnum venit.

6. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id.] Pal. Ita quod Athenienses non esse, nihil pejor vulgare.

7. Imo vero, inquit ille.] Voces duae postremae non habentur in Palatinus pr. & possunt abesse, satis enim subintelliguntur.

8. Quia turpi sit, non esse faciendum.] Non vacat pendere locum ne hic habere possit scriptura Palatinus pr. quia turpi non sit faciendum.

illa quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissentio. Quæ dijudicanda sunt, non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videri nec fructuarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor, celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticere: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causâ velis eos, quorum interitus id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot, & alia plura, nonne inutile est viciorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de his existimandum est, qui orationis vanitate adhibuerunt? Cælius Caninius, eques Romanus, nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusâ otandi (ut ipse dicere solebat,) non negotiandi causâ, contulisset, dicebat, se horulos aliquos velle emere quod invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percubisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis venaleis quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad cenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. cum ille promississet, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit: & ab his petivit, ut ante suos hortulos postidie piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Canius: opipare à Pythio apparatus convivium: 1 cymbarum ante oculos multitudine, pro se quisque quod ceperat, affererat: ante pedes Pythii pisces abiecerantur. Tum Canius, Quælo, inquit, quid est hoc Pythii, tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit, hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio; hac villa isti carere non possunt, lacenus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille promidit, quid multa? impetrat emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructus; nomina facit: negotium conficit, invitât Canius frigidie familiaris voca, venit ipse maturè scalmum nullum videt, quærit ex proximo vicino, 2 num feræ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nulæ, (quod sciam) inquit ille; sed hic piscari nulli solent, itaque veri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquilio collega, & familiaris meus; protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quæreretur: quid esset dolo malus; respondebat, cum esset aliud simulatum; aliud alium. 4 Hoc quidem sanè lucu enter, ut ab homine perito desinendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitii inquinatum. Quos si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. ita nec ut

emat melius, ne ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit, vir bonus. Atque iste dolo malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII, tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Latoria: & sine lege, iudiciis, in quibus additur EX FIDE BONA AGITUR. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoris, MELIUS, AEQUIUS: in fiducia, ut INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS, AEQUIUS: potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur INTER BONOS BENE AGIER: quidquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait, Aquilius, continetur. tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatore venditor, nec qui contra se liceatur, emtor opponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Quidem Scævola, P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset: dixit, se pluris aestimare: 7 addidit centum milia. NEMO EST, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, neget: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernices, quod alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius, Nequequam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequret. Vere id quidem, si, quid esset, PRODESSE, mihi cum Ennio conveniret. Hecatone quidem Rhodium, discipulum Panatii, video in iis libris, quos de Officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reip. singulorum enim facultates, & copia, divitiis sunt civitatis. Huic Scævola factum, (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed sine simulatio, & dissimulatio, dolo malus est; PERAUCAE res sunt, in quibus dolo iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, s rectè istum virum bonum non facile reperimus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe; & QUIA semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam cum ex XII, tabulis satis esset ea præstari, quæ essent LINGUA NUNCUPATA, quæ qui inficiatus esset, 9 dupli poenam subiret; à iureconsultis etiam reticentiæ poena est constituta. 10 Quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce 11 augurium augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centumalum, qui ad eis in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscriptis insulam, vendidit; emit 13 P. Calpurnius Lanarius, huic ab auguribus illud

O o o 4 idem denun-

1. Cymbarum ante oculos multitudine.] Sic vet. edd. & Pall. Vict. publicavit ante hunc, & quomodo ex Ambrosio antea edicium fuisse à Balduino monuit Suffr. d. s. noster. m. hi. sat. facit vulgata.

2. Num feræ quædam piscatorum essent.] Pronomen quædam non est in Pal. pr. sed aliqua post vocem essent: unde fit ut suspicer prius fuisse tantum, num feræ piscatorum essent? recita non solum unâ illa vocula, sed & sequentibus illis, quod est nullo videtur.

3. Presulas de dolo malo formulas.] S. cedisti ante Victorium qui malitioseruleras, sed contra Palat. nem utrumque, & rationem. mecum ficit & Turnebus lib. XX cap. 13.

4. Hoc quidem sanè lucu enter.] Mff ferè luculentè, item etiam edd. a vorum sculo procurat: at Pal. pr. copula interiecta, sanè & luculentè, sed, sanè luculentè.

5. Non licet ante vend. 101.] Palatini nostri pr. fundus herbam novi quæsi gener. s. suggerit, nempe licentiam: quod non improbem si & alia memoran s. in metan.

6. Nec qui contra se liceatur emtor opponet.] Sic quoque Pall. nisi quod h. in. q. vulgat. ferè opponet. Muræus l. b. XVI. Var. lect. cap. 3. contra esse licet ante vend. arguit quidem, an etiam verè. examinare non licet, hoc ita temporis.

7. Addidit centum milia.] Editio omnium prima item Romana secunda voce amplius, non minus VVolfio v. X. probabile sit alterum aut ita fundi pretium ignorasse, aut alterum tantum add. diff. itaque putat erratum esse in numero, nisi aliquod choragium gloriæ captavit Scævola.

8. Rectè istum virum bonum non facile reperimus.] Sic membranzæ mem & aliorum & sensus est, non facile istum Hecatone mem reperit virum bonum, sive doli mali definitione, sive sua natura accipiat v. r. bonum, rectè, o. est perfectè, abioluè Golielm.

9. Dupli poenam subiret.] Non poenam non est in Pal. pr. & verò eum variè hic locus exprimitur in membranaceis & ed. itis, ver. simile est, non esse à Cicerone.

10. Quidquid enim esset in prædio vitii.] Ita Pal. pr. neque recedit Victorius, quam quod is, ed. quomodo & Pal. fec.

11. Augurium altitudo esset.] Forte salturi, an notavit ad oram libri sub Golielmus.

12. P. Calpurnius Lanarius.] Sic & Pall. forsitan Lanarius, nom infertio antiqua producte ab Aldo Nepore, nihil proba, nisi Cal. r. v. ill. tunc fuisse ante Lanarium, non cognominè; ita quidem sententia.

Empirei

denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ad eis postea proficisci, quam esset ab auguribus demoliri iustus, arbitrum illum adegit, QUI QUID SIBI DARE FACERE OPORTERET EX FIDE BONA. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Ciceronis poterit enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud prognuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit: cum in remundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, i emtori damnnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte iudicavit, non recte frumentarius ille, non recte adium pestilentium venditor tacuit sed huiusmodi reticentia iure civili omnes comprehendi non possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Orata vendiderat ad eis eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hac Sergio serviebat; sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Ad ducta res in iudicium est. Oratum Crassus, Gratidianum defendebat Antonius, ius Crassus urgebat: quod vitia venditor non dixisset sciens, id oportere praestari: equitatem Antonius quomodo id scire in ignomiam Sergio non fuisse, qui illas ad eis vendidisset, nisi fuisse necesse dicit: nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quocirca haec? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astutos. Sed ALITER leges, aliter philosophi tollant astutias: leges, quatenus manuteneant possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid infidiosus, ne quid simulat, ne quid fallaciter. Suntne igitur infidus, mendax plagas, etiam si excitatur non sis, nec agitur? ipsa enim ferè nullo insequente saepe incidunt, sic et ad eis proferbas, tabulam, tamquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanctorum iure civiliter natura lege sancitum est. loietas enim est. (quod etiam saepe dictum est, dicendum tamen est sapientius) LATISSIMUM quidem quae patet, hominum inter homines interior eorum, qui eiusdem generis sunt; propior eorum, qui eiusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. quod civile, non idem continad gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanaque iustitia solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra & imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur: ferunt enim ex optimis naturae, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, UTI NE PROPTER IO, FIDEMQUE TUAM CAPTUS, fraudatusve sis? quam illa auro! ut inter bonos bene agere oportet, & sine fraudatione? Sed, qui sunt BONI, & quid sit, BENE AGI, magna quaestio est. Qui quidem Scrvola, pontifex max. suam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque veritari in tutelis, societariis, fiduciis, mandatis, rebus sentis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societates continetur: in his magni esse iudicis, statuere (praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique praestare oporteret. Quocirca ASTUTIAE tollendae sunt, ea quoque malicia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam: sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est nimis locata in defectu bonorum, & malorum malitia (si omnia), quae turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec vero in praediis solum jus civile, dum ab natura, malitiam fraudemque vindicat: sed etiam

in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excludatur, qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, & praestit edicto Adilium. Heredum alia causa, Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secunde natura vram esse, NEMINEM id agere, ut ex alterius praedictis infscientia, nec ulla perniciosa vitae major inventi potest, quam in malitia simulatio intelligentiae, & quo isto innumerabilia nascuntur, ut verba cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperitur, qui impunitate, & ignorantia omnium proposita, abstinere possit injuria? Periclitetur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de fideis, veneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi: sed haec consideremus, quae faciunt in, qui habentur boni. L. Minutius Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam de Gracia Roma attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Qu. Hortentium, homines ipsiusdem aetatis potentissimos: qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullus esset concili culpa: ALIENI facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? fati hoc est, ut non deiquis videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilii M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem: hunc dico patronum agri Picensis, & Sabini: (o turpem notam temporum illorum!) num eras equum, principes civis sem habere ad Satrium nihil, praeter nomen pervenire? Et enim, si is qui non defendit injuriam, neque propulset a suis, cum potest, injuste facit, ut in primo libro differunt: qualis habendus est is qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam verae hereditates, non honeste venduntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, & non veritate, sed simulatione quae fit. Atqui in talibus rebus aliud ut ille interdum aliud honestum videri solet. Falsum nam PADO M utilitatis, quae honestatis, est regula: qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans: Ego istuc quidem honestum, verum hoc expediat; res a natura cogulatas addebit errore divelleret; quos fons est fraudum, maleficio rum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitus conderperit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem eum habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui vera non esset heres: in foro, mihi crede, saltaret. Et mo autem iustus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat detrahet. Hoc qui sanctoratur, is se, quod sit vir bonus, nec scire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui proficit quibus possit: nocet nemini, nisi laesisset injuria. Quid ergo? hic non nocet, qui quodam quasi veneno perficit, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, NINTI nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum, hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pinthra fuisse equiti Rom. sane honesto cum is sponsonem fecisset NI BONUS VIR ESSET. itaque ei dixisse Fimbriam, se illum rem

1. Emptori damnnum praestari oportere? Sic & Pal. Nonius tamen in Praetore citat, & Bonjerem in denotum damnus praestari oportere.
2. Praestare dicit Adilium. Palatinus proponit vocaliam, quam sic se potuit de veritate praecedens dictio fuisse.
3. Non peritatis, sed simulacrae quaestio. Quodam efficitur, sed simulacrae, quam vis recte in res. Gellius potabatur potius unctis includendum, una cum illo non veritate, tanquam confoverium.

4. At si fides hanc vim daret? Vocula se excludit (Langianus, item Danieli nostri membranae; neque agnoscitur ab editione Romana omnium prima, poteratque abesse).
5. Hic non nocet, qui quodam quasi veneno perficit? Pal. nocet, item perficit, nihil peris, licet tamen exemplaria olim cula, in quibus nocet, sed ita tamen perficitur.

maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis pestifera esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quamquam id quidem, cum saepe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio, consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus populo Rom. bellum illud intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; per fuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si praemium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eam veneno necaturum. Hunc Fabricius *reducendum curavit* ad Pyrrhum: idque factum ejus à senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis, opinionemque quaerimus, magnum illud bellum per fuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset; sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. 1. *Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui NVMQVAM utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis?* Si GLORIAE causa imperium expetendum est, scelus abest, in quo non potest esse gloria. si ipsae opes experiantur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, QU. filii, sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta ex senatus consulto liberavisset, ut haereticus vestigiales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus. turpe imperio, piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia: utile igitur. QVVSQVBS audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria solum esse debet, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe disseni. nimis mihi praefacile videbatur ararium, vestigaliaque defendere, omnia publicanis negare: multa focis: cum in hos benefici esse deberemus: cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus; eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinerebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum aequam esse dicebat: temper autem addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret, non esse aequam, quia non esset utilis reip. 2. quam, cum utilem esse diceret, non esse aequam fateretur. Pienus est sextus liber de officiis Hecatonis, talium quaestionum, *Sine boni viri in maxima caritate annona, familiam non alere, in utramque partem disputat: sed tamen ad extremum 3. utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quare, si in mari saltura facienda sit, equine pretiosi potius salturam faciat, an servuli vituli, hic alio rex familiaris alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens si potuerit? negat, quid sit injurium. Quid? dominus navis, eripiente furtivo? minime: non plus, quam si navigantem in alto, officere*

de navi velis, quia sua sit. QVOD enim perventum sit eod, quò lumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, aqua sapientes sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: sed ei, cujus magis inter sit vel lux, vel reipub. causa, vivere. Quid si haec paria in utroque? nullum erit certamen, sed 4. quasi forte, aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater sana explet, cuculo agat ad ararium: indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria praestat omnibus officiis? immò vero, sed ipsi patriae conducit, pios cives habere in parentis. Quid si pyramidem occupare, si patriam prodece conatur pater? si levisne filius? immò vero obiectabit patrem, ne id faciat. si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum si ad perniciem patriae spectabit, PATRIA salutem anteponet saluti patris. Quare etiam si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id reserit, solaturusne sit eos sciri debeat pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius assentior 5. Qui venerari fugiens vendat sciam, debeat dicere. Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hac sunt quae controversia jura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicenda vitia, non ea, quae nisi dixeris, reddibatur mancipium jure civili: sed haec, mendacem esse, & aleatorem fuicem, ebriosum, Alteri dicenda videtur, alteri non videtur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, 7. an emat denario, quòd sit mille denarium? Perpicuum jam est, & quid mihi videatur, & quae sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. PACTA, & promissa semperne servanda sint, quae nec vi, nec dolo malo 8. (ut praetores solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aequam intereum pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur, si eo medicamento sanus factus fuerit: & annu aliquot post incidet in eundem morbum: nec ab eo, qui cum pepigerat imperet, ut rem eo liceat uti, quid faciendum sit, 9. cum sit inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuria? Vita, & saluti consulendum. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum et testamento sibi heredes relinquatur, ut antequam hereditatem adeat, lucem palam in foro saltem, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, necne? 10. Promissis non lelem, & id arbitror fuisse gravitatis. sed quoniam promissis salutare in foro turpe ducit, honestius mentietur, si ex hereditate nihil cepit, quam si cepit: nisi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus conulerit: ut vel salutare eum, cum patriae consulturus sit, turpe non sit. AC NE ILLA quidem promissa servanda sunt, quae non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaetontis filio (ut redeamus ad fabulos) facturum se esse dixit, quid optasset? optavit, ut in curium patris tolleretur: 11. sublatus est;

1. *Utrum igitur utilius, &c.* Palatinus pr. faveat lectioni quae est in editione Victorii: *Usum est igitur*. sed adhaerescim alteri, quae item in Pal. alio est.
 2. *Quam cum utilem esse diceret, non esse aequam fateretur.* Secutus sum Palatinos auctoritate fultus editionis Victor aeg., librorumque Suffridi; imò & Petri Danielis, imò editionum primariis, posteriores enim in veterere, aequam esse d. non esse in selem fac. incepte.
 3. *Utilitate putat officium dirigi magis.* Pal. pr. & editio Rom. prima, *utilitate ut putat* neq; secus à Victorio publicatus & Pal. sec. nisi quod ii praeterea d. viget, unde suspicio mihi oritur fuisse primitus, *utilitate putat officium magis*, omisso illo dirigi.
 4. *Quae forte ante micando vitulus.* Sic Pal. pr. & F. non sive. habet tamen Pal. illud *dimicando*, quod Turnebus vituli una decuravit, scilicet m. f. ad quam faciem & aliorum fuisse item membranz, verum Pal. sec. medicando.
 5. *Qui venerari fugiens.* Hæc est lectio consentiens editionum primogeniarum, neque aliter nisi Pall. Danielis, Fabricii, aliorumque. videtur Briffonius in voce *Venerari* libro De verborum significacionibus. recentiores maluerunt *venerari fugiens*; male: potest enim hoc sciri gustu: neque de talibus interrogat venditor, sed de formator ipsemer experitur.
 6. *Aleatorum.* Non vidi qui aliam lectionem produceret, sicque o-

mnes edd. antiquae sed tamen vix mihi eripi potest nialam esse scripturam codicis Palatinus pr. in quo *amatorum*. servus orium subtrahit, subtrahit aliam; non etiam amorem, & certe longe plura damna domino contingunt ex servo amatore quàm aleatore. lectio: amen quod de eo Iurisconsulti: scio.
 7. *An emat denario, quid est mille denarium?* Hæc verba demonstrant clarè, 7. mille adjectivum manere in hac compositione, 7. denarium autem, intellecto *7. nummum*, substantivi vicem gerere, & utrumque esse genitivi casus Gronov.
 8. *Ut praetores solent, facta sint.* Sic Victorius, neque secus olim cusi, subsequentes enim ætatis minoris interuenire solent dicere ad eum Pal. pr. adhuc selegat illud *facta sunt*, & perplacere d. amoenentur: hinc apostrophice alia etiam membra.
 9. *Cum sit in inhumanus, &c.* Mal. m. ferè hæc omnia attribui respondentis, connecti que cum, *Vita & saluti consulendum est*.
 10. *Promissis non lelem, & id arbitror fuisse gravitatis.* sed quoniam promissis, &c.) Horum nihil existat in Palatinis ad oram man. recentiori.
 11. *Sublatus est; atque infansu quæcivis, &c.* Sic collocat voces Palatinus, immo Luceus Suffridi d. Gulielmos format hæc in versum hoc modo: *Sublatus est, atque infansu quæcivis sit. ex poëta de sumptum; indicat ipsa d. lectio.* 1. *Quant.*

atque infans quâ conficit, illi subminit deflagavit. I. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno? Cui cum tres optationes Neptuno dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspensus esset de noceretur: quo optato impetrato, Theseus in maximis fait laboribus. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius, promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & PROMISSA non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens: reddere peccatum sit non reddere, officium. Quid? sis, qui apud te peccantiam deposuerit, bellum inferat patri, reddasne depositum? non credo: facias enim contra temp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta natura videntur esse, temporibus sunt non honesta. Facere promissa stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, sunt non honesta. Ac de his quidem quæ videntur esse utilitates contra iustitiam, simulatione præcedunt. satis arbor dicitur. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebitur, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia: itemque de iustitia, quæ semper est utilis disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentia & temperantia. Utile videbatur Ulyssi, ut quidem poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulyssæ nulla suspitio est: sed insimulatur eum tragædix, SIMULATIONE insana militiam subrepsisse voluisse, non honestum consilium, at utile. (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & illuc vivere otiose cum parentibus, cum uxore cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus, cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abijciendam: quoniam, QUAE HONESTA non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssæ, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat à Aiace:

Cupi ipse princeps iurjurandi fuit,
Quid omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furto asimulavit, ne coiret, insitit.
Quid ni Palamedu perfidicæ prudentia
Ipsu percepisset malisiam audaciam,
Fide sacram jura perpetuo falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa, ad rem factam nostramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare: juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. Et cum Romam venisset, spectem videbat, sed eam, ut res declararet, falsam iudicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse doni sua cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortuna bellica iudicavit, tenero consulari dignitatu quatum, quæ hac negotio esset utilis? quæ censes? magnitudo animi & fortitudo negat. Nam locupletiores quæ-

ris auctores? Harum enim est virtutum proprium, NIL EXTIMESCERE, omnia humana despiceret; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque quid fecit? In senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, reculavit: quamdiu iurjurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentiis esse, & bonos duces, se jam confectum senectute, cuius cum valisset auctoritas, captivi retenti sunt: ipse Karthaginem revertit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iurjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, ERAT in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus, consularis remanisset. At titule, qui non modò censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stultie: etiamne si reipab. conducebat? potest autem, quod inutile resp. sit, id cuiquam civi utile esse? PERVERTUNT homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius qui ea non studio-sissime prosequatur? sed quia NVS QVAM possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia sequere, propterea illa prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendendum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iurjurando? num iratum timeamus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui deum nihil habere ipsum negeti dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. An ne turpiter faceret? Primum, MINIMA DE MALIS. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium,

Registine fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam.

Quamquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sunt: 2 sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sunt: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iurjurandi causa ad cruciatum revertisse: sed sit non honestum: quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulam. Sed prima videamus, Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret: qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulam, quam contra omnem iurjurandum valet, sed IN IURJURANDO, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi, est enim iurjurandum, affirmatio religiosa, quod autem affirmate, quasi deo teste, promissis: id tenendum est jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est: sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. nam præclare Ennius:

O fides alma, & apta pinnis, & iurjurandum Jovis!

Qui igitur iurjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem 4 non modò non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant: quo-

1. Quotum melius fuerat, &c.) Totam hanc periodum videas in Palat. p. ad oram lib. 1. et primum veteri.
2. Vixi dicitur dicitur, Palat. p. non habet vocem dicitur, & videntur sibi intelligi posse, sic & paulo post, ubi est, quod per vim hostium esset actum, idem liber excludit verbum hostium, non absurdè.

3. Apta pinnis, Bene hæc explicat Muretus l. b. XIV. Var. lect. cap. 3. itaq; miror quod Aldus Nepos neget se intelligere quod dicitur apta pinnis.
4. Non modò non summum malum, Alterum non abest pr. Palatino & neque semper necessarium est.

quorum quidem restem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulam, nolite, quaso, vituperare, quem enim locupletiores quærimus, quam principem populi Romani, qui remeundi officii causa, et civitatum subiecit voluntarium? Nam quod ajunt, *MINIMA DE MALIS*, id est, turpiter potius, quam calamitose? *AN EST* illum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habet aliquid essentialis, quanta illa depravatio, & foeditas turpitudini animi debet? Ita que, nervosius qui ista distulerunt, et solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

3. Neque dadi, neque do fidem infideli cuiquam;
 Ad dico recte à poeta; quia, cum tractaretur Atreus, performe servandum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli dadi sit, videant, ne queratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellorum, fidesque iurjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est perjurium, ut, si praedonibus pactum pro capite non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris, nam pirata non est, ex perduellium numero definitus: sed communis hostis omnium, cum hoc nec fides debet, nec iurjurandum esse commune. Non enim in istum jurare; perjurare est: sed quod ex animi tui sententia iuratis, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim Euripides:

Juravi lingua; mentem impuram gero.
 Regulus vero non debuit conditiones, pactionesque; & bellicas, & hostiles perturbare perjurio. cui iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur; adversus quem & totum jus fœdiale, & multa sunt jura communia quod nisi ita esset, nunquam claros viros senatus victos hominibus deditisset. At verò T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum consulibus essent, quia, cum male pugnatum apud Claudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: in iussu enim populi, senatusque fecerant. eodemque tempore & Ti. Numicius, qui, Mithridatis, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditio ipse Postumius, qui deditur, fuztor & auctor fuit. quod idem multis antea post C. Mancinus: qui ut Numantini, quibus cum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex senatu tenebant: quæ accepta, est hostibus deditus. Honestus hic, quam Qu. Pompejus, quo, cum in eadem causa essent, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quæ videbatur utilis, plus valuit, quàm honestas: apud superiores, utilitatis spectare: talia, ad honestatis auctoritate superata est. *Ad non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quas vero forti*

viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficerebatur, cum praeteritum de captivis diffusurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis, non enim tuo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profectio Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putavit, ideo sibi honestum & sentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, *quod valde utile sit, in fieri honestum*: immo verò esse, non fieri. est enim nihil utile quod idem non honestum: nec quis utile, honestum est, sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus, exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut praestantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit, nam quod reddidit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque; *ISTA ZAUS* non est hominis, sed temporum nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iurjurando majores artius esse voluerunt. id indicant leges in XII. tabul. indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devocatur fides; 7 indicant notiones, animadversionesque senatorum; qui nulla de re diligentius, quàm de iurjurando, judicabant. L. Manlio A. li. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebis, diei dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod *Tuum filium*, qui postea est Torquatus a pellicatus, ab *hominibus relegisset*, qui rari habitare jussisset, quod cum audivisset & adolecentem filium, negotium exhiberi patri: accurrisse Romanam, & cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur, cui cum esset nuntiatum, quod illum natum allatum ad se aliquid contra patrem arbitrarer: surrexit è lectulo, remotis que arbitris, ad adolecentem iussu venit. At ille, 9 ut ingreßus est, *confectum gladius* astrinxit, juravitque, se illum statim interfecit, nisi iurjurandum sibi ceditisset. se patrem nullum esse facturum. Juravit, hoc coactus terrore Pomponium. 10 idem ad populum derulit, dedit, cur sibi causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit, tantum temporibus illis iurjurandum valebat. Atque hic M. Manlius est, qui ad Antemnem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit, cuius ierito consulatus Latini ad Velerum fuit, & legati, magnus vir in prius, & qui perindulgens in patientia, idem accipere tevens in finem. Sed ut laudandus Regulus in conservando iurjurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros, ea, quorum potius erant Pœni, nisi de reddendis captivis impetravissent. si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo, nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant milii, novem revertisse à senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paulo post quàm egressus erat

1. *Cruentum subiecit voluntarium?* Pal. idem *cruentum*, sibi ferat voluntarium: quæ d' veritas scriptor non videtur temeraria.
 2. *Solum audent malum dicere*; Vox ultima non est in Pal. pr. & verò *Dico* *3. Neque dadi* belle subintelligi potest, cum mox iterum repetatur.
 3. *Neque dadi neque do fidem*, &c. Genacium in defacit Muretus transposita verborum, *neque do infideli, cuiquamque dadi fidem* sed quis præstat germanum esse Actus?
 4. *Ex proventu in numero definitus*. Videur vox postrema à glossatore, certè Romana edito prima tale quid, ferè arguit, in qua, est perditionem *amici, deservire*.
 5. *Delicias & legules*. Non habet Pal. pr. vocalis duas posteriores; & ambigat quis sine non sine anterioris.
 6. *T. Numicius Q. Mancinus*. Palat noster non abt ab eis libris qui præterierunt *T. Mancinus, & Mancinus*.
 7. *Inducant notiones*. Sic odd. primæ, posteriores notiones: sed contra nulli qui catervatim alterom tenent, poniturque pro iudicis accipiantur. Noster pro Domo: *Omnia unis Pœni sciam esse debuit*. De præteritis. *Clidius* conjuratum iudicium & notione ac morem illius severissimum sustulit, &c.

8. *Adolecentem filium negotium exhiberi patri*. Pal. idem exhibere, annuntiarumque alias leg. *filii*; quæ scriptura non displicet, ut delicti adolecenti Pomponii patri eripere jus quod per leges habebat in filium familiam. videatur Saffridos Petri, cum ceteri commentatores heic tacent.
 9. *Ut ingreßus est*. Magis ferè probem quod est in Palat. no. pr. *ingreßus est*.
 10. *Interitus ad Senatum missi Hannibal, &c.* Vellem & heic Aldom Nepotem proinde se var. anies scripturas membranarum suarum, item Saffridum, aliosque, sed quid si omnes ad unum tacent in loco tamen minus integro, quippe Palat. noster pr. solummodò agnoscit, *jur. ad Senatum missi in castra redituros ea quorum Pœni, nisi de reddendis captivis, &c. sec. jur. ad Senatum in castra redituros ea quorum erant in Pœni, nisi, &c. Romæ exulcus CCCCLXIX* præter: *jurator in castra redituros à senatu, ea quorum erant in Pœni, nisi de, &c. Megentis cuius anno quarto maritius habet: in se Hannibal, in castra redituros ea quorum erant Pœni, nisi de, ex quo latè facimus à Senatum missi, Hannibal, in castra redituros ea quorum erant in Pœni, nisi de, & verosimile enim omnes has verbas lectonum ortas ab infolenti locutione, per se, ingreßus est.*

erat de castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Roma remanuisse. Reditu eum in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur: non rectè. **FRAUS** enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas, pervertebat imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset aut a qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paulo, & Varro, conculibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut esset infitum militibus noctis aut vincere, aut emori. Quae quidem re audita, *fructum animi Annibalis* scripsit idem, quod senatus, popululque Roman. rebus affectis tam excello animo fuisset. sic honestatis comparatione, ea, quae videntur utilia, vincuntur. Aelius autem, qui Graece scripsit historiam, plareis ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurando liberarentur, eosque a censoribus, omnibus ignominia notatos. Sit jam huius loci finis, peripicuum est enim, quae timido animo, humili, demisso, fructoque fiant: quale fuisset Reguli fuitum, si aut de captivitate, quod ipse opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset; non esse utilia, quia sint flagitiosa, foeda, turpia. Restat quarta pars, quae de core, moderatione, modestia, continentia, temperantia, continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaei, atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt. *virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis.* quibus obolletis Horet Epicurus, ejusdem ferè adjutor, atque sententia. Cum his viris, equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, deortandum est. nam si non modo utilitas sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut à Metrodoro scriptam est, continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnat. nam ubi primum prudentia locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitate? *quam miseris virtutis famulatus, servientis voluptati!* quod autem minus prudentia? an legere intelligenter voluptates? fac nihil esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumque contemptio: quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen **NON** est spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, quibus voluptate terminaverit, mala, dolore: ut, si illum

audiam de continentia, & temperantia; dicit ille quidem multa malis locis: sed aqua hæret, utajunt: nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim **TEMPERANTIA** libidinum inimica: libidines autem, consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores, fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetuendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. dicant enim, voluptatis magnitudinem & doloris detractio finiri. Justitia vacillat vel jacet putius, omnesque ex virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani, neque enim bonitas, nec liberalitas, nec commitas esse potest, non plusquam auicicia, si hæc non per se expectantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca, nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honesti esse contraria: sic **OMNIS** voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pseudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit, nec vero & finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc magna enim res est alio loco pluribus, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem **SPERIAM** utilitatis etiam voluptas habere dicitur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio, nam, ut tribuamus aliquid voluptati, conditioni fortasse non nihil, utilitatis eorè nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia **MAGNUM**: sed perinde erit, ut acceperis, quamquam tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esse factum, nisi me è medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues his temporis quantum poteris: **POTERIS** autem, quantum voles. cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis, absens loquat. Vale igitur, mihi Cicero, tibi que persuade, esse te quidem mihi carissimum: sed multo fore cariorum, si talibus monimentis, præceptisque laudaberis.

M. TVL-

1. *Fructum animi adstringit* (Distinguit editi ferè, sed alterum exstat in Palat. pr. in Fabr. claud. in Laugianis, & in nos auribus offensivo loquor quæ adstringit, quod tamen propugnata Gifantius noiter in Observationibus suis Linguae Lat. 2. 2. quæ in adolescentium manibus versatur, vulgoque adstringere in eorum valere non dirumpere, aut d. Soli- versis sed aliquid rei locum aliter: gare ac strigere.)
2. *Quæ virtutis necesse diffugissent.* Pal. idem, periculum mortis effugisse. necesse utraque oportet sic.
3. *Quæd ipsi quæ.* Pal. pbi. idem etiam pr. me habet, sed jam huiusmodi p. s. quæ non nil habet: m. s. in Gifantio quæsum calam-

suo indulisse libranos.

4. *Cum his viris equisque.* Editiones multæ veli equique, sed alterum exstat in Romano secunda, neque aliter Palat. pr. nam Gualterii m. s. v. i. p. d. s. q. u. i. g. n. o. r. a. t. o. n. e. s. e. l. i. c. e. t. p. r. o. v. e. r. b. i. l.5. *Deorum deorum sunt.* Est à Palat. no pr. cui secunda facit co- dex Mureti, ut videre est in Variis ipsius lib. 2. 1. 7. cap. 3. prius c. s. g. s. i. r. i.6. *Fructum animi adstringit.* Muretos dicto loco autem at duas illas voces & malorum ab hominibus fortasse minimè malis, sed certè notatis in elegantibus, additas esse.